

ध्यासंग

अरविंद बुधकर

ध्यासंग

अरविंद बुधकर

ई साहित्य प्रतिष्ठान

ध्यासंग (मुलाखत संग्रह)

लेखक : अरविंद बुधकर

Email :- arvind_budhkar@yahoo. co. in

Ph : 9820408553

या पुस्तकातील लेखनाचे सर्व हक्क लेखकाकडे सुरक्षित असून पुस्तकाचे किंवा त्यातील अंशाचे पुनर्मुद्रण वा नाट्य, चित्रपट किंवा इतर रूपांतर करण्यासाठी लेखकाची परवानगी घेणे आवश्यक आहे. तसे न केल्यास कायदेशीर कारवाई होऊ शकते.

प्रकाशक : ई साहित्य प्रतिष्ठान

www.esahity.com

esahity@gmail.com

प्रकाशन : २४ मे २०१५

©esahity Pratishtan®2015

- विनामूल्य वितरणासाठी उपलब्ध.
- आपले वाचून झाल्यावर आपण हे फॉरवर्ड करू शकता.
- हे ई पुस्तक वेबसाईटवर ठेवण्यापुर्वी किंवा वाचनाव्यतिरिक्त कोणताही वापर करण्यापुर्वी ई-साहित्य प्रतिष्ठानची परवानगी घेणे आवश्यक आहे.

ध्यास, व्यासंग वगैरे वगैरे

गेल्या काही वर्षांत गोलमाल (१, २, ३) मुन्नाभाई (१, २), टाईमपास (१, २) हेराफेरी (१, २), रेस (१, २, ३), धमाल(१, २) असे अनेक चित्रपट वाढता गल्ला आणि कल्ला करत आहेत. त्यांचा एकूण सूर असा असतो कि माणसाला पैसा, किर्ती (आणि पोरगी) मिळवण्यासाठी भरपूर शॉर्टकट्स आहेत. एखादा नशिवाचा स्पार्क आणि तत्त्वांशी थोडी तडजोड केली की जिंदगी म्हणजे जस्ट धमाल आहे. खाओ और खुजाओ बस्स. ताक घुसळण्याचे कष्ट नको. फ्रक्त वरचं लोणी उचलण्याची आयडिया पायजे.

एकीकडे मिडियातून हे ठसवले जात असताना दुसरीकडे त्यांच्या आजुबाजूला अचानक पैसा आणि प्रसिद्धी मिळवणार्या भाईंचे फ्लेक्स बॅनर झळकत आहेत. सिनेमा, राजकारण आणि उद्योगांतही अशी काही उदाहरणं प्रत्यक्षात दिसत आहेत. कालपर्यंत झिरो असलेला कोणी अचानक हिरो बनतो आणि या तरुणांचा त्या सिनेमांनी करून दिलेला समज अजूनच ठाम होत जातो. महाराष्ट्रातल्या जवळपास प्रत्येक शहर-खेड्यात सध्या हेच चित्र आहे. मुंबई, नाशिक, नागपूर, पुण्याच्या प्रत्येक कट्ट्यावर हीच चर्चा आहे. कष्ट, मेहनत, ध्यास, व्यासंग वगैरे वगैरे शब्दांना आता “तेरा साबुन स्लो है क्या?” टाईप लुक दिला जात आहे. वाममार्गाने यशस्वी झालेल्या लोकांना “ये इतनी जल्दी कैसे बढ गया? अरे ये खाता क्या है?” टाईप आदर मिळत आहे. आपण तो झटपट फ्रॉर्म्युला मिळवावा एवढाच एक ध्यास आता उरला आहे.

अशा वेळी समाजात अजूनही ध्यास, व्यासंग, मेहनत यांच्या जोरावर यश मिळवणार्यांची (आणि जास्त करून अशांचीच) चालते आहे, याची जाणिव करून देणार्या या मुलाखती. या मुलाखती घेणारे श्री अरविंद बुधकर हे स्वतः एक व्यासंगी आहेत. कारण जशी ऋषी मुनींशी चर्चा करायला स्वतःमध्ये मुनीत्व लागतं तसं कलाकार व ध्येयासक्त माणसांशी व्यक्तींशी चर्चा करायची आणि त्यांच्या मुलाखती घ्यायच्या तर त्यांच्या गुणांचं आकलन करण्याची शक्ती मुलाखतकाराकडे असावीच लागते. या पुस्तकाचे लेखक श्री

अरविंद बुधकर हे मानव संसाधन विकास (Human Resource Management) मधील पधवीधर , व्यवस्थापन सल्लागार आणि प्रशिक्षक (Trainer) व्यवस्थापन कॉलेजमधील (Visiting) व्याख्याते, शास्त्रीय संगीतात अभिरुची असणारे, अनेक दिवाळी अंक/मासिकातून कविता, स्मार्ईलिका लिहिणारे, अभ्यासक असून छंद म्हणून अनेक मराठी मालिकातून मुशाफिरी करत करत अभिनयात स्थिरावण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. वेगळ्या वेगळ्या क्षेत्रातील व्यक्तींना भेटून त्यांच्यातील चांगले ते घेऊन शिकणे हा छंद आहे. ते स्वतः असे चतुरस्त्र व्यासंगी असल्यामुळे त्यांच्या सर्व मुलाखती या जुगलबंदी सारख्या झाल्या आहेत. त्यांनी घेतलेल्या या सर्व मुलाखती आपण वाचाव्यात आणि या नव्या “गोलमाल+हेराफेरी” वादळाशी सामना करून स्वतःच्या बळावर, व्यासंगावर आणि ध्येयासक्तीवर आपल्या आयुष्याची मार्गक्रमणा करण्याची स्फूर्ती मिळवावी हाच या पुस्तकाचा उद्देश आहे.

या मुलाखती कल्पक निवड दिवाळी अंकात प्रथम प्रसिद्ध झालेल्या आहेत. त्यांचेच हे पुस्तक वाचकांसाठी विनामूल्य उपलब्ध करून दिल्याबद्दल श्री अरविंद बुधकर यांचे आभार मानतो. त्यांच्या व या पुस्तकातील सर्व व्यक्तींच्या कष्ट, व्यासंग आणि ध्यासाचं चीज होवो हीच ईश्वरचरणी प्रार्थना.

सुनिल सामंत

टीम ई साहित्य

अनुक्रम

१. पं डॉ. गंगाधर तैलंग व श्री. भरत तैलंग : अंगीतात रमलेले पिता पुत्र
२. श्री. सुनील देवधर : धैर्यशील व अभ्यासू व्यक्तिमत्त्व
३. श्री. अशिक कदम : एक अप्पनाळू ध्येयाभक्त मनरपी तरूण
४. श्री. कमलेश भटकमकर : बूर पेडे मन
५. श्री. जयंत फडके : सुवांचा किमयागाव
६. श्री. बघुनाथ लोडे : चर्मपादयाचे शिल्पकार
७. श्री. अंजय बूरकर : प्रसिध्द किनेदिग्दर्शक कॅमेरातील दृष्टी
८. श्री. शमशुद्धिन मोमीन : तंतुपादयातील शिल्पकार
९. श्री. श्रीपादजी थिटे : कामगाव ते दिग्दर्शक निर्माता
१०. श्री. जयवंत चाफेकर : निश्चयाचा महामेरू
११. भौ. लुपूर काशिद गाडगीळ : उमलते बूर

" ज्यांनी जन्म देऊन कष्ट करून वाढविले , संस्कार केले
ते माझे वडील कै श्री रामचंद्र नारायण बुधकर
आणि
ज्यांच्यामुळे माझे कॉलेजचे शिक्षण पूर्ण होऊ शकले
त्या ऋषीतुल्य कै प्रा वसंत कोकजे
यांच्या चरणी हे पहिले पुष्प"

अरविंद बुधकर

भंगीतात बमलेले पिता पुत्र

पं डॉ. गंगाधर तैलंग व श्री. भरत तैलंग

कल्याणात श्री. भरत तैलंग जेव्हा आमच्या बंङुलात आले तेव्हा कामावर जातांना नेहमीच बियाजाचे बूर कानी पडू लागले. कल्याणमधील परिचितामार्फत ओळख झाली. आमच्या दूरच्या नातलगामार्फत आणखी दृढ परिचय झाला. त्यांचे गाणे ऐकण्याचा योग ही येत गेला. आशा घरी येऊ लागल्यावर त्यांचे गाणे ऐकण्याचा योग ही येऊ लागला. ते व्हाल्हेर घराण्याचे उपासक आहेत हे कळल्यानंतर घराणे पध्दत काय आहे त्यांच्या गायकीचे वैशिष्ट्य काय हे जाणून घेण्याची जिज्ञासा निर्माण झाली. त्यांच्या आजाजी महर्षी मनाची पकड घेणारी आहे. मुलगी ही त्यांच्याकडे शिकू लागली.

पं डॉ. गंगाधर तैलंग हयांचे आज वय ८२ वर्षे आहे. घरात तंङुप्याचे बर लावून बियाज हया वयात ही बुरू आहे. त्यांच्याबरोबर गप्पा मारतांना उलगडलेला हा बर त्यांचा भंगीत प्रवास. बंवाढ बाधताना वय बमृतीदोष व अणदोष बमजण्याब आड येत होते. अर्थात श्री. भरत तैलंग हे ही माहिती देऊन मदत करीत होते . हा दोघा पितापुत्रांशी बाधलेला बंवाढ

आपण मुळचे कुठले व शिक्षण ?

आम्ही मुळचे तैलंगणाचे. हैद्राबाद जवळील करीमनगर जिल्हयातील खेगुलपाडा चोटीगाँवचे. आम्हाला काही आम्हण कुटुम्हाना दौलतराव शिंदे यांनी व्हाल्हेरला ओलावले. श्री. शिंदयांनी व्हाल्हेरला मारुतीच्या मंदिराजवळ राहण्याब जागा दिली. आमचे मूळ नांव “चोटीवार” होते. तैलंगणातून आलो म्हणून तैलंग झालो.

माझा जन्म कानपूरचा १९३० मधला. माझे वडील नानुभय्या १९१६ मधे गंगाकिनारी राहण्याच्या उद्देशाने आधी वाराणशीला आले. तिथून मग कानपूरला ब्यायिक झालेत. वडिलांचा अभ्यास गायत्री मंत्राचा होता. घराणे वैदिक परंपरा जोपासणारे होते. घरात वडिलांना गाणे अवगत होते. वडिलांना गायनाचे शिक्षण उ. हद्दू खों यांचे शिष्य पू. आलाभाहेष गुरूजी यांच्याकडून मिळाले. महाराष्ट्रात रहिमत खों हयांच्यामुळे व्हाल्हेर गायकी प्रबिध्द झाली. श्री. कृष्ण विनायक फडके यांना कानपूरला राहणारी भंगीतातील जाणकार व्यक्ती हवी होती. वडिलांचे शिष्य श्री. कृष्ण विनायक फडके यांची श्री. ठाकूर जयदेवसिंग यांच्याबरोबर मैत्री होती. त्यांनी कानपूरला गणेशमंदिरात वडिलांचे गाणे ठरविले. ते त्यांनी ऐकले. वडिलांचा नाव लौकिक वाढू लागला. वडिलांचे जालंधरलाही १ वर्षे वारतव्य होते. तिथे ही लौकिक झाला. कानपूरभाबरख्या ठिकाणी माझ्या वडिलांनी भंगितिक

चळवळ सुरू करून अनेक शिष्य घडविले. अमराठी वातावरणात मराठी जपून ठेवले.

मला वयाच्या ५ व्या वर्षापासून घरातच वडिलांकडे गाणे शिकायला मिळाले. मोठे शंभू यांच्या कडूनही तालीम मिळाली. आमच्या घरी खरीच गायक मंडळी येत होती. माझा जाहीर कार्यक्रम कानपूर मध्ये वयाच्या १० व्या वर्षी झाला. त्यामुळे उत्साह वाढला. माझे शिक्षण एम्. ए. राज्यशास्त्र हया विषयात गुरू नारायण खत्री कॉलेजमध्ये झाले. मी त्याच कॉलेजमध्ये ६ वर्षे शिकवत होते. मला शिक्षण क्षेत्रात नोकरी करायची

होती. परन्तु ओळखीने दुसरी कारकूनी नोकरी मिळाली. परिस्थितीही चांगली नव्हती. शाळेपासूनच गाणे चालू होते. त्यात खराच नांवा लौकिक झाला. बंगीतात आर्थिक प्राप्ती नव्हती. हयामुळे ठाकूर जयदेवबिंभानी त्याच कॉलेजात बंगीत शिकवा असा आग्रह धरला. तिथे मी म्युझिक डिपार्टमेंट सुरू केले. १९५५ मध्ये लग्न झाले. श्री. शंकरराव खोडसांनी बंगीत क्षेत्रातच करिअर करण्यास आग्रह धरला. त्यांनी गांधी बंगीत विद्यालयाचे प्राचार्य श्री. लाल मणी मिश्र यांच्यामार्फत तिथे शिकविण्यास सुरू कर असा आग्रह धरला. पहिली नोकरी सोडून तिथे मी रुजू झालो व प्राचार्य पदापर्यंत पोहचलो. खऱ्या अर्थाने मी बंगीत क्षेत्रात श्री. शंकरराव खोडसांनी आणल्यामुळे आलो व त्यांच्यामुळेच आलेल्या माझ्या बंगीतातील गतीमुळे एकदम “विशारद”ची परिक्षा देता आली. मी बंगीतात “अलंकार” व ग्वाल्हेर गायकी वर “ब्यालाचा विकास व बंगीतज्ञ व त्यांचे योगदान हयावर प्रबंध लिहिला. मला पीएच डी मिळाली. मी गांधी महाविद्यालय अनास नागपूर भोपाळ इ ठिकाणी परिक्षक तसेच आकाशवाणी ऑडीशन बोर्ड व उत्तर प्रदेश बंगीत नाटक अॅकॅडमीचा सहाय्य होतो.

बंगीतात “घराणे” पध्दती केव्हा सुरू झाली ?

बंगीतात “घराणे” पध्दती ग्वाल्हेरहून आली. उ. हद्दूखॉ यांना राजाश्रय मिळाला. तेच या घराण्याचे मूळ पुरूष आहेत. बंगीतातील हे पहिले घराणे.

“ग्वाल्हेर” गायकी म्हणजे काय ?

हया गायकीत रागाची शुध्दता आहे. पूर्ण अंदिश गातात व सधारी अंतरा दोनदा म्हणतात. शब्दाचा आधार घेऊन गीत फुलवतात. ही धृपद अंगाची गायकी आहे. हया गायकीत विलंबित विस्तार, जोड, आलाप, जोड, ताना, ओलताना,

अंधिशीचा आधार घेत गातात. लोक हयाला उ. हद्ददूखीची गायकी म्हणू लागले. आग्रा घराणे नोम तोम पत्र जास्त भर देतात.

गाणे शिकणाऱ्याला काय गोष्टीची माहिती आवश्यक आहे ?

गाणे शिकायचे अक्षेल तर मुळात आवड अक्षली पाहिजे. त्याला रचतःला आनंद पाटला पाहिजे.

संगीतात पंडित व डॉक्टर हयात काय फरक आहे ?

पंडित हा शब्द पिढ्दत्तेशी आहे. ती एक अर्थ आहे. किती वर्षे संगीतात काढली हे महत्वाचे नाही. काय योगदान केले महत्वाचे आहे. लोकांनी पंडित म्हटले पाहिजे. रचतःहून “पंडित” लावण्यास माझा विरोध आहे. गांधर्व महाविद्यालयाची सुरवात प्रथम १९०१ मध्ये लाहोरला झाली. १९३१ मध्ये पं. पिष्णू दिगंबर पलुकर यांच्यामुळे पुढे विस्तार झाला. संगीताचे विद्यापीठ अशाचे ही कल्पना नंतर आली. विद्यापीठीय शिक्षणात श्री. ए. एम्. ए. पीएचडी हे सुरुर झाले. पीएचडी ला प्रबंध सादर करावा लागतो. गांधर्व महाविद्यालयाची “अलंकार” ही एम्. ए च्या श्रेणीची तर “ प्रवीण “ “संगीताचार्य” ही डॉक्टरेटच्या श्रेणीची आहे. परन्तु हे कोर्सेस डिप्लोमा आहेत.

आपली पहिली “मैफल”. .

माझी पहिली मैफल कानपूरला १९४१ साली ३ दिवसाची झाली. मला पहिले पारितोषक मिळाले. मी लहान होतो. त्यांच्यामुळे मला लहान पयात मोठया लोकांश्रेणर गायची संधी मिळाली. त्यावेळी श्री. अल्लवा जोशी हे मोठे प्रस्थ होते. ते कानपूरमध्ये कधीही मैफिली झाल्या की मला अर्थात शेवटी गायला लावायचे. मी अुजुर्गानंतर गायला असायचो. हयामुळे लोक टिका करायचे. काँग्रेसच्या कुठलेही अधिवेशन अक्षले की मला गाण्याचे आमंत्रण असायचे. तुलसी महोत्सवात कानपूर मध्ये किंवा इतर कुठे ही “ कहां के पथिक कहां किन्हो हे गपनवा कौन ग्राम कौन धाम के पारी के हि कारन तुम तंजो हे भपनपां ” हे तुलसीदासचे भजन श्री. गंगाधरपंत तैलंगच म्हणणार अशा नियम होऊन गेला.

लखनौ दूरदर्शनने माझा १९७५ मध्ये कार्यक्रम केला. नंतर ग्वाल्हेर भोपाळ नागपूर, कलकत्ता गोवा, पुरी इ. शहरातून कार्यक्रम झालेत. अमेरिकेत अनेक ठिकाणी माझे कार्यक्रम झालेत.

माझा “तुमरी संग्रह” उत्तर प्रदेशच्या संगीत नाटक अकॅडमीने प्रसिध्द केला. मला त्याअद्वल अॉर्ड मिळाला. मला अमेरिकेत मानद प्रोफेसर म्हणून आमंत्रित केले. मला उत्तर प्रदेश संगीत नाटक अकॅडमी लक्ष्मी देवी ललित कला अकॅडमी कानपूर हयांच्या कडून तसेच अखिल भारतीय संगीत तज्ञांच्या तर्फे कानपूर रत्न अॉर्डर मिळालीत. संस्कार भारतीयतर्फे सन्मानित केले.

माझ्या गायकीत मी पूर्ण समाधानी आहे. माझ्या गायकीबद्दल पं. कृष्णराव पंडित श्री. आलाभाहेश पुछ्णाले, आचार्य ओडक्ष पं विनयचंद्र मौद्गल, डॉ. अरुणक्षेत्र श्री. अरविंद पारीख इ. मोठ्या लोकांनी मी गाल्हेर घराण्याचा रतंभ आहे मी जरी गाल्हेर घराण्याचा अक्षलो तरी दुक्षच्या संगीत घराण्याच्या गुणांची कदर करून रतःच्या गायकीत समाविष्ट करतो अक्षे गौरवोद्गार काढलेत. उत्तर प्रदेशात मोठमोठे अधिकारी कार्यक्रमांला जेव्हा येत तेव्हा रगळयाक्षमोर उघडपणे गौरवोद्गार काढत. अमेरिकेत जेव्हा जायचो तेव्हा दोन काळे संगीततज्ञ कार्य क्रमाला हजेरी लावयचे. त्यांनी गाणे ऐकल्यावर अंगात चैतन्य निर्माण होते अक्षे सांगायचे. माझा रियाज रकाली ४. ३० ते ८. ३० रंध्याकाली ७ ते ९. ३० पर्यंत चाले.

अंधिशी आंधताना कोणत्या गोष्टींचा विचार करणे आवश्यक आहे ?

अंधिशी आंधताना शब्द व रूर यांचा मेळ अक्षला पाहिजे. जे लोक अंभाळत नाहीत ते कलेवर अन्याय करतात. आमच्या उत्तरेत हिन्दीत त्याला कलाभाजी म्हणतात. अंधिशीत भाव अंधेश काय हे रमजायला पाहिजे. रवाभाषिकता आली पाहिजे.

“तराणा” गाण्यामध्ये कां गातात ?

ज्यावेळी गायक गाताना रतः अत्यंत आनंदित होतो. त्या आनंदाचा अति उत्कटतेचा क्षण म्हणजे “तराणा”. ही पध्दत कोणी आणली हे माहित नाही.

शास्त्रीय संगीत गायक कलाकाराला किती राग माहिती अक्षणे आवश्यक आहे ?

पूर्वीच्या काली रानदानी कलाकाराला फार थोडेक्षे राग माहित अक्षायचे. प्रचलितपणे ४० ते ४५ राग माहित अक्षायेत. परन्तु २० रागांवर प्रभुत्व अक्षायचे. परिक्षा पध्दतीत १०० राग ज्ञालेत.

शास्त्रीय संगीत शिकणाऱ्याने सुगम संगीत चित्रपटसंगीत गावे कां ?

कुठलाही प्रकार त्याज्य अक्षू नये. भजन ठुमरी गातो की नाही? सुगम संगीतात “भाव” हा प्रधान आहे. ती माहिती अक्षायला हवी. गळा रवाभाषिक अक्षाय. हे अक्ष्याक्षाय आहे. त्याचा परिणाम गायकीवर होत नाही.

शास्त्रीय संगीत शिकलेला माणूस “संगीतकार” केव्हा होऊ शकतो ?

संगीतकार होण्याक्ष विशिष्ट वेळ अक्षी नक्षते कल्पनाशक्ती व अक्ष्याक्ष हयावर अवलंबून आहे.

आ रे ग म प अशा कार्यक्रमातून कलाकार होतो कां ?

आजचे युग निरनिराळ्या प्रयोगशिलतेचे तांत्रिक प्रगतीचे आहे. मुलांना अनेक चॅनेल्स उपलब्ध आहेत. ह्यातून मोठा गायक होण्यासाठी मोठे परिश्रम घ्यावे लागतील. पण चांगला कलाकार ओळखता येईल.

विद्यार्थ्यांने किंवा कलाकारांने दमभास किंवा आपाजाची रेंज वाढवण्यासाठी खास प्रशिक्षण घेणे आवश्यक आहे कां ?

अपभासास ही नैसर्गिक प्रकिया आहे. दमभास रियाजाने ही वाढवता येतो.

गव्पांची गाडी त्यांचे पुत्र श्री भरतजी तैलंग यांचेकडे वळवली. श्री. भरतजी व त्यांचे शंभु श्री. पिकासजी पडिलांची गायकी पुढे नेत आहेत. त्यांचे गाणे ऐकताना अंगातून चैतन्याच्या लहरी उभळतात हे असत्य आहे. पडिलांकडून खऱ्या अर्थाने “गायकी” आत्मभास केली याचे प्रत्यंतर येते. श्री. भरतजी कल्याणात असल्यामुळे अनेकदा ऐकण्याचा योग येतोच. माझ्या तोंडून असहज प्रश्न गेला

आपला गायन शिक्षण प्रवास

मला गायनाचे शिक्षण पडिल आणि काकांकडून मिळत गेले. मी गाणे शिकायला १० वी इयत्तेनंतर १५ व्या वर्षी सुरुवात केली. १९८४ नंतर विधीपत शिक्षण सुरु झाले. मी संगीतात “अलंकार” पदवी प्राप्त केली. अंध्या रेल्वेत नोकरी करून अनेक ठिकाणी गाण्याचे कार्यक्रम करतो. पडिलांशिवाय अनेक ठिकाणी भाष्यसंगत केली. कार्यक्रमात जुगलबंदी ही झाली. माझा पहिला कार्यक्रम कानपूरला १९८६ साली गांधीविद्यालयात झाला. संगीत कला केंद्र आग्रा यांनी “नाद भाधक” १९९५ मध्ये सन्मान खंजाल केला. तसेच लखनौ भोपाळ कलकत्ता, दादर माटुंगा नागरिक संघ इ. अनेक ठिकाणी कार्यक्रम केले.

“ तुम्हाला दुसरी गायकी शिकायिशी वाटत नाही कां ?”

चटकन उत्तर आले “नाही शिकायिशी वाटत कारण ही गायकी समृद्ध व अष्टांग प्रधान आहे. लहानपणापासून हेच ऐकत आलो आहे. ”

तुमची पुढची योजना...

मला अंगीतात डॉक्टरेट करायची आहे. मला गुरुकुल शुरु करायचे आहे. म्हणजे विद्यार्थ्यांना गुरुशिष्य परंपरेच्या गायकी अंगाने शिकवायचे आहे. अथवा जे विद्यार्थी माझ्याकडे येतात ते ऑनलाइन अंगाने शिकत आहेत. गुरुकुलाची कल्पना स्पष्ट करतांना विद्यार्थ्यांने गुरुकडे राहिलेच पाहिजे असे

नाही.

श्री. भरतजींनी त्यांच्या पिढीलाचे “ कहां के पथिक कहां किन्हो हे गणना कौन ग्राम कौन धाम के पानी के हि कारन तुम तंजो हे भणनां “ हे तुलसीदासचे भजन पेश केले. हे ऐकून त्याची गोडी कानांत आठवून त्यांना पुढच्या पाटचालींना शुभेच्छा देत गप्पांचा कार्यक्रम आटोपता घेतला.

घरचा पत्ता : ओ ५, ४०१ “ शिवाजी कॉ. हो. बोझायटी लि. ” श्री. कॉम्प्लेक्स फेज ३ आंधारवाडी जेल रोड कल्याण पश्चिम ४२१ ३०१ भ्रमणधनी ९८१९१६३७३५०२५१ २३१८९८९५

धैर्यशील व अभ्यासू व्यक्तित्व :

श्री. सुनील देवधर

रविवार म. टा. पुरवणीमध्ये 'सप्तभगिनी' हा श्री. सुनील देवधरांचा

लेख पाचला. त्यांचे पूर्वाचलातील कार्य धैर्य व क्षमत्यांचा अभ्यास यानी प्रभावित होऊन त्यांना भेटून तेथील परिस्थिती क्षमजाणून घ्यावी यांचे व्यक्तित्व क्षमजाणून घ्यावे असे पाटले. माझे मित्र श्री. प्रभाद केरकर यांच्या माध्यमातून त्यांची भेट घेतली. कै. वि. ना. देवधर यांचे सुपुत्र व णडिलांचा १३

वा दिवस (भेटल्यानंतर कळले) अभूत बुध्दा त्यांनी भेटीची वेळ दिली. दुपारी कार्यकर्ते घरी येणार होते. नंतर फिरती बुरू हाईल. वेळतवेळ काढून ते भेटले. त्यांच्याशी केलेली आतचीत.

आपल्याला काय व्हायचे होते ?

मला काय व्हायचे होते हे श्री. एरुभी पर्यंत काही निश्चित नव्हते. लहानपणी मुलांना क्षमुपदेशन करावयास हवे. त्यांचे पय त्यांच्या हातात नसते. ते आईवडीलांच्या हातात असते. मला घरातून मार्गदर्शन मिळाले नाही. आईवडीलांनी काय व्हावे हे माझ्यावर लादले नाही. माझ्या आलपणाच्या काळात क्षमुपदेशन हा विचार रुजला नव्हता. आज मात्र क्षमुपदेशन करणारे लोक सुजाण पालक वाढत चालले आहेत. मी हुषार नव्हतो पण 'ढ' ही नव्हतो. माझा स्वभाव लोकांना कुठलेही मूल्य न घेता मदत करणे मग तो मोलकरणीचा मुलगा असो त्यालाही शिकवायचो. माझा हा पिंड ओळखून तू जर चांगला सामाजिक कार्यकर्ता होशील असे जर कुणी सांगितले असते तर मी चांगला कार्यकर्ता झालो असतो. त्यावेळी एमएअडल्यू कोर्स होता किंवा नाही हे माहित नाही. कॉलेजच्या आतून माझा मित्र सायन्सला गेला म्हणून मी ही गेलो.

कौटुंबिक पार्श्वभूमी माहिती

आई मराठी हिन्दी व संस्कृतची अंधेरीच्या परांजपे विद्यालयातील शिक्षिका. वडील विभुभाऊ देवधर दिल्लीतील म. टा. चे प्रतिनिधी व पत्रकार. आम्ही तीन भाऊ. मी सर्वात धाकटा. आईकडील सर्व मंडळी वेगवेगळ्या विचारधारेची त्यामुळे घरात अनेक विषयावर चर्चा होत. माझे मामा व मामी इंदुमती केळकर लोहीयावादी. दुसरे भा. कृ. केळकर सावरकरवादी. तिसरे मुंछईत

बाँयवादी. एक काँग्रेसी व शोषटचा संघात होता. इंदुमती केळकरांनी संघावर अनेक आरोप केलेत. त्याचे खंडन श्री. अशोक मोडकांनी ' संघाचे आव्हान' हे पुस्तक लिहून केले. माझ्या व्हाड अणभयामुळे मी अनेकांना प्रश्न विचारून भंडावून ओडायचो. संघातील चर्चा माहितीतील खातरजमा मी मामांशी, डलटभुलट चर्चा, वाढविवाढ करून घ्यायचो.

लौकीक शिक्षण

मुळात खोडकर, व्हाड अणभयामुळे मला एकटे ओडणे म्हणजे घरच्यांना भिती वाटायची. वडिल दिल्लीला होते. माझे शिक्षण आई आजीच्या देखरेखीत झाले. १ली ते ७ वी अंधेरीच्या परांजपे विद्यालयात तर ८वी ते १० वी पुण्याच्या नूतन मराठी विद्यालयात आजीच्या देखरेखीत झाले. भारतीय विद्याभवन मधून बी. एस्सी झालो. मुंबई विद्यापीठातून एम. एस्सी. केले. मी अर्धवर्षासाठी माणसावरचे कॉलेजकुमाराने वागावे तसा आयुष्य जगायचो. माझे कॉलेजचे जीवन म्हणजे कॉन्टिन व सिनेमा पाहणे हिन्दी चित्रपटातील गाणी ऐकणे. कॉलेजच्या निवणूकीत भाग घेऊन बीआर/युआर पदी निवडून आलो. मी विद्यार्थी परिषदेत नव्हतो पण त्यांना पाठिंबा दिला.

कधी नोकरी केली कां ?

वडिलांनी पैशाचे मूल्य कळावे म्हणून म्हणून आम्हाला घरांत जेवणाचे पैसे अणकष्टाने मिळवावेत असे सांगितले. घरात पैशाचा प्रश्न नव्हता. अंरकार चांगले होते. शिकवण्या करून ३००-४०० कमवायचो. बी. एस्सीला अस्ताना मी मित्रासोबत शाखेत जायचो. शाखेतील मुलांचे खेळ प्यायाम, त्यांची दुरुवज मैदान भाफ करून शाखा भरवण्याची चिकाटी पाहून मी प्रभावित झालो. मला मित्रांनी गोष्ट सांगायला सांगितली. मी जरासांघाची गोष्ट सांगितली. ती मुलांना आवडली. मुले परत केव्हा येणार विचारू लागली त्यामुळे एक आवड निर्माण झाली. श्री. रामभाऊ मंत्री असांनी मला अस्मिता विद्यालयात शिक्षकाची नोकरी देऊ केली. माझ्या मनांत विचार आला मी शाखेत मुलांना गोष्ट सांगून अंरकार करतो तेच काम एकाच वेळी शाळेत ३०० मुलांवर करू शकेन. अनेक भुटया मिळतात. पुढे एम. एस्सी. करता येईल हया विचाराने नोकरीचा विचार केला. मी शाळेत १० वी इयत्तेला गणित व भायन्स शिकवायचो. १ तास जास्त घेऊन इंग्रजी शिकवायचो. मी मराठी तुकडीचा निकाल इंग्रजीच्यापेक्षा कमी म्हणजे २० ते ३० टक्के लागायचा. पण मी आव्हान विचारून तो निकाल ९० टक्के लावून दाखवला. मी प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या घरी जायचो. त्यामुळे मी लोकप्रिय शिक्षक झालो. मला ६ महिन्यात माझा कामाचा झपाटा, निकाल पाहून नोकरीत कायम केले.

आपल्याला हेच कार्य करावे हे केव्हा व कां पाटले. ?

हे कळण्यासाठी प्रथम संघप्रवेशाची पार्श्वभूमिका समजावून घ्यावी लागेल. घसामध्ये मी वडिलांखरोखर पाद घालायचो. पिरोधी ओलायचो. इंदिरा गांधींची हत्या झाल्यावर श्री. राजीव गांधी पंतप्रधान झालेत. माझे पित्त खळले. मला पाटले लोकांनी हयांच्यात काय पाहिले? तो विमान चालवणारा ड्रायव्हर होता. देश चालवायचा अनुभव कोठे आहे ? निवडणूकीत श्री. अटलजी श्री. अडवाणीजी पराभूत झालेत. श्री. राजीव गांधीचा ५. १. ८४ रोजी शपथविधी होता त्या दिवशी मी वडिलांशी पाद घालीत होतो. ' भारतीयांना जनतेला काही कळत नाही. कुणालाही निवडून देतात. ' वडिल म्हणाले 'तुला ओलायचा अधिकार नाही'. माझा प्रतिप्रश्न 'कां?' वडिलांचा प्रतिप्रश्न ' खदलण्यासाठी तू काय करतोस ? हया प्रतिप्रश्नाने मला अंतर्मुख झालो. त्यावेळी शाळेत शिकवता शिकवता निर्णय घेतला आपण प्रचारक म्हणून काम करायचे. पण वडिलांनी सांगितले ' लोकांना पाटायला नको की नोकरी नाही म्हणून प्रचारक झाला. म्हणून अस्मिता विद्यालयात एक वर्ष शिक्षकाची नोकरी केली. संघाच्या पुस्तकांचा अभ्यास केला. मी फक्त विचारधारेशी आंधिल आहे व्यक्तीशी नाही. माझी अर्थदा 'हिंदुत्व' विचारधारेशी आहे. १९९१ मध्ये रामजन्मभूमी आंदोलन यशाकडे पाटचाल करीत होते. आंदोलनात कुणी सहभागी व्हायचे याखदल घरात चर्चा झाली. वडिल म्हणाले 'मी जातो' मी म्हणालो ' मी जातो' आई नोकरी करत होती ती म्हणाली 'माझ्याकडे कोण खघणार ?' दोघांपैकी एकाने 'जा'. माझा विजय होऊन मी त्यात सहभागी झालो. एकदा संघाच्या प्रचारकांचे शिषीसंत श्री. पूजनीय देवरासजींनी आवाहन केले की आता येणारी १० वर्षे अर्मपणाची आहेत. प्रत्येकाने कमीत कमी १ वर्ष योगदान करायला हवे. आता जे काम आपण करू ते येत्या १० वर्षात प्रभावशाली होईल. श्री. सोमनाथजी खेडकर मुंबई महानगराचे प्रचारक चाळीसगावच्या शिषीसंत म्हणालेत 'महाराष्ट्रासाठी गुजरात व पूर्वाचलात दोन प्रांतात ३ ते ५ वर्षे काम करण्यासाठी प्रचारक हवेत. श्री. बुद्धर्शनजी पूर्वाचलाचे प्रचार प्रमुख होते. त्यांच्या प्रभावी औदिकाने मी प्रभावित झालो. मी पूर्वाचलात प्रचारक म्हणून काम करण्याचा पर्याय विचारला. ५ वर्ष काम करण्याचे वचन दिले. मी श्री. विनय सहस्रखुधे यांचे 'एकाकी पूर्वाचल' पुस्तक पाचले. श्री. पदमनाभन आचार्य पूर्वाचलात काम केलेले प्रचारक होते. त्यांच्याकडून माहिती गोळा केली.

त्यावेळी वय काय होते ? लग्न करून इतर मित्रांसारखे घर करून रहावे असे पाटले नाही कां ?

मी २७ वर्षांचा होतो. वय जरी खपन्नाळु असले तरी घराची कल्पना खदलली. मला प्रचारक व्हायचे होते. ' अर्थ देश हे माझे घर आहे. ' ही कल्पना झाली. आपण भारताला ठीक केले तर जगाला ठीक करू शकू. संघाच्या प्रचारक

व्यवस्थेत लग्न करून काम करणारी कोणी नव्हते. त्यावेळी अर्ध प्रचारक अविवाहित होते. ती एक नशा होती म्हणून विचार केला नाही. एकदा श्री. दत्तोपंत ठेंगडी शिबिरात म्हणाले ‘ प्रचारक म्हणून काम करणे ही अपत्यं जबाबदारी आहे. माझी अपत्यंची गॅरंटी नाही. ५ वर्षांनंतर प्रचारक झाल्यानंतर काय होणार हे मी सांगू शकत नाही. अर्ध अपत्यंच्या जबाबदारीवर करायचे आहे. म्हणून लग्न केले नाही.

आपण काय पूर्णतयाची केली ?

अंधामध्ये कुठली ही व्यवस्था नव्हती. मी काही लोकांच्या भेटीगाठी घेतल्या. श्री. श्रीकांतजी जोशी १० वर्षे पूर्वाचलात खात्रीजयंती पहाड हया कार्यक्षेत्रात प्रांत प्रचारक होते. श्री. आचार्य हया दोघांना भेटून माहिती घेतली. अगळ्या मित्रांच्या डोळ्यात ‘ हा आता गेला’ अशी भावना भीती होती. पूर्वाचलाचा भाग आपल्या अज्ञानामुळे शासनाचे अक्षम्य दुर्लक्ष केल्यामुळे वेगळा पडला आहे. ही व्यथा लोकांच्या मनांत आहे. हया अक्षय मी गुवाहटीला गेलो.

पूर्वाचलात प्रथम कुठे गेलांत ?

मी प्रथम श्री. सुदर्शनजीना भेटून शिलॉंगला जाण्यासाठी गुवाहटीला गेलो. तिथे दोन कार्यकर्ते भेटले. त्यांची नावे १० वेळा विचारून ही काही कळेना. त्यांची चेहरा भाषा उच्चारण पध्दती, अर्धच दृष्टिने वेगळी होती. मी सुरवातीला आहेर वास्तव्याला असल्यामुळे तिथले डाव मच्छरदाणीतही जेव्हा जेव्हा हात आहेर यायचा त्यावेळेस मैत्रीपूर्ण असाचार घ्यायचे. अकाळचा चहा लालेलाल असायचा. अगळेच नवीन होते म्हणून सुरवातीला तेथील कार्यकर्त्यांना हिन्दी सिनेमा ‘परिदा’ अघट्यास घेऊन गेलो. प्रचारक सिनेमा अघतो हे पाहून कार्यकर्ते चकीत झालेत. सिनेमा पहात अक्षतांना मी त्यांच्या तोंडाकडे पहात होतो. त्यांना काही कळत नव्हते. मी त्यांना विचारले ‘सिनेमात काय पाहिले?’ त्यांनी सांगितले ‘ आम्ही माधुरी दिक्षितचे अौढर्य अघत होतो. नाना पाटेकरचा अभिनय अघत होतो. भाषा अमजत जरी नसली तरी भारतीय नटांची त्यांना माहिती होती. त्यांच्या विषयी आत्मीयता वाढू लागली. शिलॉंगमध्ये ज्यावेळी उतरलो तेव्हा एका अक्षय “Indian dogs get lost” लिहिलेले पाहिले. शिलॉंगमध्ये एकूण ४ जमाती राहतात. अहिसागत खात्रीया अेन जैतीया, नार्त्यांग. पुढे अक्षय लिहिले होते “we prefer violence to protest cold idiots. We are “Khasis” not Indians. ” आहेरून आलेल्या लोकांना मेघालयातून काढून टाकायचे ही भावना होती. १९७३ नंतर तिथे आंदोलने जाळपोळ लुटमार झाली.

आपले तिथले अनुभव, कसे रळलात?

पूर्वाचलात अंधाचे काम १९४६ पासून सुरू होते. १९४६ ते १९९० पर्यंत हे काम आहेरून आलेल्या मारवाडी अंगाली इ. समाजातील लोकांमध्येच होते. मूळ निवासी भागात खेड्यात कुणीच गेले नाहीत. फक्त श्री. बुद्धर्शन शर्मा त्या विभागात १९६३ ते १९६६ मध्ये प्रचारक होते. ते खासी भाषा शिकले. ते बेनाखासी अंधटनात ख्रिश्चन लोकांच्या विभागात काम करून लागले. त्यावेळी अंधांच्या लक्षात या गोष्टी येऊ लागल्यात. १९६६ नंतर कामामध्ये खंड पडला.

मला खासीया भागात जास्त काम करण्याचे सूचण्यात आले. मी अंगाली भाषा शिकायला लागलो. तिथे शाखा चालू केल्या. १९९२ नंतर भयंकर दंगली झाल्या. आहेर पडायची भोय नव्हती. घरी अयंपाक करून जेवणे भाग पडले कारण कार्यकर्त्यांना घरी खोलवणे अंध झाले. लोकांना वाटत होते की इथे हिंदूपर एवढे अत्याचार होत असतांना अंध काय करतो? काम करण्यास कुणी आहेर येत नव्हते. त्यावेळी आपल्याला याच समाजात काम करायचे आहे हे कळून चुकले.

तेथे मेघालयात मातृभक्ताक पध्दती आहे. मुलींना आईचे नांव मिळते. पुरूष ब्रीकडे येऊन राहतो. अपती आईची मुलांना मिळते. गांव पुरूषांच्या हातात कायदा व व्यवस्था पुरूषांच्या हाती असल्यामुळे पुरूष मुख्यमंत्री आहे.

आपणास तिथे काय अडचणी आल्यात ?

मुख्य म्हणजे भाषा असल्या असून घेतल्या पाहिजेत. मी गावांचा प्रवास चालू केला. त्यांच्या अंधता उपासना पध्दतीला धक्का लागू न देता त्यांच्यात मिश्रण लागलो. तिथे ८० टक्के लोक बेनाखासी व बेन जैतीया हे मूळ धर्म मानणारे लोक. ते लोक निरर्गाची उपासना करायचे. त्यांना ख्रिश्चन लोकांची भिती वाटायची. काही लोकांना भेटून त्यांच्यात विश्वास निर्माण केला. धर्मात ढवळाढवळ होणार नाही याचे आश्वासन दिले. काही तरी अपोर्ट सिस्टिम उभी करण्यासाठी तेथील मुलांना गणित शिकवू लागलो. त्या अदल्यात त्यांच्या कडून 'खासी' भाषा शिकायला लागलो. श्री. पणशीकरांकडे (प्रचारक) 'विहन' होती. त्यांना अशील असल्या आंगून येथील लोकांना इतर राज्यांतून फिरवून इतर राज्यातील लोकांमध्ये परिचय, जिफ्हाळा, निर्माण होईल असे काम करावे लागेल हे सुचविले. त्यामुळे विचार बदलण्यास सुरुवात होईल. "भारत मेरा घर" योजनेत मी तेथील मुलांना लोकांना महाराष्ट्रात घेऊन आलो. त्यांना जिफ्हाळा, आत्मीयता दिली. त्यांच्या रूढींना धक्का लागणार नाही धर्मात बदलणार नाही, गोमास खाणे अंध होणार नाही इ. आंगून भिती दूर केली. त्यांनी ठरविले तेथील ख्रिश्चनांशी लढायचे. आम्ही त्यांना 'पैशाची मदत बेवा काम करून, मुलांना शिकवू, त्यांच्यात रोजगार करण्यासाठी शिकवू. पण लोकांनी जमिनी दिल्या पाहिजेत. विद्यार्थी

दिले पाहिजेत' असे सांगितले. ' मेघालय हा ख्रिश्चन राज्य आहे' असे उघडपणे तिथला मुख्यमंत्री म्हणतो. आपले श्री. बमेश प्रभू महापालिकेत म्हणालेत ' मी हिन्दू महापौर आहे' तेव्हा खंगाल मध्ये गोंधळ झाला. पण हे राजरोजपणे घडते त्याखाषत काहीच खंगालात उद्रेक होत नाही.

तिथले शासकीय अधिकारी काय करतात?

तिथला मुख्यमंत्री म्हणतो 'येशुख्रिस्त अर्थ बुख्खभोयी देत आहे अशी भाषणा ठरवतात. अर्थ ख्रिस्टमस अरकावच्या धर्मातवाच्या कल्पना राखवत आहेत. शासकीय अधिकारी मग तिथले असोत किंवा इतर राज्यातून आलेले असोत, ते कार्या लयीन वेळानंतर घरात राहतात. बुड्या घेऊन मेन लँडमध्ये राहतात. ते काय करणार?

मेघालय मिझोराम नागालँड त्रिपुरा या राज्यात आहेरचे लोक जमिनी घेऊ शकत नाहीत प्यवसाय करू शकत नाहीत. तिथे फक्त ख्रिश्चन लोकांना काम मिळते. त्यांना जो पैसा मिळतो तो चर्चच्या हातात जातो. अर्थ उघडपणे चालते. आम्ही बेवाभावी ट बट निर्माण केला. अर्थ ट बटी भारत मेरा घरचे यात्रे करू झालेत. अर्थ लोकांनी जमिनी दिल्या. शाळा उभ्या केल्या. तिथले १७६ पिढ्यार्थी महाशाष्टा तील १३ पक्षतिगृहातून शिकतात. तिथल्या मुलांना इथे आणायचे, यात्रेकरू आणायचे. असा तप्हेने आत्मीयता निर्माण केली.

तुम्हाला तिथल्या दहशतवादी लोकांनी धमकी पैगवे दिली कां?

तिथे ख्रिश्चन संस्था जास्त आहेत. प्रत्येक राज्य वेगळे आहे. अनेक जनजाती आहेत. त्यांच्या दहशतवादी संघटना वेगळ्या आहेत. मी त्यांच्या हिटलिस्टवर होतो. पण तिथल्या लोकांनी पाचवलेआणि मला धीर दिला. मी दवाखाना चालू केला. तेव्हा लोक म्हणायला लागलेत की तुम्ही शाळा कां बुरू करत नाहीत. १९९३ मध्ये पनवासी कल्याण आश्रमाची सोमवार ते शुक्रवार पहिली शाळा बुरू केली. एकवर्ष शिक्षक म्हणून मी आणि केरळच्या प्रदिप मेननने काम केले. कुठेही प्रवासाचे साधन नाही. ख्रिश्चन मिशनरींना कळल्यावर त्यांनी "७ दिवसांत शाळा खंद करा. नाहीतर मारून टाकू. शाळा तोडू. " अशी धमकी दिली. बेनखारींचा बेकेटरी आम्हाला रात्री येऊन भेटला. आम्ही मरू पण तुम्हाला मरू देणार नाही. धीर दिला. रात्री ते वेगळ्या दुनियेत असतात हे हेरून मी प प्रदिपने त्यांना सांगितले " जर आम्ही परकीय आहोत तर त्यांचे शिक्षक केरळचे प गोप्याचे आहेत ते परकीय नाहीत? त्यांना कां नाही मारत " रात्रीच्या नशेत तो चर्चच्या लोकांना भेटला. त्यांनी ख्रिश्चन मिशनरींना 'आमच्या समाजाच्या लोकांची मिटींग झाली प गावांत चांगल्या कामाला आम्ही पाठींखा देणार आहोत. तुमच्या चर्चमध्ये दोन परकीय शिकवत आहेत त्यांना आम्ही मारू. तुम्ही आमच्या

शिक्षकांना मारा' हे सांगितले. हे आम्ही काही सांगितले नव्हते. हे ऐकून ते ख्रिश्चन लोक हळकून गेले. धमकीचा परिणाम झाला. त्या लोकांत चर्चा होऊन त्यांनी सांगितले “ येशु म्हणतो हिंसा करू नये. मारामारी करून कुणाचे भले होत नाही. तुमचा शिक्षक तुमच्या शाळेत आमचा आमच्या शाळेत” अशी तडजोड करून आम्हाला त्रास देणे छंद झाले. आम्ही शाळेत शिकवू लागलो. १५ ऑगस्टला आमदाबासमोर सार्थ शाळांचा कार्यक्रम ठरला. आमच्या शाळेतील मुलांनी परेड करून ध्वजवंदनाची मानवंदना दिली. देशभक्तीची गाणी म्हटली. आमच्या शाळेतील मुलांचा कार्यक्रम चांगला झाला. त्याचा परिणाम ख्रिश्चन शाळेतील पालकांवर होऊन ती लोक आम्हाला मुलांना आमच्या शाळेत घेण्याचा आग्रह करू लागलीत. आम्ही दोन अटी घातल्या. १. सार्थधर्म समभाव २. आपण सार्थ भारतीय आहोत. हे मान्य करा. त्यांनी मान्य केल्या. प्रथम २० मुले आलीत. मिशनरी लोक खपळले. त्यांनी पालकांना जाण विचारणे सुरू केले. चर्च मधून काढण्याची धमकी देऊ लागलेत. त्यांनी मिशनरी लोकांना सांगितले माणसे चांगली आहेत. धर्म बदला असे सांगत नाहीत. मग काय प्रश्न आहे आम्हाला हे मान्य आहे. मिशनरी लोकांच्या शाळेत जाणे सोडले. चर्च सोडून दिले व सार्थधर्माची उपासना सुरू केली. मिशनरी लोक खपळून धर्मातून काढण्याची धमकी देऊ लागलेत तेव्हा त्या लोकांनी ‘ काढून टाका. आम्ही सूर्य देवाची पूर्वीची पूजा करू त्या मार्गाने जाऊ’ असे सांगून धर्म सोडला.

मेघालयातून कुठे गेलात? आपण कुठे कमी पडतो?

माझे कार्य फक्त मेघालयात होते. मला श्री. मुकुंदरावानी १ वर्ष महाराष्ट्रात दे. महाराष्ट्रात भाषणे देऊन पूर्वांचला विषयी जागृती करू अशी सूचना केली. मी अनेक ठिकाणी भाषणे दिलीत. पुस्तक लिहून पाटलीत. मी प्रचारक म्हणून २००२ मध्ये थांबलो. मी सततच काम करायचे ठरविले.

ख्रिश्चनसमाज ही समस्या नाही. हे लोक पडक्या मागून कामे करतात. त्याला तेथली सरकारे पाठिंबा देणारी आहेत. १९ टक्के ख्रिश्चनसमाज असला तरी भारतीयत्व मानणारी आहेत. पण संघाबद्दल ग्रह आहेत. भारतीयत्व विचारधारा कायम ठेऊन संस्था काढायची म्हणून ‘ देश माझे घर’ म्हणजेच “*My homeindia*” ही संस्था निर्माण झाली. सार्थ प्रकारची आत्मीयता देणे ही भावना मनांत ठेवून कार्य करू लागलो. दूर्भ काढायच्या इथल्या लोकांना घेऊन जायचे तिथे रहायचे. रनेहाचा झारा निर्माण करणे दरी खुजवणे. एकसंघ भारत उभारणे हेच ध्येय ठेवले.

आपल्या समाजाकडून काय अपेक्षा आहेत? ह्या क्षणी आपला प्रवास तसेच भविष्या विषयी काय पाटते?

पूर्वाचलावर पाचन करावे. कार्यकर्ते म्हणून काम करावे. जातम्या पाचाव्यात. तिथले अंधर्भ ओलतांना दयावेत. आपल्या क्षेत्रातील ज्ञानाच्या माध्यमातून काय योगदान करता येईल हे पहावे. मी हे कार्य करिअर म्हणून करीत आहे . आनंद मिळतो. त्याचा पैशाचा काही अंशंध नाही. पाल्यांनी मुलाच्या आश्रितात हे लक्षात आले तर सुरवातीपासून प्रोत्साहन द्यावे. पातावरण निर्माण करून काउन्सेलींग केले पाहिजे. सामाजिक कार्यात व्यावसायिकता व त्यातून पैसे आले तर काही वाईट नाही. व्यवसायात प्रामाणिक राहून काम केले पाहिजे.

वेळे अभावी मुलाखत आटोपती घेतली. चला आपणही ह्या कार्यात कारव्यात सहभाग घेऊन योगदान करू.

पत्ता : श्री. सुनिल देवधर

‘माय होम इंडिया’ २/४७ नित्यानंद नगर नं ४

अंधेरी पूर्व मुंबई ४०० ०६९

भ्रमणधनी ९३२००२००२१

एक बघणाळू ध्येयाभक्त मनबधी तरुण

श्री. अधिक कदम

बघिणाबच्या प्रहार पुरवणीत श्री. अधिक कदम यांच्याअखल लेख वाचनात आला. १९ वर्षांच्या बघणाळू तरुण वयात काश्मीर मध्ये दौरा करून आल्यावर तेथील घटनांचा खोल परिणाम होऊन परिविथीत अदलण्यासाठी झोकून देतो. हे मनांवर खोल परिणाम करून गेले. समाजात असे काही लोक काम करीत आहेत म्हणून राष्ट्र एकबंध टिकून आहे. त्याची भेट घेऊन केलेली ही आतचित.

तुझे कौटुंबिक माहिती व तू मुळचा कुठला. ?

आम्ही सर्व मुळचे अहमदनगरचे शेतकरी कुटुंबातील. आई वडील दोघे ही अशिक्षित. वडील नोकरीसाठी पुण्यात आलेत व किलोबकर कंपनीत नोकरीला लागले. नगरला ८ एकर जमीन भाड्याने शेती करण्यासाठी दिलेली अक्षली तरी तसा संबंध नाही. दोन मोठ्या लग्न झालेल्या अहिणी शेतकरी कुटुंबात आहेत. धाकटा भाऊ एका खिल्डरकडे कामाला आहे.

तुझे शिक्षण किती झाले ? नोकरी कधी केलीस कां ?

माझे शिक्षण पुण्यातील एन. पी. कॉलेजमधून एम. ए. पोलिटिकल सायन्स विषय घेऊन झाले. मला हया विषयाची आवड होती. या विषयाच्या अभ्यासाने मोठमोठ्या नेत्यांच्या कार्याची माहिती होते. समाज जीवनाचा अभ्यास होतो. राजकीय परिविथीतीचे आकलन होते. मी एमपीएनबीच्या परीक्षा दिल्यात. भरकाशी नोकरीत काम करायचे मनांत होते. त्यामुळे अनेक चांगली कामे करता येतात. पण त्या व्ययस्थेतील नोकरी मिळण्यासाठी होणारा भ्रष्टाचार पाहून त्यावरील विश्वास उडाला. अपघाताने नकळत दैवेच्छा असेल म्हणून या कार्यात आलो. माझे शिक्षण पूर्ण होण्यास शिक्षकांनी भरपूर मदत केली. मी फक्त परीक्षेसाठी पुण्यात यायचो.

कार्याची प्रेरणा कशी मिळाली ?

दुःखी माणसाला कुणाचे तरी सांतपन लागतेच. फक्त आपल्यात पेशास हवेत. चिकाटी हवी. मी १२ वी नंतर वंदेमातरम बंधटना, ज्ञानप्रबोधीनी, अरहद्ध, आर्मिची“पुमनवेलफेर असोशिएशन” यांच्या अरोअर १९९७ मध्ये काश्मीरला गेलो. माझ्या वरगत काश्मीर मधील मुले होती. त्यांच्याकडे ३ महिने राहिलो. मनाची पाटी कोरी होती. अच्याच गावांत हिंडलो. ३७० कलमाचा अभ्यास केला. मला भुरवातीला काफीर म्हणून मित्रांच्या घराबाहेर काढले. मी मात्र परत परत त्यांच्या घरी जात राहिलो. त्यावेळी माझे वय १९ होते. गावागावात जिथे जाईन तिथे मित्रांच्या घरी राहात होतो. हॉटेलात राहिलो नाही. अरोअरचे मित्र आतंकवादी

लोकांना घाबरत होते. ते भर्ष्य घुपने हिंडत. मी परिस्थिती पाहण्यासाठी एकटाच हिंडत होतो. मी कसलाही विचार केला नाही. मला १२ आतंकवादींनी पकडले. छेदम मारले. मी १५ दिवस चालू शकलो नाही. लोक मला विचकारत नव्हते. मी मात्र शांतपणे सहन करीत, भगळं समजण्याचा प्रयत्न करीत होतो.

ही प्रेरणा मला आईकडून मिळाली. आमच्या घरातील परिस्थिती हलाखीची होती. कधी कधी जेवण मिळायचे नाही. आईने कष्ट करून चिकाटीने संसार केला. परन्तु शिक्षणाला पाठिंबा दिला. पाठखळ दिले. पडिलांकडे मुलांना कसे पाठवायचे याची समज नव्हती. हा भोशिकपणाचा संस्कार माझ्यावर झाला असावा. ह्यामुळेच मी तिथे कुपवाडात जीवंत राहू शकलो. माझा निश्चय पक्का होता. इथून पळायचे नाही. काम करीत राहायचे. भुरग्यांतीला एकटाच होतो. एकदा आर्मीच्या गाडीतून जात असतांना मी शेवटच्या गाडीत पुढे अर्धवट झोपेत खसलो होतो. एवढ्यात समोरून १४ वर्षांचा मुलगा मानवी आंम्याच्या पेषात पळाला. आंम्याचा स्फोट झाला. त्याच्या शरीराचा तुकडा गाडीच्या काचेवर पडला. रक्त पाहू लागले. ज्या घटनेचा परिणाम माझ्या मनांवर खोल झाला.

माझ्यासमोर दोन पर्याय राहिले. १. वास्तव विचकारून इथेच राहून काम करणे २ हे भर्ष्य सोडून पुण्याला आई पडिलांखरोबर राहाणे. संसार करणे. मला पाटले की माझ्यामुळे एकजरी व्यक्ती आतंकावादापासून दूर राहिली, बदलली तरी सार्थक होईल. परिस्थिती बदलण्यासाठी मी काही केले पाहिजे ही प्रेरणा मनांत प्रखळ झाली.

तुझ्या घबऱ्यांची प्रतिक्रिया काय झाली ?

आई ळडिलांना मी जे काम करीत होतो ते आणडत नऱ्हते. मी शिकून नोकरी करापी अक्षेच ळाटत होते. १९ ळ्या ळर्षापाभून माझ्या लग्नाच्या मागे लागले. मी ळॅलीखाल, कुबती इ खेळात प्रीण होते. परन्तु मी काही कुणाचे ऐकले नाही. कुणाचा भल्ला घेतला नाही. माझ्या आई ळडिलांच्या हे भमजण्या पलीकडचे होते. मी त्यांना काही भांगितले नाही. माझे हे काम भोशल ळर्क तक्षेच रिपरीच्युअल भाधना आहे. जेळहा कुणीच आपल नभतं तेळहा आपणच आपले अक्षतो. मी ध्यान धारणा करतो. त्यातून माझी मानभिकता तयार झाली.

तुझ्या कामाची भुरघात तू कशी केलीभ ?तुला कुणी कुणी मदत केली. ?

मी आणि माझी भहकारी कु. भारती ळ इतर दोघे कार्यकर्ते ज्ञान प्रओधीनी भरहद्ध यांच्या ळरोषर काम करीत होतो. काश्मिरी पंडितांना पुण्यात भेटलो. कुपळाडा, अनंतनाग, ळडगाम हे आतंकळादयांचे तळ आहेत. माझी योजना लोकांना भांगायचो. लोकांना परिबधीतीत ळदल होईल अक्षे ळाटत नऱ्हते. ळिशळाभ नऱ्हता. मला लोक भर्पोट करीत नऱ्हते. मी भळतःला भमळजत भाळरत गेलो. ज्या ठिकाणी १०० टक्के आतंकळादयांचे तळ आहेत तिथे राहिलो. आतंकळादी मला भारत अक्षतांना माझ्या तोंडून एकदम अचानक उदगार ळाहेर पडलेत “ मी इथल्या निराधार मुलीभाठी काम करीत आहे. मला तुम्ही जरूर मारा. पण ळचन दया की तुम्ही हया निराधार मुलीभाठी काही करून आधार दयाल.”

माझी ही प्रतिक्रिया मनांतील कुठल्या उर्जेतून आली हे कळले नाही. त्यांच्याळर हया ळाक्याचा परिणाम झाला. ज्याळेळी त्यांना कळले मी आर्मीचा, पोलीसांचा खळळ्या नाही तेळहा मला त्राक्ष देण्याचे ळंद केले. त्यांच्या तोंडून उदगार ळाहेर पडलेत “ आम्ही तुला मारले तर आम्ही अल्लाला काय जळाळ देणार” मला औषध लापून भोडून दिले. मी हळूहळू नेटळर्क ळाढळले. दिल्लीतील भंघटनांना भेटलो. आमच्या कामाच्या पध्दतीत आपलेपणा होता.

आम्ही श्री. अण्णा हजारे यांच्या कडून आदर्श गांळ कल्पना भमजून ती कल्पना कशा तऱ्हेने तिथे राळळता येईल याची चर्चा केली. काश्मिर मधील लोकांना खत्री ळाटली की हयांना काहीतरी काम करायचे आहे. १९९९ पर्यंत आम्ही गाळगाळातून हिंडायचो. मेडीकल मदत करायचो. दररोज २५ गाळे उद्विष्ट ठेळायचो. तिथे किती मुली अनाथ, ळिधळा आहेत ही माहीती गोळा करायचो. तेथील भरपंचांशी ळोलायचो. आम्हाला झालेली मारहाण त्यातून आमची काम करण्याची जिद्ध ळ धडपड ही भर्ष माहिती लोकांपर्यंत पोहचत होती. युनिक्षेफच्या लोकांना कळले की आम्ही काम करणारे आहोत. त्यांना तेथील परिबधीतीचा अभ्यास करायचा होता. हा अभ्यास त्यांना आंतरराष्ट्रीय रतरळर फायदेशीर होता. काश्मिर मधील कुठल्याही भंरथा त्यांचे काम करण्यास तयार नऱ्हत्या. तेथील लोकांनी काम

करण्यास २.५० लाख मागितले. तेव्हा त्यांनी आम्हाला विचारणा करून १५००० रूपये देण्याचे कळू केले. आम्हाला त्यांनी वापरून घेतले. मी आणि कु. भारतीने ही मदत घेऊन आइकवरून गावागावात हिंडू लागलो. आम्ही कारगील युद्धात ६ महिने तिथे राहिलो. स्थलांतरीत कुटुंबाला आधार दिला. त्यांना गरजेच्या गोष्टी दिल्यात. मी आणि कु. भारती जेव्हा आइकवरून गावागावात हिंडत असू तेव्हा लोक आम्हाला कौतुकाने घटत असत. भारतीचा शॉकट होता. ती खुरखा घालीत नव्हती. आम्ही कुठे कुणाकडेही राहायचो. भारती नक्षतांना कधी कधी जंगलात एकटयाने रहावे लागायचे. जेवण मिळायचे नाही. आमीचे लोक गाडीचा आवाज जरी झाला तरी त्या दिशेने फायर करायचे. अशावेळी एकटा जंगलात राहायचो. आधाराला फक्त थंडी व आकाशातील चंद्र. मी पुस्तके खरोखर घेऊन अभ्यास करायचो. आम्ही पेपरच्या माध्यमातून दिल्ली, चंदीगड पुणे मुंबईतील लोकांना मदतीचे आवाहन केले. लोकांनी जीवनाश्यक वस्तु देऊन मदतीचा हात दिला.

भरकार ह्या कार्यात तुम्हाला काही मदत करीत होते. ?

भरकार जरी पॅकेजस जाहीर करीत होते तरी ती मदत लोकांपर्यंत जात नव्हती. काश्मीरी पंडित १९९० मध्ये जेव्हा आहेर पडलेत तेव्हा सर्व शिक्षण पध्दती कोलमडली. शिक्षण व्यवस्था स्थानिक अनुभव नसलेल्या लोकांच्या हातात गेली.

तू ह्या निराधार मुलींसाठी काय करतोस ?

सगळ्या संस्थांचा वॉर्ड अनुभव आल्यानंतर पुण्यातील व काश्मीर मधील काही लोकांनी संस्था काढण्याची कल्पना सुचवली. युनिसेफच्या माध्यमातून माहिती गोळा करतांना कुपळाडा भागात २४००० पेक्षा जास्त अनाथ मुली होत्या. मुलांसाठी मदतसे होते. पण मुलींसाठी काही नव्हते. ही माहिती होती. तेव्हा मुलींसाठी हॉस्टेल काढण्याचा निर्णय घेतला. २००१ मध्ये ऑर्डरलेस वर्ल्ड फाऊंडेशनची स्थापना केली. त्यात आमच्या सकट जम्मू आणि काश्मीर, इ. संस्थांचे ९ लोक विश्वस्त होते. ह्याच्या अगोदर आम्ही जे काम करीत होतो, माहिती देत होतो त्याचा उपयोग व्यवस्थित योग्य रितीने होत नव्हता. त्याचा उपयोग लोकांना काही होत नव्हता. आम्ही त्यांना २० वर्षांची योजना देऊन कुठेकुठे काम करावे लागेल हे सांगितले. ज्या संस्था काम करत होत्या त्यांची पध्दत आम्हाला पटत नव्हती. म्हणून फाऊंडेशनची स्थापना करून ६ महिन्यात नोंदणी केली. हॉस्टेलच्या मदतीसाठी जागोजागी भाषणे देऊ लागलो. मदतीची विनंती करू लागलो. आम्ही लोणावळ्याला भाषणासाठी गेलो. तसेच एक अविवाहित फारशी स्त्री खुर्शिद कुपर होत्या. त्यांनी भाषण ऐकले. काही लोकांनी आम्ही अतिरेक्यांना मदत करतो असा आरोप केला. तसा प्रचार सुरू केला. सर्व कार्यक्रम संपल्यावर कुपर मॅडमने आजुला घेऊन विचारले 'तुला काम करायचे आहे ना' ? तिने कळकळ पाहून ५ लाख रूपये दिलेत. शिवाय खंशीरपणे पाठीला दिऊन अधिक मदतीचा दिलासा दिला. मला पुण्यात अनेक लोकांनी मारण्याचे प्रयत्न केलेत.

कुणी पैशाची मदत करत नव्हते. मला पैसे हवे होते. मी चांगले काम करीत आहे हे भ्रमजून आईने २००१ मध्ये १०००० रूपये दिलेत. आम्ही जमलेल्या पैशातून, भाडेतट्यावर ३ घरे घेऊन मुलींसाठी हॉलीडे होम सुरू केलीत.

हॉस्टेल मध्ये मुलींना प्रवेश देण्यासाठी काय निकष ठरविलेले ?

आमच्याकडे युनिसेफ करिता जे रिपोर्ट तयार केले ती माहिती होती. तेच आम्ही विचारलेत.

तू मुलींसाठी हॉस्टेल काढलेले तेव्हा तेथील परंपरावादी संघटना मुस्लीम लोकांना हे पटले कां ? त्यांच्या प्रतिक्रिया काय झाल्यात. ?

तेथील परंपरावादी संघटना मुस्लीम लोकांना हे पटले नाही. माझ्याअरोखर कु. भारती काम करीत होती. ती अशल्यामुळे तेथील स्थानिक लोकांना मुलींना शाळेत पाठवण्यास काहीच काळजी वाटत नव्हती. तेथील मशिदीतील मौलवींनी दहशतवादी संघटनांनी फतवे काढलेत. हया मुलांना मदत करू नका. हे लोक शिअरनेच्या आळाबाहेरांचे लोक आहेत. परंतु तेथील लोक आम्हाला ओळखत होते. त्यांचा आम्हाला पाठिंबा होता. आमचे काम लोक पाहात होते. तरी काही लोक आम्हाला येथून जा असे सांगत होते. माझा व कु. भारतीचा इथेच काम करण्याचा निर्धार होता. आमचा स्थानिक मिडीयाशी चांगला संबंध निर्माण झाला होता. त्यांच्या माध्यमातून हा संदेश लोकांपर्यंत गेला. मिडीयाने आम्हाला पाठिंबा दिला. लोक आम्हाला उघडपणे पाठिंबा देऊन मदत करू लागलेत. मौलवी आमच्या मुलांचे नुकसान करीत आहेत असे उघडपणे म्हणू लागलेत. स्थानिक व्यापारीवर्गाने लाखो रूपांचा माल उधार दिला. भावकाशीने पैसे द्या असे सांगितले.

आज तुझ्या होम मध्ये किती मुली आहेत ? किती लोक व्यवस्था सांभाळण्यासाठी काम करीत आहेत ?

आजच्या घडीला आमच्या होम मध्ये २० महिने ते २० वर्षे वयाच्या १३५ मुली आहेत. त्यांची व्यवस्था सांभाळण्यासाठी २० ते २५ कार्यकर्ते काम करीत आहेत. ही होम अंततनाग, कुपवाडा वडागाम व जम्मु इथे आहेत.

तुम्ही सरकारची मदत कां घेत नाही ?

आम्हाला लोकांमध्ये प्रेम निर्माण करायचे आहे. येथील लोकांना उर्वरित भारतातील लोकच मदत करतात ही जाणीव निर्माण करायची आहे. आम्ही तेथील लोकांच्या मदतीने सांगोपनाची व्यवस्था केलेली आहे. हे कारण सरकारची मदत न घेण्याचे आहे.

तुझ्या 'होम' ची दिनचर्या काय असते. ?तुला 'होम' कल्पनेतून काय साध्य करायचे आहे ?

मुली अकाळी ५.३० ते ६ ला उठतात. नमाज प्रार्थना अर्ध ७ वाजेपर्यंत आटोपतात. कुराण शिकतात. नाश्ता करून शाळेत जातात. दुपारी अभ्यास संध्याकाळी खेळ पुन्हा रात्री ८.३० पर्यंत अभ्यास करून ९.३० वाजेपर्यंत झोपतात. मी अंभकाचाचे शीज हया मुलींवर एखादी गोष्ट तिच तिच सांगून करत नाही किंवा करू ही नाही. माझा भर त्यांच्या मनांत ती भावना नैसर्गिक रित्या कशी निर्माण होईल हयावर आहे. मी त्यांच्याखरोखर माणूस म्हणून व्यवहार करतो. मी त्यांना धर्म खदला असे सांगत नाही किंवा रूढींमध्ये ढवळाढवळ करीत नाही. असे कधी करणार नाही. मी फक्त काम करीत राहणार. हया मुलींनी जम्मू पाहिले नव्हते. मी भारतदर्शन घडवून त्यांना लोकाकडून 'प्रेम' 'आपलेपणाची' भावना देण्याचा प्रयत्न करीत आहे. हयातील काहींचे वडिल पोलीस तर कुणी दहशतवादी, कुणाचे भाऊ दहशतवादी चकमकीत मारले गेलेत. काही नैसर्गिकरित्या गेलेत. मला असा विश्वास आहे एक दिवस येथील लोकांना कळेल की आम्ही चांगले काम करीत आहोत चांगली माणसे आहोत. हया मुलींना vocational training द्यायचे आहे. त्यांना स्वतःच्या पायावर 'चांगले नागरिक' म्हणून उभे करायचे आहे.

तुला हे कार्य करीत असतांना महिन्याला किती खर्च येतो? तो तू कसा उभा करतोस. ?

साधारणतः २लाख खर्च येतो. मी लोकांना भेटतो. देणगीदार शोधतो. चांगल्या संस्था, लोक मदत करतात. अर्ध कामे विश्वासाने करतो.

आज तुझे वय ३२वर्षाचे आहे. तू हे कार्यक्षेत्र निवडल्याचा पश्चाताप होतो कां ?

नाही. मी हे कार्य माझी नैतिक जबाबदारी म्हणून स्विकारले आहे. मी हया १३५ मुलींचे पालकत्व 'वडिल' 'भाऊ' म्हणून स्विकारले आहे आता हेच माझे करिअर आहे.

तुझी भवितव्याची योजना काय ? तू लग्नाचा विचार करतोस कां ?

मी मरण पाहिलेला माणूस आहे. भवितव्य कुणाच्या हातात नाही. मी वर्तमानात जगतो. पुढचा जास्त विचार करीत नाही. माझ्या मनांत लग्नाचे विचार येतात. दोन मुलीभुद्धा पाहिल्या होत्या. मला सहचारिणी ही मुलींची आई होणारी हवी आहे. लग्न म्हणजे 'पैसा' 'संभाराची' जबाबदारी. रथैर्य. माझे स्वतःचे अजून राहण्याचे घर नाही. असे अनेक प्रश्न उभे राहतात. मला हे काम सोडायचे नाही. एखादी मुलगी जर सहचारिणी म्हणून आयुष्यात आलीच तर तिला ही जबाबदारी देऊन मी इतर गोष्टी पाहिन. मला तसे अजून आज तरी घडेल असे वाटत नाही.

तुझ्या समाजाकडून तरुणांकडून काय अपेक्षा आहेत?

आपला देश चांगला आहे. देशाला चांगले काम करणा-या माणसांची गरज आहे. तरुणांनी ह्या कामात भाग घेतला पाहिजे. समाजाने, लोकांनी ह्या कार्याला सक्तीय मदत देऊन सर्वांथाने काम करण्यास पुढे आले पाहिजे.

मुलाखत जपळ जपळ दोन तास सौ. सुधा गोखले ह्यांच्या घरी चालली होती. त्याही श्री. अधिकला मुलाप्रमाणे मानतात. ह्या कार्यात सल्ला देऊन सहकार्य करतात. त्याही प्याच्या ७१ प्या वर्षी आजारपण प इतर सर्व संभाळून काश्मीर मध्ये जाऊन कार्य करतात. पुण्यात सौ. प्रिया घोरपडे प कु. भक्ती त्याला ह्या कामात मदत करीत असतात.

आपला समाज श्री. अधिकला सक्तीय मदत देण्यासाठी पुढे येईल काय? आजचे भ्रष्ट नेते, खेजळाखद्वार शासकीय अधिकारी तसेच तरुण काही सामाजिक काम, त्याग न करता 'नेते' खून पाहतात ते यातून खोध घेतील काय? सुशिक्षित नागरिक निर्भय खून परिवर्ती खदलण्यासाठी प्रवाहाच्या पिरुद्ध जाऊन भ्रष्ट नेते, खेजळाखद्वार शासकीय अधिकारी यांना त्यांची जागा दाखवून ठाणीवर आणण्याचे धैर्य दाखवतील काय ? असे जेव्हा खरे घडेल तेव्हाच श्री. खालासहेख आंखेडकरांना, स्या. सारकरांना अभिप्रेत असलेला समर्थ, खलपान भारत भविष्यात घडेल. असे केव्हा घडेल? आपण हे पाहण्यास असू कां? अनेक प्रश्न मनांत घेऊन खहेर पडलो.

आज लोकांनी श्री. अधिकला त्याच्या कार्यालासक्तीय मदतीचा हात देण्याची गरज आहे. त्याचा ई मेल "adhikadhik@gmail.com
[com/bwfindia@gmail.com](mailto:bwfindia@gmail.com)" सर्वांची वाट पहात आहे.

श्री. अधिक कदम

सी. १ १ सर्वे नं १४१५

यशवंतराव चव्हाण नगर

धनकवडी पुणे ४११ ०४३

फोन (आई) ९२२६७७७७

भूख पेडे मन

श्री. कमलेश भडकमकर

श्री. भडकमकरांचे ळडिल आणल मी ळ्यवस्थापनाचा अड्याक्ष करीत अक्षतांना एकाच ळर्गात ळेतो. ळ्यवस्थाय ळ अड्याक्ष हया ळ्यतिरिक्त आमचा जास्त अंशंध येत नळहता. फक्त फोनळर कधी तरी चर्चा ळेत अक्षे. माझे मित्र श्री कुंटे हयाच्याकडे गेलो अक्षता गळ्पांच्या ओघात श्री. कमलेश भडकमकर हे आळल्या भडकमकरांचे चिरंजीव आहेत हे कळले तेळहा मनाने हयांना एकदा तरी भेटाळे हया ळिचाराने उचल घेतली. श्री. भडकमकरांचा फोन घेऊन माहीमच्या ऑफीसमध्ये दिळाळी अंकाक्षाठी भेटलो. ळडिलांचीच ओळख निघाल्यामुळे मनाळरचे दडळण नाहीक्षे ज्ञाले. ळण अंगीताळर अुरळात कशी कराळी काय ळिचाराळे हयाची तयारी केली ळेती. मुख्य म्हणजे चर्चेत कमलेशाने काही गाळ्यांचे चालींचे ळ ळादळांचे ळ्रात्यक्षिक करून दाखळले ते लिखाणातून दाखळता येत नाही हीच खखखख मनांत आहे. नळीन लोकांना यातून काही तरी गोळ्टी शिकायला मिळतील या क्षेत्रात काय त्रास अक्षतो ळ कमलेशाने कक्षा ध्यास घेतला हे लोकांसमोर याळे हया भूमिकेतून अनेक ळुररकार मिळाल्याळद्वल अभिनंदन करून चर्चा अुरुस ज्ञाली. ळडिलांचा ही चर्चेत अहभाग ळेतो. ते ही काही किरक्षे भांगत ळेत. ही मुलाखत म्हणजे एकत्रित गळ्पागोळ्टी.

मुख्य शिक्षण किती ज्ञाले ?

१९९५ मध्ये मी श्री. कॉम ज्ञालो. ळडिल म्हणायचे नोकरी करत अक्षीक वॉज्युळेशन हळे म्हणून कॉलेजला गेलो. मन काही तिथे ओढ घेत नळहते. भाऊंड रेकॉर्डिंगचा मुंशई ळिद्वयाळीठाचा ॢ महिन्यांचा कोर्स केला. आमची दुसरी अंघ ळेती. मी त्याळेळी शिकत ळेतो.

मुळत काय ळ्हायचे ळेत ?या क्षेत्राकडे कक्षे ळळलात ?

काय ळ्हायचे ळेत हे कळायला ळेळ लागला. रूपारेल कॉलेजमध्ये अक्षतांना एक गुळ ज्ञाला. अंधी मिळत गेल्या. त्यात कौशल इनामदार अजित ळरश, शिल्पा ळै दीळक राजाध्यक्ष, ओंकार दादरकर, आणल चेतन दातार ळेत. चेतन दातार नाटक अक्षळायचा. मी नाटकाक्षाठी म्युझिक करत ळेतो. गोडी ळाढत गेली. श्री. खेर आमचे नातेळाईक त्यांचा ज्ञळाटा हा ऑर्केस्ट्रा ळेतो. तेथे म्युझिक ळाजळू लागलो. ळो. ळाटणकरांचा “अक्षरभाधना” रूपारेल कॉलेजला गुळ ळेतो. त्यांनी श्री. खळे काकांचा कार्यकम केला. त्यांचे खळेकाकांशी फार जळळचे अंशंध ळेत. ळर्षातून अुरगम अंगीत शासत्रीय अंगीत अक्षे अर्ष ळिळिध ४ कार्यकम ळ्हायचे. या क्षेत्रात येळ्याक्षाठी अक्षरभाधना गुळचा खूप मोठा ळाटा आहे. कॉलेजची ळर्षे युथ

माझ्याकडे होते. खळेकाका अर्थ: अर्थ रिअर्ररल करून घ्यायचे. अर्थ कार्यक्रम झाल्यावर काकांनी मला प्रोफेसर रूम मध्ये ओलापून उत्तम कार्यक्रम अक्षयल्याची शाखासकी दिली.

फेवटीवल मधे गेली. अक अटेजची अर्थ कामे करायला लागायची. कॉलेजची अर्थ मित्रमंडळी कलाकार होती. अर्षानी खळेकाकांचा “खळे रजनी” कार्यक्रम करायचा ठरवला. काका कुणाला अक्षा कार्यक्रम करायला द्यायचे नाहीत. पण अर्थ प्रो. पाटणकरांची पुण्याची आमच्या मागे होती. तो अंपूर्ण कार्यक्रम अक्षयण्याचे गाणी निवडण्याचे म्युझिक द्यायचे अर्थ काम

आपले अंगीत शिक्षण अंयोजनाचे तांत्रिक शिक्षण कुणाकडे झाले ?

श्री. अरविंद पाकणकर मला घरी पेटी शिकवायला यायचे. मी लहान ३ वर्षे वयाचा होतो. कंटाळा यायचा. नंतर मला श्री. अनिल देशपांडे यांनी पेटी शिकवली. ते शाळेच्या कार्यकमाला यायचे. त्यांनी आषाना आग्रह करून पेटी घेऊन येण्यास आंगितले. श्री. अंतसव कुलकर्णी यांच्याकडे गाणे शिकायला लागलो. तिर्श्या परीक्षेपर्यंत गाणे शिकलो. मी ९ वीत होतो. आषाज फुटल्यामुळे गाणे अंद झाले. परन्तु म्युझिक शिकणे अुरुच ठेवले. मी पेटी शिकायचे ठरविले. पेटीच्या परिक्षा काही दिल्या नाहीत.

घरात अंगीताचा आरक्षा कुणाकडून आला ?

आमच्या मोठया काकांना अंगीताची आवड होती. ते पेटी आजवायचे. ते काही शिकलेले नव्हते. ते काय आजवायचे हे कळायचे नाही. ”पंढरीनाथा झडकरी आता. ” असे काही गाणे आजवत होते. आषांच्या आजोळी म्हणजे मामांच्या घरी गाणे होते. मध्येच आषा म्हणाले “ हा मात्र रात्री “खरैके पान अनारक्षपाला” हे गाणे ऐकल्याशिवाय झोपायचा नाही. ”

श्री. अनिल देशपांडे यांनी गाण्याचे अेरीक नोटेशन कसे लिहायचे हे करून घेतले. “झपाटा”चे मालक श्री. खेर आमचे नातेवाईक होते. त्यांनी मला म्युझिक करण्याची अंधी दिली. त्यांच्या मार्गदर्शनामुळे प्रगती झाली. त्यांनी मला

श्री. चंद्रकांत ढस्त यांच्याकडे पाठवले. ते एल. आय. सी मध्ये नोकरी करायचे. गिटार व मेंडोलीन वादये वाजवायचे. खाजगीरित्या कार्यक्रमही करायचे. त्यांनी मला “कीथोर्ड” नोटेशन कसे काढावे शिकवले. माझ्याकडून एकेक तुकडा १०० पेळा वाजवून घ्यायचे. झापाटात मी “कीथोर्ड” ५ वर्षे शिकलो. आईने दागिने गहाण ठेवून मला कीथोर्ड आणून दिला. त्यांच्याचमुळे मला वादनाची अंधी मिळत गेली. कार्यक्रम करून लागलो. गणपतीतल्या आर्केस्ट्रात कार्यक्रम करून लागलो. थिअरी व प्रॅक्टिकल घेऊन माझ्या कडून अडिच महिन्यांत गाणी शिकवून घेतली. मला प्रत्येक शोचे ६० रूपये मिळू लागले. कमीतकमी १० शो व्हायचे. दागिने गहाण ठेवले होते ते भोडपिण्याभाठी मला कार्यक्रम हवे होते. भर मला कार्यक्रम द्यायचे. जिंगल्स वाजवायचो. आदेश आंदेकरने ‘मंथन’ शो सुरू केला त्यात मला ३०० रूपये प्रत्येक शोचे मिळायला लागले. असे कार्यक्रम कॉलेज संपे पर्यंत चालू होते. कौशलचे कार्यक्रम सुरू झाल्यावर आम्ही दोघांनी एकत्र काम सुरू केले. मी झापाटा भोडला. कौशल आधी स्कीप्ट लिहायचा नंतर गाणी लिहू लागला अंगीत ही देऊ लागला.

या क्षेत्रात गॉडफादर अभाव लागतो. तुमच्या आखतीत.....

या क्षेत्रातील पहिले गॉडफादर आईबाबा. आईबाबांनी मला ६५००० रूपयाचा ‘कीथोर्ड’ घेतला नसता तर ? बिरक घेऊन करणे हे सर्व त्यांच्या सर्पोटमुळे झाले. प्रो. पाटणकर, चंद्रकांत ढस्त, खळेकाका यांच्या शिरोक्षरीने ज्यांनी मला अंगीत संयोजनात भाग केली ते श्री. रमाकांत पाटील शास्त्रीवादाक श्री. पं डल्हास आपट संतुषवादाक श्री. अरविंद मयेकर अतारवादाक. त्यांनी “आंधी”मध्ये अतार वाजवल्याचे मला नंतर कळले. ही सर्व माणसे उत्तुंग शिखरावर पोहचलेली आहेत. या सर्वांकडून मला अनेक गोष्टी शिकायला मिळाल्या. मार्गदर्शन कौतुक केले. मी खळेकाकांचा अरेजर आहे हे जेव्हा लोकांना कळले तेव्हा माझ्याकडे शिघण्याची लोकांची दृष्टी बदलली. हया सर्वांमुळे मोठ्या लोकांच्या ओळखी झाल्यात. मी प्रत्येक वादयाला हात लावून खोलात जाऊन शिकू लागलो. इतकी पॅशन हया सर्वां लोकांमुळे झाली. नीना राऊत मुळे मला ‘ ताक दिना दिन’ कार्य कम मिळाला.

बाबा मध्येच म्हणाले “ ८ ते १० वर्षे हयांनी नोकरी करावी. नोकरी करता करता हे काम करावे अशी आमची इच्छा होती. पण ज्यावेळी हया क्षेत्रातल्या कामाची पध्दत पाहिली तेव्हा कळाले की हे काम नोकरी करून करता येण्यासारखे नाही. हयाचे गुरू चंद्रकांत ढस्त हयांनी सांगितले हयाच्या कडे टॅलेंट आहे. पं जसराजांचे भाचे आमच्याकडे यायचे. ते ही म्हणाले हयाला नोकरी लावू नका. नोकरीत काय ५००० मिळतील ते आम्ही देऊ. जेव्हा सर्वांनी सांगितले तेव्हा विश्वास आला. हा आईशीच खोलायचा. तेव्हा आम्ही त्याला हेच कर असे सांगून पाठिंबा दिला. ”

उत्कृष्ट संगीत होण्यासाठी काय गुण अभ्यासे लागतात ?

मुळात संगीतात करिअर करावयाचे अशेल तर पेशावर, मेहनत व ध्यास हवा. संगीताच्या व्याकरणाचा (नोटेशन) अभ्यास हवा. गुणवत्ता तसेच प्रमाणिक प्रयत्न हवेत. दहा प्रकारच्या थाटावर संगीत शेतलेले आहे. बंधांच्या शिकवनेस चलनाचा अभ्यास हवा. बंधांला मुळात आवडायला हवे. राग म्हणजे बंधांचे नोटस. जुजुषी राग ओळखणे व ते राग मांडणे हे वेगळे आहेत.

संगीत दिग्दर्शन, संयोजन नियोजन व बंध संयोजन यात काय फरक आहे?

दिग्दर्शनामध्ये शब्दाला चाल लावतात. “तोच वंदमा नभात...” हे गाणे शब्दा. संयोजकाचे काम म्हणजे मधला भाग भरून गाणे नटवणे आहे. घर कसे थांधावे हे काम दिग्दर्शकाचे तर आतील नक्षीकाम संयोजक करतो. बंधांची अजावट करतांना दिग्दर्शक कंपोजर ह्यांचा अनुवाद अभ्यास लागतो. गाण्यातील भाव शब्द चाल वर्णन केलेली परिस्थिती ह्या अर्थाचा अभ्यास करून बंध संयोजनाचे काम करावे लागते. अंगाई गीत अशेल तर बंधांची अजावट वादये आळाला झोप येईल अशी अभ्यासला हवीत. दिग्दर्शक *situation* सांगतो. कीन सांगतो. त्यात चाल काय अभ्यासी हे सांगतो. कंपोजर अखेर *raport* अभ्यासला हवा. (गाण्याचे प्रात्यक्षिक करीत चर्चा रंगली) गाणे जेव्हा तोंडपाठ होते तेव्हा गाणे यशस्वी झाले असे समजावे.

संगीतकार होण्यासाठी वादयांचे ज्ञान आवश्यक असते कां ?

संगीतकार होण्यासाठी अहतेक अर्थ वादयांचा अभ्यास करावा लागतो. प्रत्येक वादयांची रेंज काय आहे हे वादय हातात घेऊन शब्दावे लागते. तसेच मंद मध्य व तार अक्षकांचे ज्ञान हवे. किती अक्षकांचे वादय आहे हे समजायला पाहिजे. संगीतातील बंधांची अजावट करतांना प्रत्येक वादकाकडून ज्ञान घेणे आवश्यक आहे. मी पाश्चात्य संगीतातील पियानोचा अभ्यास केला. त्यांची लिपी शिकलो. त्याचा उपयोग कसा करावयाचा हे गाण्यातील भावावर अवलंबून आहे. वादकांना अर्थ बंधांरचनेची गाण्याची वादयांची माहिती देऊन चर्चा करावी लागते. प्रत्येक वादयांची पट्टी असते. अंतूर पांढरे दोन चांगले शोलते. मी अर्थ *On Line* शिकलो. वादकांअखेरची चर्चा आपल्याला विषयाच्या खोलात घेऊन जाते. आपल्याला व्हीजन अभ्यासला हवी. एखादा तुकडा (*Piece*) कसा वाजेल हे समजायला हवे. हे *On Line* अभ्यासने कळते.

एखादे गाणे आपल्याकडे आले तर बंधांरचना करतांना काय काय गोष्टी अगोदर कराव्या लागतात.

प्रथम कपीने काय शब्द लिहिले आहेत त्याचे मीटर, भाव काय आहे भुरांची काय अजावट करावी लागेल हयावर विचार होतो. मग तालाचा अभ्यास होतो. आलगंधीतील “चिन्मया अखल हृदया...” हे नाटयपद. नाटकातील अवरंयोजन वेगळे असेल. भिनेमातील भीन वेगळा आहे. मला गाणे खीफ केले गेले. १९३० ची गोष्ट असेल. कै. व्ही शांताशाम इम्पालातून येतात. अशावेळी अतार किंवा इतर वादये चालणार नाहीत. म्हणून तिथे व्हायेलीन वाजवली. गाणे वाढवण्यासाठी त्याचा उपयोग केला. अर्वांना हे भावण्यासाठी हा प्रयोग केला. हा नवीन प्रयोग तरूणामध्ये लोकप्रीय झाला. तरूण पाश्चात्य डिंग डॉग डिंग गीताखरोखर हे नाटयगीत गाऊ लागले. हे अंशयकल्लोळ मधील ‘किरवाणी रागातील’ भरत वाक्य आहे. मला आलगंधीची अंधी कौशल इनामदारने दिली. आम्ही हे गाणे कौशलच्या कार्यक्रमाची आंगता करतांना म्हणायचो.

‘अवघा रंग एक झाला’ हयाचे अंयोजन करतांना असेच काळाचे भान ठेवले. त्यातील घराणे किर्तनातील आहे पण मुलाला पाश्चात्य अंगीताची आवड आहे. म्हणून तसा घाट निवडला (रघुनंदन पणशीकरांचे म्युझिक) तो पाश्चात्य ढंगात गातो. ‘विश्वविनायक’ अजय अतुलने वेगळयाप्रकारे केले आहे.

नाटयअंगीतात व भिनेमात डायरेक्टरच्या अपेक्षा प्रमाणे अंगीत करावे लागते. भावगीताच्या अंगीतात दिग्दर्शन किंवा अंगीत अंयोजन करतांना पैशाची आंधीलकी पहावी लागते.

एखादी लावणी असेल तर त्यातील अंगीत अंयोजन करताना त्यातील भाव प्रसंग ओळखून वादये काय असावीत हे अंगीतकार व अंयोजक ठरवतात किंवा अंगीतकार अंयोजकाला अवांतर देतो. लावणी म्हटली की ढोलकी आली. गीतात ‘राधा’ असेल तर आसरी येतेच. गोंधळाचे गाणे असेल तर ‘अंखळ’ येतेच. गाण्यामध्ये जर ‘आहेरील भीन’ असेल तेव्हा कल्पकतेचा कस लागतो. भाव व लोकेशनला साजेचे अंगीत अंयोजन करावे लागते. निर्वागातील भाव अवरंमध्ये टिपावा लागतो. वादयातून काढावा लागतो. नायिका जर अकूटरवर असेल तर तो आज यायला हवा. जर गीत ‘इन्डोर’ असेल अगळी वादये घ्यावी लागतात. अंगीत हे टीम वर्क आहे अगळयांची मते घ्यावी लागतात. तीच गोष्ट ‘ताला’ खडल. गाण्याच्या शॉटवर वादयाचा आज ठरवला जातो. चाल जशी अंगीताखरोखर पुढे अरकते तसा ताल ठरत जातो.

आपल्याला गायक व्हावेसे वाटले नाही ?

नाही वाटले. मी रियाज केला नाही. आज फुटल्यामुळे असेल गायक व्हावेसे वाटले नाही. परन्तु चाल आंगण्यापर्यंत गाऊ शकतो.

‘जिंगल्स’ म्हणजे काय ? त्यात अंगीत देताना काय गोष्टी लक्षांत ठेवाव्यात ?

हा मार्केटिंगचा प्रकार आहे. प्राडक्ट आजादात विकले जावे म्हणून एजन्सी जिंगल्स बनवतात. ‘जिंगल्स’ करणे कठीण काम आहे. कमीतकमी वेळात लोकांचे लक्ष कसे वेधून घेता येईल हे पहावे लागते. तशाच प्रकारच्या वाढ्यांचा उपयोग करावा लागतो. उदा. मी केलेली ‘अपट चहा’ एच. पी ची ‘Milcy’ महाभृंगराज हयांची *Instrumental* जिंगल्स पहा. जिंगल्स करण्याची अंधी आशुतोष दातारमुळे मिळाली. आपली अँड लोकांवर प्रभाव पाडणारी असावी. लोक भारखी गुणगुणत रहायला हवीत. म्हणजेच टयून पकड घेणारी असावी. मी क्षिमेन्सची कॉलर टयून केली. कमीतकमी वेळात जास्त देता यावे हा विचार भुरावट करतांना असावा. ‘लागूअंधू’ मध्ये कौशलने भुरावट दिली. हयात विचारांच्या स्पीडला महत्त्व असते. होल्ड टयून असेल तर त्यात अंजकता असावी म्हणजे कंटाळवाणे होत नाही. माझे ‘खुपते तिथे गुप्ते’ चे टायटल अँग ही तसेच आहे. बेट्रो फिल हया हा निर्णय दोघांचा होता. जिंगल्स करतांना मागणी तशी पुरवठा ही गोष्ट ध्यानात घ्यावी लागते. तिथे अतःला मुड केव्हा येईल हे काही चालत नाही. हे माझे काम आहे हे अतत वाटले पाहिजे. अतःची *signature* असायला हवी.

हया अर्धेत टिकून राहण्यासाठी काय करायला पाहिजे.

काळाप्रमाणे अंगीत करणे हे महत्वाचे आहे. पण अतःची अटईल मात्र ठेवायला हवी. प्रत्येकजण अनुकरणातून शिकत जातो. पण मेलडी आपलीच असते असायला हवी. अंगीत चौर्य हे अपवादात्मक मोठया लेव्हलला होत असते. प्रभाव होत असतो. आर. डी. अर्मन पूर्वी लोकप्रिय होते आजही आहेत. खळेकाकांचे ‘गोरी गोरी पान’ चे ही तसेच आहे. त्याचे रिमिक्स झाले नाही. आलूजींच्या गाण्यांचेही रिमिक्स झाले नाही. रिमिक्स हिंदी गाण्यात जास्त झाले. ते रिदम ओरियन्टेड असते. मी लाइव्ह रेकॉर्डिंग केलेले आहे. तेही खळेकाकांअसेअसे. लाइव्ह रेकॉर्डिंग करताना आव्हान असते. मी जेव्हा भुरावात केली तेव्हा मला अर्थ वाजवायला लागायचे. मी ही डर्लींग पाहून भुरावात केली.

अलखमची कल्पना कशी सुचली. “मनसा” कंपनी कां काढावीशी वाटली.

मी अरि दाते, कौशल इनामदार, अर्षा भावे, अर्चना कान्हेरे, प्रतिभा परांजपे, प्रमोद जुपेकर, मंदाव आपटे, आशा खाडिलकर, कमलाकर भागवत, अलील कुलकर्णी, मोहन लिमये, अशोक पत्की, उल्हास आपट, विलास डफळापूरकर यांच्यासाठी अंयोजनांचे काम केले.

हे भांगत अक्षतांना त्याची भली मोठी कतृत्वाची यादीच पाहायला मिळाली. ती पुढील प्रमाणे

राज्य शासनाचा पुरस्कार २००८

मराठी नाटक “ जागो मोहन प्यारे” उत्कृष्ट पार्श्वसंगीत पुरस्कार

संगीत संयोजक म्हणून यशस्वी कारकीर्द

हिन्दी सिनेमा

चलता है याद , जाजन्तरम ममन्तरम , खूबसूरत , मालिक एक , घर गृहवित्त

मराठी सिनेमा

आधार , गांध तन्ना चांगला , लाडीगोडी , पेशेकेशन , कृष्णाकाठची मीरा , पिहल पिहल , पांढर , हाऊसफूल , चकपा . एक उनाड दिवस , कधी अचानक , मन्तकलंदर , साक्षरची का माहेरची , जगतजननी श्री महालक्ष्मी , आंधळा खेळ , आर आर आशा आता तरी थांथा , आनंदी आनंद , बेकन्ड इनिंग , करुणा उदयाची छात , आलगांधर्व

टायटल सॉंग

ताक धिना धिन , अफलातून , देव चक्र , कार्म डायरी , मेजवानी

चॅनेलसाठी संगीत झी छातम्या

अल्बम : गणपती गुणपती , बर्षागंध , गीत तुझे गाता गाता , तिच्या डोळयातल गांध , अमृता , संस्कार बटोअरीज

१९९८ च्या मिस वल्डचा संगीत संयोजनाचा पुरस्कार

नाटक अणघा रंग एक झाला

हिन्दी अल्बम : किताब ए मोहल्लत (उत्पल बेन) , धडकन (कौशल इनामदार) , पृन्दावन श्रीकृपाजन (श्रीनिवास खळे) , चंदन बे

छाते (वर्षा भावे)

टिक्की शो : अतिश गुब्बारे ११ कोई है

आ रे ग म प च्या अर्थ एपिबोडचे कार्यक्रम करण्याची अंधी मिळाली. अंगीतकार अंमेलन आयोजन अल्फा मराठी आयोजन चित्र पालणी , आयुष्यावर खोलू काही अक्षे कार्यक्रम करण्याची अंधी मिळाली.

माझा पहिला अलक्षम ' अर्पणगंध ' अमृताचा अक्ष हा कार्यक्रम टीव्हाय व्हीकॉम ला अक्षतांना झाला. 'तू अक्षतीक्ष तर ' मंदार आपटे अक्षर केला. एवढे करून झाल्यानंतर लक्षात आले की हे आमच्यापुरते करीत आहेत. लोकांपर्यंत पोहचत नाही. आम्ही कंपनीकडे आमच्या व्हीडीओ विक्रीकरता घेऊन गेलो. पण तेव्हा त्यांनी घेतल्या नाहीत. पैक्षे देत नाहीत. म्हणून " मनक्ष" ही अक्षची कंपनी काढण्याची कल्पना अक्षली.

अक्षयतृतीया रोजी ही कंपनी अक्षर केली. योगायोगाने त्याच दिवशी ३०. ४. २००६ आईचाही वाढदिवस आला. ६ क्षिनेमांचे निर्मिते अर्थ एकत्र आले. ह्या कंपनी मार्फत मार्केटींग करीत राहिलो. मी महाराष्ट्रात जिथे पोहचू शकतो तिथे व्हीडीओ पाठवायच्या. मी मुळात कंपोजर आहे. माझा जॉब मार्केटींग नाही. वर्षा भावे मुळे " मनक्ष " अक्षर झाली. वर्षा भावे तार्ई अक्षर लहान मुलांच्या वाण्याचे कार्यक्रम करायचो. त्यांच्याकडून शास्त्रीय अंगीत शिकलो. कलांगण १९९८ मध्ये अक्षर झाली त्यात काम केले. आम्ही कॅप घेऊ लागलो.

गाणे लिहावेक्षे वाटत नाही कां

गरज पडली नाही. पण चाल करतांना डमी शब्द घालायचा प्रक्षंग आला तर घालतो. कवी व्हावे अक्ष हडाहाक्ष नाही.

फ्युजन विषयी काय म्हणाल

फ्युजन हा अंधील प्रकार नाही. गाणे अंधील अक्षते. फ्युजन मध्ये दोन प्रकारचे अंगीत ख्लेंड अक्षते. वाण्याच्या दोन्ही प्रकारात शास्त्रीय अक्षक आहे. पाश्चात्य अंगीतात १२ अक्षरंमधले नोटेशन अक्षते. तिथे पेटीतले अक्षर लिहितात. आपली काळी १ अक्षेल तर पाश्चात्यांमध्ये पेटीतील पांढरी १ किंवा २ अक्षेल. पेटीतील अक्षरांचे हार्डवेअर लिहितात. तो लिपितला फरक आहे.

अक्षुडिओ आठी प्राथमिक काय गोष्टी आवश्यक आहेत .

मुख्य पैक्षे हवेत. जर अंगीतकार व्हायचे अक्षेल तर अक्षची जागा घेऊन अक्षला हव्या तशा मुलभूत अक्षी करून वाढये आणून अक्षिधा केल्या पाहिजेत. नीट नियोजन केले पाहिजे.

आ रे ग म प मधून खरे कलावंत होतात कां

मी नेहमी अकारात्मक विचार करतो. हा अर्थ खेळ एअएमएअ एअ अक्षतो. आपल्याला ऑडीयन्सशिष्याय पर्याय नाही. ते जिंकले तरी ते विध्यार्थी आहेत.

या क्षेत्रातला फसवणूकीचा काही अनुभव

मला पैसे खुडविण्याचा अनुभव आला. चांगली लोक ही भेटलीत. मी हा एक पार्ट ऑफ द गेम भाग म्हणून स्वीकारला. पुन्हा त्यांच्याअशेषर काम केले नाही.

कौटुंबीक ...मुलाने काय व्हावे असे पाटते . पत्नीचा हया कामात सहभाग

मुलाने काय व्हावे हे त्याने ठरवायचे आहे. अजून लहान आहे. पत्नी अंध्या पुरोहीत यांच्याकडे भरतनाटय शिकली आहे. तिला हे अर्थ माहीत आहे.

आजोषांचे नातवाचे प्रेम लपले नाही त्यांनी एकदम आंगितले 'त्याला गाणी प्रचंड आवडतात. त्याचे गाण्याचे पाठांतर खूप आहे.

मुलाच्या यशाकडे अघितले की काय पाटते हे विचारातच आशा म्हणाले "अमाधान पाटते. आम्हाला "कमलेशचे" आईआशा म्हणून ओळखतात. " रिटायर युप मध्ये कौतुकाचे शब्द कानी पडतात. त्यांनी आयुष्यात मिळवले.

हया क्षेत्रात येणाऱ्या नवीन पिढीला काय आंगाल

तरुणांनी मनलापून काम करावे. या क्षेत्रात या. काम करीत रहा. प्रत्येक वेळेला तुम्ही अर्थरूप नक्षता. तुम्हाला अर्थ परिस्थितीतून जावे लागेल.

अविष्यातील काही योजना

अनेक वर्षे अतत चांगले आहित्य ए अंगीत लोकांपर्यंत आणणे. चांगले प्रोजेक्ट हाताळणे. बीडी निर्माण करणे. जे जे ट्रेन्ड येत आहेत त्याचा अभ्यास करणे काळाप्रमाणे बदलणे. आरखे नवीन काय देता येईल याचा विचार करणे. श्रोता निर्माण करणे. अंगीताला खूप मागणी आहे. पण लोकांपर्यंत पोहचवायला हवे. हे क्षेत्र जरी अस्थिर अक्षले तरी पॅशन म्हणून स्वीकारायला हवे. मला प्रोड्यूसर व्हायला आवडेल. जयवंत कुलकर्णीच्या अशेषर आळंदीला पेटी वाजवायला मिळाली. अशा अनेक मोठ्या लोकांच्या अंगीत ही मागसे कसे वागायचे शिकवतात. एथिअस म्हणजे काय हे शिकायला मिळते. वर्षाताईचे प्रोजेक्ट करायचे आहे. रोज बट्रगल करीत राहाणे काम करणे हाच बियाज आहे. वेगळा बियाज करायला लागत नाही.

कमलेशची ओळख झाली. जुन्या मित्राची भेट झाली. कमलेशाला अनेक पुरस्कार मिळाले त्याबद्दल अभिनंदन करून भावी वाटचालीला हार्दिक शुभेच्छा दिल्यात. कमलेशच्या संगीतातून नवीन पिढी नक्कीच काही शोध घेईल. भाड्या चाळीत राहणाऱा मध्यम वर्गीय मुलगा. जिद्ध अक्षेल आत्मविश्वास अक्षेल तर यश नक्कीच आहे हयाचे उदाहरण म्हणजे कमलेश.

संपर्काचा पत्ता : ११३० ब्रॉडके व्हिल्डिंग, जे. के. सायंत मार्ग, दादर
पश्चिम मुंबई ४०० ०२८ भ्रमण ध्वनी ९९६७६८३६८०

भुरांचा किमयागार

श्री. जयंत फडके

संगीतामध्ये संगीतदिनी या पादयाला महत्त्व आहे. त्याशिवाय गाणे फुलणार नाही. महाशाष्ट्रामध्ये संगीतदिनी म्हटले की चटकन कै. गोविंदराव पटवर्धन यांचे नांव डोळयासमोर येते. त्यांच्या जादूमयी ओटांनी संगीतदिनी जणू काही खोलते याचा भास पहायचा. नंतर संगीतदिनी पादनात आदराने जी नावे घेतली जातात त्यात पुरुषोत्तम पालावलकर, विश्वनाथ कान्हेरे, विश्वनाथ पेंढारकर, अनंत केमकर, अप्पा जळगांवकर, लक्ष्मीदास खोरकर, पं. मनोहर चिमोटे ही सर्व नावे आणखून येतात. तथला इतर पादयांच्या किंवा गाण्याच्या आधुनीत संगीतात घराणे अस्तित्वात आहेत पण संगीतदिनी आधुनीत तसे आढळत नाही. हल्ली संगीतदिनीचेही कलासंज्ञा भुरख झालेत. त्यामुळे कुणालाही अहज शिकण्याची सोय झालेली आहे. ज्यावेळी हे उपलब्ध नव्हते त्यावेळी हया लोकांनी हया पादयांचे शिक्षण कोणाकडून घेतले असेल? कां त्यांच्या कडे उपजत आले?. अणणाने व अणलोकन करून घरी बियाजाने शिकता येते कां ? श्री. जयंत फडके यांच्याआधुनीत चमत्कार आहे. साधी राहणी असळ साधा निर्गर्भी अणभाण कुणीही साधीला खोलपिताच “नाही” ना म्हणणारे लहानमुलांचे कार्यक्रम अणोत किंवा भजना पाखून ते मोठे दिग्गज कलाकार अणोत अर्वांना साध करणारे एक लोभस अण्णितमत्व. मूळत अण्णसायाने बेलपेत इलेक्ट्रिशान अणलेले पण अणलोकन करून संगीतदिनी शिकलेले कल्याणातील एकमेव अण्णितमत्व. त्यांनी अनेक नामांकित गणयांना साध केलेली आहे. त्यांच्याशी गप्पा मारतांना उलगाडलेला हा जीणनपट. हा पट उलगाडण्याअणोदर त्यांनी संगीतदिनीवर राग “तोडी” पाखून दाख्वापला. अर्धातास भुरांच्या अणरात भिजणून काढले.

संगीतदिनी पादन कुणाकडे शिकलात?

कुणाकडेही पिधीणत शिकलो नाही. माझ्या पडिलांना गाण्याची आवड अण्णसंग होता. ते प्रो. भानुदास चरणकरांकडे गाणे शिकले. पेटीही पाजपायचे पण कुणाकडे शिकले नाहीत. त्यांची मित्रमंडळी असळी गायन पादन क्षेत्रातील होती. त्यांचे अण्णंध कै. गोविंदराव पटवर्धन रामदास कामत, प्रसाद साणकार यांच्याशी होते. ते कल्याणात गायन समाजाशी निर्गडित होते. ते कार्यक्रम ठरपिण्यासाठी सर्व कलाकारांना भेटण्यास जायचे. आमच्या घरी त्यांच्या मित्रांची तथला, पेटी तंखोरे पादयांची दोन दोन जोडी होती. पडिल म्हणायचे काही तरी शिक. शाळेतून आल्यावर काहीतरी पाजणत अण्णायचो. मी कुठलाही भुर धरून अण्णायचो. त्यांनी मला काही शिकपले नाही. मला काळी १ किंवा २ म्हणजे काही

कळायचे नाही. ते वाजवतांना पहात असायचो कधीतरी ते जसे वाजवायचे तशा वाजवायचो. कधी तरी बरबर दाखवत. पिष्णूमंदिरात दररोज छैठक असायची. अरुण पुराणिक पेटीला असायचे. पडिलांखरोबर जायचो व ऐकत असायचो. त्यांनी तंशोरा कशा धरायचा प्रत्येक तार कशी वाजवायची हे सांगितले. मी कधीतरी तंशोरा साधीला मागे असायचो. गायन समाजात येणाऱ्या कलाकारांची भोय लावणे हे काम माझ्याकडे होते. जे कलाकार यायचे त्यांचे गाणे किंवा साधीला अशाप्रकारे कलाकार पेटी कसे वाजवतात हे मागे अभूत किंवा तंशोऱ्याला साध करीत त्यांचे वाजवणे पहायचो. तसेच घरी येऊन वाजवायचा प्रयत्न करायचो. हळूहळू अरुण पुराणिक कधी आले नाहीत तर मला अंधी मिळायची. अशा अशाप्रकारे मी शिकत गेलो.

अंवादिनी हेच वाद्य वाजवायचे असे का ठरविले.

माझे पडिल हे वाद्य वाजवायचे म्हणून हेच वाद्य निवडले. याच्या २२ व्या वर्षी मी पेटी वाजवायला लागलो. सोलो वादनाचा बियाज घरी पडिलांखरोबर करायचो. गेली २२ वर्षे अंवादिनी वादन करत आहे.

बियाज कशा करायचे

मी मैफली ऐकताना गायक राग गाताना कशा गात आहे हे कळत नाही. तसेच घरी येऊन वाजवायचो. तसेच बरबर काढण्याचा प्रयत्न करायचो. अशा रीतीने बियाज करायचो. मी घरगुती साधीला असायचो. पडिलांखरोबर साधीला

जायचो. आता कामावरून घरी आलो की बियाज करतो. मला 'मूड' पैगरे काही लागत नाही. माझे पडिल छोटे छोटे कार्यक्रम करायचे. नाटयसंगीत गायचे. त्यांचा आवाज पहाडी आवाज होता.

तुम्ही "रागांचे" शिक्षण कसे घेतले किंवा राग कसा ओळखता

रागांचे ज्ञान ऐकून ऐकून झाले. खूप ऐकल्यामुळे सुराष्ट डोक्यात अक्षली. नजरेभमोर फक्त बघांच्या पट्ट्या दिशतात. मला कसे अवगत झाले हे नाही सांगता येणार. ही भगवंताची कृपा आहे. मी आप्पा पझे यांच्याकडे पेटी घेऊन जायचो. रात्री शताक्ष असायचो. ते मला रागांची छैठक पध्दत सांगायचे. भरपूर ऐकायचो आणि आजपत असायचो. नंतर काही काळ मी श्री. गोसायी सांगाकडे जायचो. पहिल्या दुसऱ्या परिक्षेला अक्षण्याचा प्रयत्न केला. अहीत नोटेशन लिहून आजपणे कंटाळपणे पाटायचे. मग नाद सोडून दिला. मला काही संगीत शिक्षकाची नोकरी करायची नव्हती. मी अंभरनाथ आयटीआय इलेक्ट्रिशन केल्यामुळे रेल्वेत नोकरी लागून गेली.

आकाशावाणीवर संधी कशी मिळाली

कल्याणातील मधु फाटक मुंखई आकाशावाणीवर गीर्वाण भारतीच्या कार्यक्रमात संस्कृत नाटके अक्षवायचे. वर्षातून २ ते ३ नाटके प्हायची. साल १९८० होते. मी अर्धातास त्यांना साथ करायचो. तेच मला साधीला घेऊन जायचे. मी काही आकाशावाणी कलाकार म्हणून परिक्षा दिली नाही. नोकरीसाठी अर्टिफिकेट लागते. साधीला लागत नाही. त्याकाळी पेटी पादनासाठी साहेबचे कलाकार घ्यायचे. ते ३ महिन्याचे कॉन्ट्रक्ट करायचे व सहा दिवस आजवायला लागायचे.

आकाशावाणीवर कुणाकुणाला साथ केली ?

सगळ्या ए ग्रेड कलाकारांना साथ केली. पं. यशवंतशुभा जोशी पद्म तळपलकर पं प्रभाकर कारेकर पं. राजन साजन मिश्रा आरती अंकलीकर टिकेकर इ. त्यापेळी २ ते ३ रागांची रेकॉर्डिंग असायची. कमीतकमी २ कलाकारांअसोअस साथ करायला मिळायचे.

रागाचे चलन पेटी मध्ये कसे पाजवायचे हे कसे समजायचे ?

गायक लोक कोणता राग गाणार हे कधी कधी सांगतात. तो अक्षःची ओळख अक्ष सांगतो. जर सांगितले नाही तर ते काय गातात हे पाहायचे व पाजवायचे. साखरे राग ऐकण्यामुळे चलन माहित झाली. राग ऐकून त्याचे अक्ष डोक्यात अक्षलेले आहेत. त्यामुळे कलाकारांना जरी भेटलेलो नसलो तरी साखरेच्या पाजवण्यामुळे मला साधीला अडचण येत नाही. खूप ऐकणे हेच खरे शिक्षण आहे. कै. पं. शिवानंद पाटील यांना खूप वर्षे साथ केली. त्यांच्याअसोअस कर्नाटकात

खूप ठिकाणी गेलो. त्यांच्यामुळे आड पट्टीची साथ कशी करावी हे शिकायला मिळाले.

साथसंगत शोपी का शोलोवादन शोपे

साथ नेहमी गवयाच्या संगाने करावी लागते. तिथे स्वतंत्र विचार नाही. कै. गोविंदराव म्हणायचे “ साथ भावली भावखी पाहिजे. गवयाच्या ताने श्रोत्र आपण श्रवले पाहिजे. म्हणून श्रवण फार महत्वाचे. मी कै. गोविंदरावाना भरपूर ऐकले आहे. कार्यक्रमाच्या वेळेला मी तंशोच्याला श्रवलो की कै. गोविंदराव पेटीला श्रायचे तेव्हा जवळून त्यांचे पेटीवादन पहायला मिळाले. मी दिल्लीला वेळेच्या “गोराकुभांर” “ शांरदा” नाटकाला साथ केली. सांगलीला गायन शमाजातर्फे शशीला गेलो होतो. काही गवयांना जास्त साथ केली तर चालते पण काही ना आवडत नाही. शोलोवादनही केलेले आहे. आकाशावाणीवर शोलो वादन श्रजून केलेले नाही. शंवादिनी ही शैठकीच्या शशीला घेतात. ऑर्गन नाटकाच्या शशीला श्रवतो. त्याचे जोडभूर नाटकाला जोरकश वाजवण्याने शहाय्यक ठरतात. मी ऑर्गन कै. गोविंदरावाकडून शिकलो.

शोलोवादन करताना पेटी कशा पध्दतीने वाजवतात ?

श्रवतः पेटीवर “तोडी” वाजवत शोलोवादनाची श्रलक दाखवतात. प्रथम “आलापी” तेव्हा रागाचे चलन वाजवतात. वरच्या “भा” पर्यंत आलापी घेतात. नंतर तथल्याची लयकारी श्रुरू होते. नंतर आलापी जोड वाजवतात. नंतर “झाला” वाजवतात. “झाला” म्हणजे काय सांगता येणार नाही. “तोडी” रागातली “गत” वाजवून प्रात्यक्षिक दाखवतात. “झाला” वाजवतांना श्रनेक श्रवर एकत्र येतात एकच श्रूर दोन दोन तीन तीन वेळा वाजवतात. “झाला” मधे भावना उचलून येतात. पेटीवादनात “पढंत” श्रोटातून काढतात. श्रोटी “तिहाई” वाजवतात. रागातील चलन तीनदा वाजवतात. या तिहाईची गंमत प्रत्येकाच्या रियाजावर श्रवते.

शंवादिनीची जुगलशंदी करताना काय लक्षात ठेवले पाहिजे ?

जुगलशंदीत प्रथम पहिला कलाकार काय वाजवत आहे हे श्रायला हवे. दोघांनी एकमेकाला पूरक वाजवले पाहिजे. दोघांची श्राधी शैठक पहायला पाहिजे.

तालाचे किती श्रान श्रावयाला हवे. ?

शशीला जाताना परिपूर्ण पाहिजे. गवयाचे गाणे उचलण्याची ताकद हवी. हे ही मी ऐकून ऐकून शिकलो.

गाताना कलाकार खेळ करणार आहेत हे शंवादिनी किंवा तथला वादकाला कसे कळते ?

गवयी कक्षा गातो हे क्षमजायला पाहिजे.

गायक थकतो तेव्हा संवादिनी वादकाने काय भूमिका घटवली पाहिजे ?

गवयाचे विश्रांतीस्थान वादकाने भरून काढले पाहिजे. हे अनुभवाने पकडून घ्यावे. तशाचालला अक्षेल तखला दृढ चालला अक्षेल तर ते अवधान ठेवले पाहिजे. हे जर जमले नाही तर नुसता “क्षा” बघून घेण्याला लागतो.

जेव्हा वादक थकतो तेव्हा...?

त्यावेळी नुसता “क्षा” बघून शिष्याचे. माझ्यावर अक्षा प्रसंग आला नाही.

कलावंत जन्मापा लागतो कां ?

माझ्याशाखीत भगवंताची कृपा आहे. भगवंत देतो पण तुम्ही काहीच केले नाही तर उपयोग होणार नाही. आपल्याला मेहनत ही केली पाहिजे.

संगीत विद्यालय किंवा कलाक्षेत्र सुरू करावेसे वाटत नाही कां ?

हे माझ्या शाखीत शक्य नाही. मी सुरवात कोठून करू हा प्रश्न येईल. मला जमायचे नाही.

शिष्य परंपरा तयार करावी अक्षा विचार येत नाही ?

हा विचार मी केला नाही. मी फक्त शाथीला ओलावले तर जातो त्यात मला आनंद वाटतो.

शास्त्रीय संगीत सुगम संगीत व नाटय संगीत ह्यात फरक काय?

सुगमसंगीतात गाण्यातील ‘तुकडे’ फार महत्वाचे असतात हे जर वाजवले नाही तर मजा, गोडी येत नाही. गवयी जेथे ओडेल तेवढ्यातच कडवे वाजवायचे किंवा जो शब्द ओडला अक्षेल तोच फक्त वाजवायचा.

नाटयसंगीतात पेटी जोरकस वाजवी लागते. ‘पावना या मना’ हे गाणे वाजवत प्रात्यक्षिक करून दाखवत ‘ सुरवात करतांना अक्षे जोड ब्रू देऊन गाणे वाजवावे लागते. नाटयगीतात विश्रांती स्थानावर जोड ब्रू देणे आवश्यक आहे.

कलाकारांमध्ये आलेले कटु अनुभव ?

भरपूर आलेत. अडळ हाताने देणारे कलाकार फार कमी असतात. काही ठिकाणी शाथीद्वारांना कुणी विचारत नाहीत. मोडला देताना जाणे येणे राहणे वाहणे घेऊन जाणे अर्थ मिळून देतात. माझ्याशाखीत मी हे कधी पाहिले नाही. कुठेही तडजोड केली नाही. माझी नोकरी संभाळून हे अर्थ करतो. त्यामुळे तिथे

लक्ष देत नाही. कै. गोपिंदरावांचे उदाहरण माझ्याभमोर आहे. ते म्हणायचे ‘पोलीस खात्यात नोकरीला असलो तरी माझे हात बघूच आहेत.’

कीर्तनाला तुम्ही जाता. . ?

हो मी जातो. काही लोक नावे ठेवतात काही टिंगलही करतात. मी लक्ष देत नाही.

कीर्तनात ‘भाक्या’ ‘दिंड्या’ ‘कटाव’ असतात त्यामुळे कीर्तनाची साथ करणे अवघड आहे. कीर्तनकार काही आंगत नाही. कीर्तनाला साथ कशी करायची हे मी पाडिलांकडून शिकलो.

पुरस्कार कधी मिळाला का ?

नाही. मी कधी हया आश्रितात जास्त लक्ष देत नाही व पडलो ही नाही.

अंगीत देण्याचा प्रयत्न केला का?

मला कल्याणात काही कविता गाणी भजने या आश्रितात विचारतात पण मला ते जमत नाही. माझे फक्त आहे ते चालायचे पुढे शिकत पाठायचे हेच धोरण आहे.

परिक्षक म्हणून कधी ओलावले कां ?

आले होते. पण मी टाळतो. फार दडपण येते. ओळखीचे लोक मागे लागतात. गांधर्व विद्यालय किंवा मुंबई विद्यापीठात जायचे असले तर ‘विशारद’ असायला हवे ते माझ्याकडे नाही.

दूरदर्शनवर कधी कार्यक्रम झालेत का ?

हो २० ते २५ वेळा भक्तीअंगीत नाट्यअंगीत यांना साथ केली आहे.

अंघादिनी पादनात ‘घराणी’ आहेत का ?

माझ्या अजून ऐक्यात नाही. अंघादिनी हा शब्द मात्र पं मनोहर चिमोटे यांनी रूढ केला. ते अतारीच्या अंगाने पादन करतात. हे फार कमी लोकांना जमते.

कलाकारांना अक्षर साथीला जाताना त्यांच्या ‘अपयी’ चा काही त्रास होतो का ?

मला पाडिलांनी दोन गोष्टी जीवनात आणितल्या त्या म्हणजे नोकरी अंभाळ दिलेली वेळ शब्द पाळित जा. दुसरे व्यसनापासून दूर रहा. कला ही

देवाची भाधना आहे. कीर्तनाला भाध केल्यामुळे त्या पिचासांचा माझ्यावर प्रभाव आहे. माझा मीच दर्जा भांभाळण्याचा प्रयत्न करतो.

या क्षेत्रात येणाऱ्या लोकांना काय भांगावेसे पाटते ?

भतत कलेच्या निगडीत लोकांच्या भाठिनध्यात रहा. आपण गवयांकडे जाणे महत्वाचे आहे. त्यांची अडचण भोय जाणली पाहिजे. ते खोलावतील तेव्हा जाणे. हया भर्षामुळे लोकांकडून चांगले पिचार मिळतात.

अभे हे श्री. जयंत फडके त्यांच्याखरोखर गव्या मारतांना घडयाळाचे काटे पुढे भरकूच नाही अभे पाटते . त्यांच्या खरोखर गव्या मारण्या ऐंज्जी त्यांचे भंवादिनी वादन ऐंज्जणे फार चांगले. त्यामुळे मनाला शांती तर मिळतेच पण एक वेगळी डर्जा मिळते. त्यांनी भमाभोप करताना 'दे हाता शारणा गता' हे नाटयपद वाजवले. बभिक वाचक हो आपण त्यांचे भंवादिनी वादन जरूर ऐकाच. पहा काय मजा पाटते.

घरचा पत्ता : मृण्मयी भोभायटी. बिच्छेशवर आळी. पबनाका.
कल्याण प. दूरधवनी 0२५१ २२000४८. ९८६७१६९८५0

चर्मपादयाचे शिल्पकार

श्री. रघुनाथ लोंढे

तथल्याची उत्पत्ती ही आधाराणता ३५० पूर्वीची आहे असे म्हटले जाते. तथला हे पादय अखणस्थान किंवा इराण मधून आले असा समज आहे. तथल्याची उत्पत्ती पखणज किंवा मृदुंग यातून झाली असे ही म्हटले जाते. असे जरी अथले तरी ते कोणी शोधून काढले किंवा ते अनपिण्याची पध्दत कोणी शोधली याचा उल्लेख नीटसा मिळत नाही. चर्मपादय हयाची कला ही कुठल्याही पिढ्यालयत शिकवली जात नाही. ती कुणा एका व्यक्तीकडे काम करूनच शिकायला मिळते. गायकाचे गाणे हे पादयांमुळे खुलते, नांय लौकीक होते. पण पादये अनपिणारे नेहमीच अपकाशीत अथतात. श्री. रघुनाथ लोंढे हे असेच कल्याण डोंधीवली मधील एकमेव जाणकार चर्मपादयाचे शिल्पकार. शिल्पकार हयासाठी म्हणावेसे पाटते कारण पादय अनपणे वेगळे पण ते भूरात अनपणे हे महत्वाचे. भूरांचे ज्ञान अथणे महत्वाचे अथते. श्री. रघुनाथ लोंढे हयांना दोन्ही गोष्टीची जाण आहे माझे तथला दुखून करण्याच्या निमित्ताने नेहमीच जाणे होते. हे भोलापूर जिल्हयातील माढा तालुक्यातील चिंचोळी गावात एका गरीब कुटुंबात जन्मले. वडील व इतर ४ भावंडे अगळे शेतीवर मजूरी करायचे. आतवीपर्यंत शिक्षण झाले. दिवसभर शेतात मजूरी किंवा गुरं राखणे हे काम. हयाचा कंटाळा येऊन काही तरी वेगळे करावे हया हेतूने आईला आंगून भावाकडे मुंथईअ आले. वडिलांचा गाव ओडण्याअ पिरोध होता कारण माणशी ७५ पैसे मजूरी मिळे त्यातून घर चालवण्याअ हातभार लागे. ते अडू नये हा हेतु. आणज अथल्यामुळे त्यांना गायक व्हायचे होते. तथला वणवणा असे पाटे. गावांत कलापथकातील गाणे व रेडिओ ऐकून छंद जोपासला. गाणे शिकण्याची ओय नव्हती. दादरला श्री. देवे यांचे तथला अनपिण्याचे दुकान होते. नातलग अथल्यामुळे काम मिळून गेले. आमनाची ने आण करणे, शाई घोटणे अशी का मे करून दिवसाला दिड रूपया मजूरी मिळू लागली. अघून अघून त्यांचे तथला पखणज ढोलकी इ. पादये अनपणे भुरू झाले. हयात “गजरा” अनपणे हे महत्वाचे अथते. ते ही शिकून घेतले. हया कामात त्यांचे मन रमू लागले. १४ वर्षे काम करून तरथेज झालेत. आपण तथला अनपू शकतो हा आत्मपिश्वाअ निर्माण झाला. व्यक्तीमत्व मनमिळाऊ व ओलके अथल्यामुळे लोक जोडण्याची कला अथगत झाली.

श्री. ढेरे यांच्याकडे अक्षतानाच त्यांचे लग्न झाले. अहचारीणीही तेच काम करणारी मिळाली. डोंबिवलीला अक्षतःचे घर घेतले. श्री. ढेरे यांनी त्यांना डोंबिवलीला गुठी पाडव्याच्या मुहूर्तावर दुकान काढून दिले. डोंबिवली, अहलापूर, कल्याण, अंभरनाथ येथील लोकांची तथला अनपिण्यासाठी दादरला जाणे लागत होते. त्यांची शोय झाली. ते अक्षतः ओळखीच्या लोकांना भेटले. त्यांची पत्नी दुकान अंभाळू लागली. हया प्यवभायात गुणवत्तेला महत्त्व आहे. ज्यांना गुणवत्तेची महत्त्व आहे अक्षे लोक श्री. अक्षुनाथ लोंढे यांच्याकडे येऊ लागली.

श्री. अक्षुनाथ लोंढे म्हणतात “हे काम फार मेहनीचे आहे. तथल्याला शाई किती अक्षानी, पट्टी कशी ओढानी, गडा कक्षा लावणा, चाट आणि थाप हयात कक्षा एक अक्षर अक्षाना, हे अक्षर नीट जमवून आले पाहिजे. हे त्यांना श्री. ढेरे यांच्याकडे शिकायला मिळाले. तथल्याला जे अक्षामान लागते ते एका ठिकाणी मिळत नाही. लाकूड नाशिकहून तर अक्षरीचे कातडे अक्षलपूरहून येते. पाढी ही अक्षेलाच्या किंवा म्हशीच्या कातडयापासून अनते. अक्षरपातीला पत्नी त्यांना मदत करीत होती.

भुरग्यातीला अर्ध शामान श्री. देवे यांच्याकडून आणायचो. नंतर मीच खरेदी करू लागलो. भुरग्यातीला मागणी येईल तसे पाह्ये अनपत गेलो. त्यातूनच माल आणत गेलो. मी आणि बौ. रात्रो २ पर्यंत काम करायचो. नवरात्र प गणपती या दिवशात भरपूर मागणी असते. जास्त मागणी तथला पखवाज डग्गा याला आहे. या काळात महिन्याकाठी ५० ते ६० पाह्ये तयार होतात. इतर वेळेला कमीत कमी २ ते ३ पाह्ये आठवडयाला होतात. नाहीतर जास्त काम ओढ काढण्याचे किंवा शाई लावण्याचे असते. ”

फायद्या, तोट्याचे गणितापिषयी ते म्हणतात की घरचेच लोक असल्यामुळे अर्ध निभापून नेता येते. तसेच गि-हाईकांना वेळेत देता येते. वेळ गुणवत्ता याचे भान ठेवले तर गि-हाईक कायमचे जोडले जाते. मला कधीही माझी जाहीरात करण्यासाठी कुठेही ओर्ड लावावा लागला नाही. चांगले कारागीर मिळणे आता कठीण झाले आहे. कुणी या धंद्यात येत नाही. लोकांना कष्ट नको आहेत. हे काम पंढरपूर जवळील घडशी लोक तर कोकणात गुंण लोका हे काम करतात. नवीन नवीन चॅनेल्समुळे स्पर्धा पाडली आहे. अनेक गायक निर्माण होऊ लागले आहेत. मुंबईत पूर्वी ४ ते ५ माणसेच हया धंद्यात होती. आता अनेक दुकाने निघाली आहेत. गुणवत्ता फार थोड्या लोकांकडे आहे. माझ्याकडे कामाची मागणी, गि-हाईक जास्त आहे कारण माझ्या कामाची पध्दत प माझ्यावरील लोकांचा विश्वास. असेच नामंकीत तथलानवाज त्यांच्याकडून तथले घेऊन जातात. हया धंद्यातील अडचणी म्हणजे आता अंगठना प्राणी मारू देत नाहीत म्हणून चांगले चामडे मिळत नाही. मारलेल्या प्राण्यांचे कातडे हे कडक ताकदीचे असते. मेलेल्या प्राण्याचे कातडे हे नैल असते. चांगले असत नाही. जर अंढी उठवली नाही तर त्याचा परिणाम किंमती पाडण्यावर होईल. चामडे निर्यात करणे अंढ करायला हवे. ड्रमभारखी पाह्याकरता प्लासबिटक फायवर चालू शकतात. पण तथला, पखवाज, डग्गा याला चामडेच लागते. किती ही तांत्रिक प्रगती झाली तरी हयात फरक होऊ शकणार नाही. महागाईमुळे धंद्यावर परिणाम झाला आहे. मालाची उधारी पाडत आहे. आमचे म्हणणे सरकार दरबारी कसे पोहचवायचे हा प्रश्न आहे कारण आमची अंगठना नाही.

श्री. रघुनाथ लोंढे यांना एकच खंत ओचत राहते ती म्हणजे त्यांनी चर्मपाह्ये अनवली पण ते पाजवण्याची आवड असूनही शिकू शकले नाहीत. हयाचे कारण ते म्हणतात हे काम मेहनीचे, एका छैठकीत जास्तीत जास्त करायचा

अक्षल्यामुळे वेळ मिळत नाही. वाढनासाठी हात मळ लागतो. हय वाढी ओढण्याच्या कामामुळे हात राकट कडक बनतात. त्यामुळे वाजवणे जमत नाही.

आज श्री. लोंढे यांची दोन्ही जुळी मुले, जय, विजय त्यांना मदत करत आहेत. जय बुशिक्षित पदवीधर आहे. त्याला हयाच कामात गती आहे. दुसरे कुठलेही काम करावयाचे नाही. दुसरा विजय १२ वी झालेला आहे. दोघेही वडिलांना लहानपणापासून मदत करीत आहेत. बघते टिकण्यासाठी, धंदा वाढवण्यासाठी त्यांना मॉल्ल मध्ये दुकाने उघडावयाची आहेत. नवीन खेरोजगार लोकांना हा धंदा टिकावा म्हणून या धंद्यात येण्यासाठी परावृत्त करून शिकवायचे आहे. दोघांकडे वडिलांसारखी चिकाटी जिद्द व मेहनत करण्याची तयारी आहे. त्यांना आयुष्यात साथ देणारी जोडीदार हया कामाची आवड अक्षणांनी हवी असे वाटते.

जो पर्यंत संगीत आहे, गायक आहेत तो पर्यंत चर्मवाद्ये लागणारच. ज्यांना हया कामात आवड ध्याक्ष चिकाटी आहे अक्षीच माणसे हया व्यवसायात टिकून राहू शकतील हे मात्र खरे. जे कलाकार आहेत त्यांचे पाठभळ मात्र आवश्यक आहे. जाहीर कौतुकाची थाप पाठीवर हवी आहे. कलाकार यांचे बमरण करतील का ?

पता: श्री. बघुनाथ लोंढे, दुकान नं ११ नव पृषाली को. ऑप. हौ.
भोक्षायटी आदित्य बभगृह बभोर, आगरकर रोड डोंखिली पूर्व : दूरध्वनी ०२५१
२४३९१८० भ्रमणध्वनी ९८३३०१७०५३

कॅमेरातील दृष्टी.... .

श्री. अंजय भूरकर प्रसिद्ध विनेदिग्दर्शक

श्री. अंजय भूरकर प्रसिद्ध विनेदिग्दर्शक यांचा परिचय अविमतादर्शकांच्या 'उन्ह पाऊं', 'अभिलाषा' मालिकेमुळे होऊ लागला. त्यांच्या प्रवाशाविषयी जास्त माहिती शोधू श्री. अंजय भूरकर यांच्याशी इतर मालिकांच्या शुटिंगच्यावेळी गप्पा मारतांना होऊ लागली. पटकन न खोलणारे, नजर शोध घेणारी आत्मविश्वास दर्शविणारी. हयामुळे हया व्यक्तिका प्रवास कसा झाला हे जाणून घ्यावे असे पाठू लागले. अनेकवेळा पाठपुरावा केल्यानंतर त्यांची भेट मालवणीच्या घरी झाली. मनावर दडपण होतेच पण ते ही त्यांनी आगताने दूर केले. कुठच्या प्रश्नाने आगता कशी आशा विचार करित आगताना नकळत प्रश्न ओठावर आला...

तुम्हाला काय व्हायचे होते ?

मला १८ वर्षापर्यंत काय व्हावे हेच माहित नव्हते. नुसतेच शिकत होतो. नागपूरचा मुळचा आशल्यामुळे जी. अ. कॉलेज मध्ये बी. कॉम पर्यंत शिक्षण झाले. कॉलेजच्या गॅदरिंग मध्ये 'सायलेंस खटला चालू आहे' हया एकांकीकेत जज्जचा रोल मिळाला. ही भूमिकाही माझ्या फिगरमुळे मिळाली. भूमिकाही गाजली. त्यामुळे नाटकाविषयी मनांत ओढ निर्माण झाली. नागपूरला दोन वर्षा व्हायच्या १. एकांकीका डावरे २. महाराष्ट्र राज्य नाट्य वर्षा. हया व्यतिरिक्त तिथे नाट्य चळवळ नव्हती. परिणामी फारसा आक्षेप नव्हता. १९८०-८१ ला बी. कॉम झाल्यानंतर १९८३-८५ ला मी मास्टर ऑफ फाइन आर्ट्स केला. त्यात प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण झालो. हया फाइन आर्ट्स मध्ये सौंदर्यशास्त्र विषय होता. त्यात विशेष आवड निर्माण झाली. फायदा ही झाला. त्यामुळे नजर खदलून कलाकृतीचे पृथक्करण (Analysis) करणे करायचे हयाचे ज्ञान प्राप्त होऊ लागले. त्यामुळे नाटकाकडे खदलण्याचा एक दृष्टिकोन आला. मी त्याचा ध्यास घेतला. त्यात रमतांना जेवण खाणं विभारलो. ती एक नकळत आय लागली. त्यामागे लागलो.

घरातील वातावरण...

आई वडिलांनी मोकळीक दिली होती. वडिल मास्तर होते. एक वर्क शॉप होता. जोडधंदा म्हणून रेडिओ रिपेरींग करायचे. ते घरी उशिरा यायचे. आई ४ थी शिकलेली. तिचे लक्ष आशायचे. आम्ही चार भाऊ. मोठा डॉक्टर. त्याचे अपतःचे हॉस्पिटल. दुसरा अंजय तो इलेक्ट्रॉनिक प्रशिक्षित आशल्यामुळे साऊंड

बेकॉर्डिस्ट आहे. शेवटचा एजेन्सीत व्यथभाय करतो. घरातील कुणीही विरोध केला नाही. पण आई मात्र बारबरे खोलायची “अरे नोकरी कर. चार पैसे मिळव. नाटक हौस म्हणून हरकत नाही. आर्थिक बंधैर्याकरिता नोकरी हवी. ”मला बंधिबे मिळाली तरी आई आपली ‘ नोकरी’ बघ असेच म्हणायची.

मग पुढे काय केले ?

परीक्षेचा निकाल लागल्यावर मी मुंबईला निघून आलो. पण नोकरी मिळाली नाही. ६ महिने काही रोजगार नव्हता. मी निश्चयी होतो. नोकरी करायची नाही. नागपूरला परत जायचे नाही. १९८६ ला मला ‘ जय देवी अंतोषी माता’ हे नाटक मिळाले. एकूण २० प्रयोग झालेत. फक्त १००० रूपये मिळालेत. नंतर ‘अत्तांध’ नाटक मिळाले. तो काळ ५० /७५ रूपये मिळण्याचा होता. दादरला पेईंग गेस्ट म्हणून राहू लागलो. घरून पैसे मागितले नाहीत. आईला मी नाटकातून काम करतो हे माहित होते. आई आजारी असायची. मंगेश कदमच्या ‘निनाद’ अंरथे मारफत आम्ही नाटक करू लागलो. एक वेळचे जेवण व गाडीचा पास याची बोय व्हायची. महिनाभर नाटक बसवायचो. ‘ भ्रमाचा भोपळा ’ हया नाटकामुळे नांय झाले.

आपले हया क्षेत्रातील गुरू कोण ?

माझे पहिले गुरू श्री. गजानन पांडे आहेत. नंतर मी कुणाचा हात धरून शिकलो नाही. मी निरीक्षक आहे. पहिल्यापासून मला निरीक्षणाची जास्त आवड आहे.

दिग्दर्शक कां व्हायचे ठरविले ?

मला खरे ‘नट’ व्हायचे होते. अशोक चोप्राच्या मालिकेतून कामे करायचो. पण तेवढेच न करता अंपूर्ण दिग्दर्शक बेटवर राहून त्यांची इतर ही कामे करायचो. माझा मालिकेतील बीन एडिट होत होता. मी ते बघत होतो. माझे मलाच कळून आले की माझा चेहरा रेखीव नाही. त्यामधे भाव (Expression) नाहीत. मी बघतः आत्मपरिक्षण करीत त्याबाबत पृथ्यकरण (Analysis) करीत होतो. चेहरा फोटोग्राफीक नाही. मी अभिनय बंद करण्याचा निर्णय घेतला. त्याच दरम्यान मला चोप्रांनी दिग्दर्शन अंकलन हयात बहाय्य करशील कां असे विचारले. पैसे किती विचारले नाहीत. मी अंकलनाचा (एडिटींग) प्रवास सुरू केला. एक ठाम निर्णय

घेतला. मास्टर ऑफ फाइन आर्ट्स मध्ये दिग्दर्शनाचे धडे घेतले. आपण स्वतः कलाकृती केली तर समाधान ८० टक्के मिळते. ही आवड लागल्यामुळे हे क्षेत्र निवडले.

दिग्दर्शकाला कोणते गुण आवश्यक असतात ?

कुठल्याही क्षेत्रात काम करतांना सर्वात प्रथम मानसिकता हवी. स्वतःपिषयी आत्मविश्वास हवा. दृष्टी दृष्टीकोन आत्मपरिक्षण करणारे मन (Analytical Mind) भादरीकरण (Presentation) व निर्णय घेण्याची क्षमता हे गुण आवश्यक आहेत. माझ्या आधीत आंगायचे तर मी स्वतः काही गोष्टीबद्दल ठामपणे निर्णय घेत होतो. निर्णय घेताना इतरांना काय वाटेल हे पाहत नव्हतो. एकदा भईनी मला नाटकात घेतले. मी भरल मला काम करायचे नाही असे आंगितले. त्यांनी मला विचारले 'मग नाटकात आलास कां ?' तेवढ्याच ठामपणे मी 'माझे मन नाही म्हणते मी काय करू ?' उत्तर दिले. श्री. मंगेश कदमने व्यावसायिक नाटक देऊन हे तुला करायचे आहे असे आंगितले. मी नाटक पाचले. ह्या नाटकाचे ५००० रूपये मिळायचे होते. माझ्याजवळ पैसे नव्हते. १००० रूपये मला दिले. हे मला नाटक करायचे नाही असे आंगून त्यांचे पैसे परत केले. हे नाटक मी आणले असते तर दिशा बदलली गेली असती. मी माझ्या भूमिकेवर ठाम राहिलो. श्री. चोपानी "नो प्रॉब्लेम" ही मालिका मला दिग्दर्शित करायला आंगितली. मला आत्मविश्वास नसल्यामुळे मी 'नाही' म्हटले. त्यांनी मला "आम्ही आहोत तू कर" असा धीर दिला. तरी नाही म्हणून आंगितले. पण अहाय्यक म्हणून काम केले. त्यांच्या हातून ही मालिका चांगली झाली नाही. तेव्हा मला पुन्हा विचारले "तू करशील कां". मला आत्मविश्वास आला होता. मी 'हो' म्हणून ती मालिका केली. आपण कलाकृती केली तर समाधान ८० टक्के मिळते. त्यात सर्वस्व तुमचे असते. ही आवड वाढत गेली. दिग्दर्शकाचे विचार पक्के आसायला पाहिजे. प्रेक्षकांना काय आंगायचे हे कळले की त्यात आवड निर्माण होते. दृष्टी प्राप्त होणे महत्वाचे आहे. कलाकृतीत पिषय कसा आंगायचा हे ठरविणे कठीण कर्म असते. ते ज्याला कळते तोच चांगला दिग्दर्शक होऊ शकतो. ३ इंडियनचा पिषय हा पारंपारिक आहे पण तो खेळीमेळीने मांडला आहे. ते आंगणे दाखविणे कठीण आहे. कलात्मकता तुम्ही इतरांचे अहाय्य घेऊन ठरवू शकता.

आपण केलेली नाटके कोणती ?

जयंत पवार यांचे 'वंश', 'तो एक क्षण', व्यावसायिक नाटक 'चाफा खोलेना', 'तुला यापेच लागेल', 'खल नायक', 'प्रितीसंगम', 'झुंझर'

आपण केलेल्या मालिका कोणत्या ?

'नो प्रॉब्लेम', 'एका हाताची टाळी', 'राऊ', "साळभूद", 'घरकूल', 'नंदादिप', 'अपंतिका', 'ऊन्ह पाऊस', 'अभिलाषा', 'पेशवाई'. हिन्दीमध्ये 'आपकी अंतर्शा', 'भुकन्या', 'आकाशादिप'

आपण केलेले चित्रपट कोणते ?

‘चौकट राजा’, ‘आपली माणसे’, ‘यज्ञ’, ‘राजशाहेष’, ‘तू तिथे मी’, ‘घराभाहेर’, ‘सातच्या सात घरात’, ‘आई शप्पथ’, ‘आण्हान’, ‘एक डाव संभाराचा’, ‘अखी’, ‘अुखान्त’, ‘रानभूल’, ‘आनंदाचे झाड’, ‘तांदळा’, ‘मास्तर एके मास्तर’ मास्तरांपिषयी व्हाईट दाखवले म्हणून संभारने संमत केली नाही. हा ग्रामीण चित्रपट एक साधा शाळामास्तर शिक्षणमहर्षी कथा होतो हे चित्रीत केलेले आहे. सर्व चित्रपटांना अक्षिने मिळाली. मालिके मध्ये ‘राऊ’ ‘अपंतिका’ ‘ऊहपाऊस’ ला अक्षिने मिळालीत.

आपण केलेल्या डाक्युमेंटरी कोणत्या ?

ताराआई मोडक, महाराष्ट्राचे पर्यटन

आपल्या आयुष्यातील संघर्षाचा काळ ?

१९९८ पर्यंत संघर्षाचा काळ होता. कधी वर्षातून तर कधी दोन वर्षातून काम मिळायचे. नंतर गाडी रूळावर आली.

आपल्याला हे क्षेत्र कधी ओडावे असे वाटले कां ?

हा क्षण कधी आला नाही. त्याआखतीत मी नशीबवान आहे. मी भारापून काम करतो. त्या करिता मी लग्न केले नाही. संभार केला तर त्याकडे लक्ष द्यावे लागेल.

आपण ‘यश’ कशाला म्हणाल ?

आपल्या मनांतील विचार मी जेव्हा मांडतो ज्यावेळी त्याची पसंतीची पावती मिळते तो क्षण म्हणजे यशाची जाणीव. मला जे पटते तेच करायला घेतो.

आपल्याला जास्त आवडलेली रचनेची कालाकृती कोणती ?

‘तो एक क्षण’ नाटक. ‘राऊ’ ‘आळसूद’ ‘अपंतिका’ हया मालिका. चित्रपट अगळेच आवडलेत.

या क्षेत्रातील असुरक्षितेमुळे प्यावहारिक गणिताला साधा येत नाही कां ?

जर तुम्हाला यशाची खात्री असेल तर तसे वाटत नाही.

निर्माता दिग्दर्शक हया नात्या अदल नेहमी चर्चा होते. निर्माता नेहमी त्याचे विचार लादतो त्यापिषयी आपले मत काय ?

निर्मात्याकडे गोष्ट असते. तो अजेट भांगतो. पैसा उभा करतो. तो अजेशान्स करू शकतो. दिग्दर्शक हा बीईओ असतो. तो सर्व आकी करतो. माझ्या आखतीत निर्मात्याचे कधी दडपण आले नाही. कारण त्याचा विश्वास

माझ्यावर आहे. कधी कटु अनुभव आले नाहीत. मला भ्रमजूतदार निर्मते मिळालेत. त्यांच्यात आजारून वृत्ती नव्हती.

आज आपण जे यश मिळवलेत त्याआहत आई वडिलांना काय वाटते ?

मी मुंछईला आल्यावर आई एका वर्षात गेली. तिने हे यश पाहिले नाही. तो एक क्षण मनांत कायम बलत राहिल. वडिलांनी कौतुक अधितले. त्यांना जेष्ठ नागरिक पुण्यात ओलावतात. कौतुक भांगतात. त्यांचा अत्कारही करतात. ते आनंद घेतात.

भविष्यासाठी तुमचे प्रयोजन

अजून ५ वर्षे काम करायचे आहे. शेती घ्यायची. घर आंधायचे. भाजीपाला लावायचा. दोन कुत्रे गाई जवळ आभाष्यात. जे जे वाचले त्यावर लिहिणे. अंरकार भारतीचे काम करणे. अनुताई वाघ ताराआई मोडक यांच्या भारखे काम करणे. हया लोकांनी भ्रमाजाकरिता खूप केले. आपण काहीच करत नाही असे वाटते.

या क्षेत्रात येऊ पाहण्यांना आपण काय भांगाल ?

आजच्या तरुणांत खोलवर जाऊन विचार करण्याची वृत्ती नाही. ती भाध्य करण्यासाठी जी धडपड करावयास हवी ती कमी आहे. आपल्या कामाशी प्रामाणिक आभावे त्यात प्राधिण्य मिळवावे. जगात तुमचे 'काम' ओलते. आकी नाही. अभिताभ अच्चन त्याच्या कामामुळे ओळखला जातो. व्यक्ती म्हणून नाही. शेकसपिअर म्हणतो 'नावांत काय आहे' ः अर्थ कामात आहे.

जवळ जवळ दोन तास चाललेल्या गप्पा थांछू नयेत असे वाटत अभातांना इतर कामासाठी थांछवाव्या लागल्या. त्यांच्या पुढील वाटलीना शुभेच्छा देऊन मी निरोप घेतला.

तंतुवाद्ययातील शिल्पकार

श्री. शमशुद्धिन मोमीन

तंतुवाद्यये किंवा चर्मवाद्यये याचा उपयोग अंगीतात प्राचिनकाळापासून आहे. एकताशी हे वाद्य तंतुवाद्यात आदिम मानले जाते. ते श्री हरिदास बयामी यांनी प्रथम आपरात आणले असे मानतात. आपण देवदेवतांच्या हातात वाद्ये पाहतो. उमरू म्हणजे भगवान शंकर, वीणा म्हणजे अरवपतीचे वाद्य, श्रीकृष्ण म्हणजे आक्षरी. तंतुवाद्याचा उपयोग गायक कलाकार आपले गाणे खुलवण्यासाठी करतात. ह्यामुळे त्या कलाकाराचे नांव मोठे होते. ज्यांनी तंतुवाद्ये किंवा चर्मवाद्ये अनपिली अक्षतात ते कधी नावावरपास येत नाहीत. परंतु ही वाद्ये प्रथम कोणी अनपिली हे मात्र अजून प्रकाशात आलेले नाही. तसे अखोल अंशोधन ही झालेले नाही.

तंतुवाद्ये अनपिण्याचे ठिकाण महाराष्ट्रातील मिरज आणि कलकत्ता मानली जातात. कलकत्ता येथे अताशी मिळतील पण तंभोर अतार अरोद शीन दिलरूषा, वीणा, एकताशी व अंतुर ह्या वाद्यांसाठी महाराष्ट्रात मिरजेत यावे लागते. ही वाद्ये अनपिण्यात श्री. शमशुद्धिन मोमीन यांचे नांव अवेअर आहे. तशी मिरजेत ही वाद्ये अनपिणारी पाच /अहा कुटुम्बे आहेत पण श्री. शमशुद्धिन मोमीन यांचे नांव वाद्ये अनपिणारे तसेच उत्तम जाण अक्षलेले अतार वाजवणारे कलाकार म्हणून प्रसिध्द आहेत. आज ते ७५ वर्षांचे आहेत. आज त्यांची ४ थी पिढी कार्यरत आहे. श्री. शमशुद्धिन अशुद्धल गफूर मोमीन यांच्या घराण्यात ही वाद्ये अनपिण्याची कला त्यांचे आजोषा मोहम्मद अशुषा अदाामियों मोमीन हयांच्याकडून आली. ते मुंशईअ नोकरीअ होते. मुंशईत अिटिश काळात दंगल झाली तेव्हा ते नोकरी अडून कर्नाटकात रामअग गापी निघून आले. शेती करू लागले. त्यांना कलेची आवड होती. त्यांची ओळख अशुद्धल करीम अॉ यांच्याशी होती. ते कोणाकडून शिकले किंवा त्यांना ही कला कोणाकडून कशी प्राप्त झाली हे माहित नाही. श्री. अशुद्धल करीम अॉ यांच्या कडून त्यांना प्रेरणा व मार्गदर्शन मिळाले.

श्री. शमशुद्धिन यांचे शिक्षण फक्त दुअरी इयत्ता झालेले. जगण्यासाठी हमाली शिषाय दुअरे काही करता येणार नाही म्हणून ते पडिल व काका यांच्याअमवेत काम करू लागले. काम करता करता त्यांनी कला कुअरीचे नक्षी काम वाद्यावर कसे करतात हे शिकले. त्यांना ह्या कामात त्यांची मुले श्री. अलताष व इयाद अहमद, इमतीयान पुतणे व नातवंडे मदत करतात. अर्ष काशीर घरातील आहेत. कुणीच काशीर हे काम मेहनतीचे अक्षल्यामुळे मिळत नाहीत. मुले तर म्हणतात आम्ही हेच काम शिकत आलो कारण ही कला जुनी आहे आणि टिकली पाहिजे. श्री. शमशुद्धिन म्हणतात पूर्वी ह्या कामात जास्त मजूरी नव्हती. मेहनत चिकार अक्षल्यामुळे कुणीच ह्या प्यवभायाकडे वळत

नव्हते. हे काम करण्यासाठी आवड पाहिजे. बऱ्यांचे ज्ञान हवे. पूर्वीच्या काळी राजे, अंधानिक शौकीन होते. ते मैफल करायचे. त्यामुळे कलाकार गायचे. त्यांना जेव्हा वाद्ये लागत तेव्हा ते अनपत असत. राजे, अंधानिक जे पैशे देतील ते घ्यायचे. आज ही अर्ध कुटुंब हयाचवर गुजराण करीत आहेत. घरात शेती असल्यामुळे घरचे धान्य अगळ्यांना पुरते. वाद्यांमधून जे उत्पन्न मिळते ते अर्षांना आरबबे वाटून द्यायचे किंवा मुलांच्या शिक्षणासाठी जे लागेल त्यातूनच आणायचे हाच एक पर्याय. त्यांची नातवंडे आज हया व्यवसायात काम करण्यास उत्सुक नाहीत कारण येथे मेहनत जास्त पण पैशे कमी. त्यांना ही आधुनिक शिक्षणाची ओढ आहे. इंजिनियर डॉक्टर होऊन पैशे कमवावे बघून आहे. त्यातील एक दोघे म्हणतात आमचे पिढीजात काम चालू ठेवू.

श्री. शमशुद्धिन व त्यांची मुले म्हणतात आम्ही ऑर्डर प्रमाणे माल अनपतो. ते जी अतार, श्रीन, अुरखंडल, दिलरुषा अरोद अंतुर, भजनी पीणा एकतारी त्यामध्ये तानपुरे महिन्याला ३/४ एकतारी महिन्याला १० ते १२, अुरखंडल, दिलरुषा अरोद अंतुर, अतार, ही अनपयला कठीण व वेळ लागणारी वाद्ये. नक्षी काम करून वाद्ये हवी असतील तर वेळ जास्त लागतो. अतार आरबबे वाद्य वर्षातून ३ ते ४, दिलरुषा वर्षातून २, अरोद वर्षातून ३ अंतुर वर्षातून ३.

श्री. शमशुद्धिन व त्यांच्या मुलांनी वाद्ये कशी अनपली जातात हे अविस्तार अमजावून आंगितले. त्यांचा कच्चा माल म्हणजे कडू भोपळा तो किडू नये म्हणून लागणारे मुर्तुज द्रव. हया द्रव वापरण्याने भोपळा दिर्घ काळ बहातो. कडू भोपळा हयाची लागवड फक्त पंढरपूर मंगळवेढ्याच्या आसपास गावातच होते. हा भोपळा नेण्यासाठी लोक कलकत्याहून येतात. हयाचे उत्पन्न येण्यास अहा

महिन्याचा अग्रणी लागतो. कधी कधी मिळत नाही तेव्हा मिळेल त्या भावात भाठा करून ठेवावा लागतो. खिटीशांच्या काळात हया भोपळयातून मद्य घेऊन यायचे. कुणी तरी हया खियांची शेतात लागवड करून पैदास भुरू केली. तेथपाभून त्याची लागवड आपल्याकडे भुरू झाली. दुसरे लाकूड. हे कर्नाटकाच्या जंगलातून येते. तिसरे खीज. याचा उपयोग टयूनिंगला लागतो. पूर्वी हे भांजराच्या शिंगापाभून बनवायचे. प्राणी मारण्यावर खंदी आल्यावर आता उंटाच्या हाडाचा उपयोग खीजसाठी होतो. खक-याचे चामडे. हयाचा उपयोग बरोदवर जी तखकडी खसपतात त्याला खक-याची चामडी लागते. हया चामडयातून आवाज चांगला येतो. ही चामडी पंढरपूरस मिळते. अंध्या ज्या तारा उपयोगात आणतात त्याचा वापर ६० ते ७० वर्षा पूर्वीचा. पाश्चिमात्य अंगीतात व्हायेलीन व गिटार वाड्यात तार वापरलेले पाहून आपल्याकडे आली. हया तारांपूर्वी खक-याची कातडीची तार बनवून वाजवण्यासाठी वापरत असत. व्हायेलीन वाजवण्यासाठी घोडयाचे केस वापरतात.

श्री. शमशुद्धिन मुसलमान जरी असले तरी ते पिडलाचे भक्त आहेत. हया आखतीत आजोखांच्या काळात घडलेली गोष्ट आंगतात. आजोखांच्या खरोखर पंढरपूरला आसपासच्या गावांत भोपळे आणण्यासाठी गेलेले असतांना कुठेही भोपळे मिळाले नाहीत. भोपळे जर मिळाले नाहीत तर ऑर्डर कशा पूर्ण करायच्या या विचारात होते. अर्थ ठिकाणी आयकलवरून हिंडले पण भोपळे काही मिळाले नाहीत. पोटात जेवण नाही. हयाच भुमारास शेतक-यांकडे शेतात भोपळे मिळतात का पाहण्यासाठी फिरत असतांना एक व्यक्ती शेतकरी पेशांत येऊन त्यांची आस्थेने चौकशी करू लागला. अतःजवळील ताक भाकरी खाण्यास देऊन एका शेतक-यांचे नांव आंगून भोपळे घेऊन जा असे म्हणाला. खरोखर त्या शेतक-यांच्या घरी गेल्यावर भोपळे मिळालेत. शेतकरी पेशातील व्यक्ती शोध घेऊन ही तो आपडला नाही. तेव्हा तेथील लोकांनी तुम्हाला पिडलांनी दर्शन दिले असे आंगितले. श्री. शमशुद्धिना मात्र त्याच्यामुळे भोपळे मिळून ऑर्डर पूर्ण होऊ शकल्या हे मनोमन पटले. पिडलाची भक्ती करू लागले.

आज जग आधुनिकतेमुळे पुढे चाललेले आहे. अंगीतात/वाड्यात नवीन नवीन प्रयोग होऊ लागलेत तेव्हा त्यांच्या धंद्यावर काय परिणाम होईल हे विचारले असतांना ते म्हणतात की त्यांच्या मागणीत काही फरक पडणार नाही कारण इलेक्ट्रानिक वाड्यांत रिदम येत नाही. त्यातील खॅटरी अंपली तर ते वाजणार नाही. पारंपारिक वाड्यांचे तसे नाही. कलाकारांची पसंती हयाच वाड्यांना असलेल अशी खत्री आहे. पूर्वी आमचे फार हाल झाले. पण आ रे ग म किंवा इंडियन आयडॉल मुळे लोक शास्त्रीय अंगीताकडे वळू लागले म्हणून मागणी वाढली आहे. श्री. अलताष व इयाद अहमद ही मुले मार्केटिंग तसेच अर्धिशेस खघतात. ज्यावेळी ही मुले आहेर मुंथई अंगलोर येथे असतात तेव्हा श्री. शमशुद्धिन नातवंडाना भोखत घेऊन घरी आर्डर बनवत असतात. त्यांच्या प्रमाणिकपणा व अंगीतातील जाण हया गुणांमुळे गि-हाईक आंधलेली आहेत. लोक त्यांच्यासाठी

धांभायला तयार अक्षतात. ते ऑर्डर डिलेवरीसाठी जेव्हा मुंछई जातात तेव्हा अर्वांना फोन करून अर्हिर्भेसाठी वेळ ठरवतात. अंगीत कलाक्षेत्र मध्ये राहणे नाहीतर लॉजमध्ये राहणे अक्षे करून अेया देत अक्षतात.

त्यांच्याकडून पं. श्रीमक्षेन जोशी, पं जक्षराज लता आशा, हृदयनाथ मंगेशकर, परपीन अुलतांना, गुलाम मुक्ताफा खॉं, निहाज अहमद फैर्याज अहमद, उल्हास कशाळकर, श्रुती अडोलीकर रशीदखान, अजय च्कर्ती इ. मोठमोठे कलाकार वाढये घेतात. तक्षेच जयपूर कलकत्ता इ ठिकाणी वाढये पोहचवतात.

श्री. शमशुद्धिन यांना महाराष्ट्र शासन जिल्हा उद्योग अंचालनालय यांनी शिफारस केल्यामुळे लोकक्षेत्रच्या अक्ष्यक्षा नजमा हेथतुल्ला व श्री. शिखराज पाटील यांच्या हक्षे अॅपार्ट मिळालेत.

अक्षे जरी अक्षले त्यांचे प्रश्न आहेत. त्याकडे लक्ष देण्यास अक्षकारला वेळ नाही. त्यांच्या मालाला वाजपी भाव मिळत नाही. लाकूड मिळत नाही. कधी कधी काळयाभाजरातून घ्यावे लागते. चामडे महाग घ्यावे लागते. ते माल उधाारीने घेतात. त्यांची अक्षायटी जरी अक्षली तरी तिचा उपयोग निषेदन देण्यापुरता अक्षतो. मुर्तुज द्रव हे फार महाग मिळते. ते कर्नाटकातून घ्यावे लागते. आहेर गांपी जेव्हा जातात तेव्हा अक्षळीकडे जागा मिळतेच अक्षे नाही. हॉटेलचा खर्च महाग पडतो. काही जुने कलाकार घरी राहण्यास जागा देतात. वाढये रेल्वेतून नेतांना लगेच घावे लागते. मिरजेतील हया धंदयातील जी कुटुम्बे आहेत त्यांच्याही त्याच अक्षरया आहेत. त्यांची गि-हार्डके दुकानातून आंधलेली आहेत एवढेच.

श्री. शमशुद्धिन आंगतात ते आपल्या अक्षरयांची यादी घेऊन मा. श्री. जयंतराव पाटील यांना अक्षेले. कच्चा मालावर अक्षलत अक्षकारने घापी अक्षी पिंती केली अक्षता उलट अक्षाल केला गेला “तुम्ही हे कशाला करताय त्यापेक्षा प्लाक्षरिक्त वापरा म्हणजे अक्षलतीचा पिचार करता येईल”. आमच्या वाढयात प्लाक्षरिक्त वापरता येत नाही अक्षे आंगूनही उपयोग झाला नाही. ते मात्र कै. मधु दंडवते यांनी लगेजवर ड्युटी कमी केली म्हणून आणि कै. अक्षोक रानडयांनी त्यांना अक्षकारी कोटयातून मुंछईत घर अक्षमत करून दिले म्हणून मनापाअून दुवा देतात. परन्तु ते घर अक्षून मिळाले नाही. ते जर मिळाले तर लॉजींग हॉटेलची अक्षरया अक्षुटेल. खर्च कमी होईल. कलाकारांना अक्षरिक्त देण्यासाठी त्या घराचा उपयोग होईल. हे अक्षर् लाल फितीतून पुढे अक्षकून होईल तेव्हा ! किंवा कै. रानडयाआरखा तळमळ अक्षलेला कलाकार पुढाकार घेईल तेव्हाच होईल. श्री. शमशुद्धिन व त्यांच्या मुलांना हा पारंपारिक आंक्षकृतिक ठेवा पुढे कोण अक्षू ठेवेल याची चिंता आहे. कारण अक्षकार दरखाशी याची चिंता नाही किंवा अक्षे कारागीर घडपिण्यासाठी शाळा नाहीत. अक्षकारने काही अक्षर्पूर्वी प्रयत्न करून पाहिला पण मानधन कमी व हे मेहनतीचे काम म्हणून कोणी शिक्ण्यासाठी फिक्कलेच नाही. अक्षकारने हयावर अक्षीर पिचार करावा. मानधन वाढवून हया शिक्ण्यास लोकांना प्रेरित करावे. अक्षकारी आंक्षकृतिक जाहिरीतीतून प्रचार करावा. लोकांनी ही हे

काम आणडीने शिकाये. ही कला घराण्यापूर्ती मर्यादित नभायी. श्री. शमशुद्धिन या त्यांच्या मुलांना भरकार कडून व्यक्तिगत काहीच अपेक्षा नाही. परंतु कलाकारांकडून आहे. मोठमोठया कलाकारांनी कमीत कमी हयाच्या भाठी काही तरी कराये. तसेच एखाद्या कलाकारांकडून कधी तरी ही पाह्ये अनपिणा-या कारागीरांचा जाहिर बत्कार पहाया एवढीच अपेक्षा मनांत आळगून आहेत. बरेच त्यांच्या बघण्याची पूर्तता होईल कां ?

घरचा पत्ता :

भतार मेकर गल्ली, पॉवर हाऊस जवळ मिरज जिल्हा भांगली महाराष्ट्र दूरध्वनी
0२३३ २२२२५६८ मोबाईल ९८२००५४८४४/ ९८२२८३२५६८

कामगार ते दिग्दर्शक निर्माता

श्री. श्रीपादजी धिटे.....

नेहमीचा शिक्षेपाला श्री. श्रीकांत खोरकर यांच्या माध्यमातून श्रीपादजींशी ओळख झाली. त्यांच्या कडून श्रीपादजींच्या विषयी जी माहिती मिळाली, त्यांचा प्रवास ऐकून त्यांना भेटावेसे पाटले. फिल्मी क्षेत्रातला माणूस म्हणजे रंगीत कपड्यातील छानशौकीचा हातात अंगठ्या घातलेला, अशी प्रतिमा मनांत तयार झाली. भेटतील किंवा नाही हा प्रश्न मनांत आला. पण फोन करताच भेटीची वेळ ठरली. त्यांच्या आंदर्याच्या सहकार भवन कार्यालयीन इमारतीखाली उभा राहिलो. श्रीपादजी जेव्हा आले तेव्हा मी उडालोच. वय वर्षे ५५. साधा पोषाख शर्टपॅट, गळ्यात रुद्राक्षाची माळ आणि रांगडे ओलणे. आल्या आल्या जिन्याजवळ चिकटपलेल्या गणपतीच्या मूर्तीला व साईबाबांच्या मूर्तीला नमस्कार करून “जय श्रीकृष्ण जय माता” म्हणत पूजा केली. आम्ही काही वेळाने ४ थ्या माळ्यावर ऑफीस मध्ये गेलो. इथे ही तशीच पूजा. कै. रामदास नायकांच्या मूर्तीला नमस्कार करीत उदरती ओवाळित मुखाने “जय श्रीकृष्ण जय माता” म्हणून झाल्यावर मुख्य विषयाला हात घातल्यावर त्यांनी मुलाखतीसाठी घरी जाऊ म्हणजे नीट ओलता येईल, असे म्हणून आम्ही घरी जाण्यास निघालो. घरी जाताना अनेक लोक रवतःहून हाक मारून नमस्कार करायचे तर काही कॉलेजवरील मुले शेजारीच असलेल्या देवळाच्या कड्यावर असलेली. “ साई काय काम करायचे. काय खघा ना” असे आशावादी भूर.

त्यांचे घर म्हणजे आंदर्यांच्या मुल्ला विश्वचन वरती. आजुआजुला झाडी विहीर, कौलारू, जुन्या पठडीतील भर वरतीतील घर. लोखंडी शिडीवरून माडीवरील घरात गेलो. साधे पण अे. सी. असलेले घर. घरात टेखलावर साई वडिलांची तसलीच भिंतीवर श्री. अडवाणींचा फोटो, दुसरीकडे “तात्पुरती आयको”हया आगामी चित्रपटाचे खंनर तर डावीकडील भिंतीवर श्री. गोपीनाथ मुंडे यांचा फोटो. शेजारीच श्री. अटलजींचा जपानाखरोखरील फोटो कै. रामदास नायक यांचा फोटो. नुकतेच निवडून आलेले गोव्याचे मुख्यमंत्री श्री. मनोहर परिकर यांचाही फोटो. सर्व फोटोमध्ये सर्वाखरोखर हयांचाही फोटो होता. सहकार भारतीचे मेमेंटो. घरात एकीकडे रकीट पडलेले. टेखलावर टी. व्ही. पी. सी. आर. आल्यावर पुन्हा सर्व देवांची व कै. रामदास नायक यांच्या फोटोला उदरती दाखवून पूजा. न राहवून मी विचारले “ रामदास नायकांना उदरती लावून पूजा हे काय” त्यांचे उत्तर “ माझे गुरू आहेत. त्यांनीच माझ्या आयुष्याला पळण दिले. ” आयुष्याचा पट उलगडीत ते सांगू लागले :

“आम्ही मुळचे पुणे जिल्हयातील आंठेगाव तालुक्यातील “अपभारी” गावचे. घरी शेतीपाडी होती पण अर्थ कुळकायद्यात गेली. पडील मुंजईत १९३२ साली आले. पोलीस खात्यात नोकरीला लागले. ते ७पी शिकले. आम्ही भायखळयाला रहायचो. माझा जन्म १९५५ सालचा. आम्ही ३ भाऊ व दोन अहिणी. मी मधला. पडिलांनी १९३९ साली छिटीशांच्या जाचाला कंटाळून पोलीस खात्याची नोकरी सोडली. पडिलांनी भायखळयाला भाजी मार्केट मध्ये जागा घेऊन टॉमेटो विक्रीचा व्यवसाय सुरू केला. १९५३/५४ साली पडिलांनी आंदयाला सद्दयाची जागा घेतली. मी म्युनिसिपल शाळेत आंदयाला होतो. मी रोज सकाळी ५ ला उठून भायखळयाला पडिलांना मदत करण्यासाठी मार्केटमध्ये जायचो. दुपारी शाळेत जायचो. हया व्यवसायात पडिलांना मोठा फटका असला. लोकांनी उधारीचे पैसे दिले नाहीत. अखेर पडिलांनी दुकान विकून कर्ज फेडले. भिक्षुकी, कत्तलखान्यात हिशोब लिहणे अशी काम केली. घर खर्च कमी केला. मी व भाऊ लिंख विकू लागलो. २५रूपयेची लिंख घ्यायचो. ३५कमपायचो. रिक्शा टॅक्सी सुध्दा चालवली. मोठा श्री. दत्ता काम करीत शिकत होता. तो बॅज्युएट झाला. अँक ऑफ अडोदा मध्ये श्री. भाई अनपेकरांमुळे त्याला नोकरी मिळाली. त्याने अंगीताचे प्राथमिक शिक्षण “शंकर जयकिशन” पैकी शंकरजीकडे श्री. पात्रे गुरूजी, श्री पाटील गुरूजी व श्रीमती इंदिराभाई केळकरांकडे घेतलेले आहे. मी एअर एअर बी एफ. पाय. आयन्स झालो. पुढे मी ही पोलीस खात्यात इंटरव्ह्यू देऊन आलो. हया नोकरीला माझ्या आईचा विरोध होता. मला शिकावेसे पाटत नव्हते. कारण ज्या

परतीत आढलो त्याचा थोडा परिणाम होत होता. अर्ध त-हेच्या लोकांमध्ये उठअक्ष होती. अंगाचा अक्षयंक्षेयक होतो. श्री. नामजीभाई टांग जनअंगातर्फे उभे होते. मी त्यांचा प्रचार आयकलीअक्षन केला. तेव्हा मी श्री. रामदास नायकांच्या अंपर्कात आलो. काहीतरी वेगळे करायचे हे मात्र मनाने ठरवले. परिअधीतीने जिद्ध चिकाटी दिली होतीच. अडिलांनी कुठलेही काम चांगला हेतु ठेवून प्रामाणिक पणे करायचे कष्ट करायचे फसणायचे नाही हे अंअकार दिलेले. मी अ अहिण थोडे अहूत श्री. दत्ताकडेच गाणे शिकलो. मला दुअईला गॅमन इंडिया मधे “हेल्पअ” ची नोकरी मिळाली. आमची परिअधीती अिकट होती. नोकरीची आवश्यकता होती. अडिल “अंधी अोडू नको” असे म्हणाले. मला अंअयात राहिल्यामुळे उर्दू अ इंग्रजीचे अोलण्यापुरते ज्ञान मिळाले. मी २ अर्षे तिथे होतो. तिकडे गेल्याअ मला पोलीअ अेअेत निअड झाल्याचे पत्र आले. मी दुअईत एका Instrument Mechanic च्या हाताअ्खाली काम करीत होतो. तो अचानक अोडून गेला. अचानक महत्वाचे काम कंपनीला आले. मला अाहेअंणी “तू करशील काय ? जाअत पैअे देईन. पण हे काम एका दिअभात झालेच पाहिजे. ” माझ्या फोरमनने ते काम करण्याचे नाकारले. माझी कअोटी होती. मी कुठलेही तांत्रिक शिक्षण घेतलेले नअहेते. परअंतु तो कअे काम करीत असे हे मी पाहिलेले होते. एअदयाअरच मी ते आव्हान अीकारून काम करून दिले. मला अाहेअंणी अुष होऊन “Instrument Mechanic” हुद्ध्याची जागा दिली. योग्यअेळी अंधी आली तर जोअ्खीम पत्करापी लागते. तसा अअभाअ माझा होता.

अचानक माझ्या तोंडून प्रश्न आहेअ पडला “तुम्ही हे अाहे कअे केले”? अुलाअा करत ते म्हणाले “मी कुठली ही गोष्ट मन लावून करतो. मला अमाधान मिळते कां हे नेहमी काम करतांना अघतो. अयेय अोडत नाही. म्हणून कदाचित हे होऊ शकले. ” ही दुअईची नोकरी कांट्रक्ट अंपल्याअर मला इराक मध्ये अंधी आली. परअंतु इराक इराण युद्ध अुरू झाल्यामुळे मी तिकडे गेलो नाही. आईचे आजारपण अडिल एकटे म्हणून भारतात परत आलो.

दत्ता चांगला गात होता. आम्ही कॅअेटची निर्मिती करायची ठरवले. त्यालाही हातभार होईल असे ठरवून हया क्षेत्रात आलो. अनुभव गाठीशी नअहेता. अय २५ अर्षेहोते. जोअ्खीम पत्करणे हा माझा अअभाअ. अनेक लोकांच्या ओळअ्खीचे अूपांतर मैत्रीत करण्याचा गुण माझ्याकडे आहे. मला अॅनल गील अ कै. रामदास नायक हयांच्यामुळे ही कला अवगत झाली. मी अअतःहून लोकांची ओळअ काढायचो. प्रामाणिकपणे परिअिधती अंगाचो. हे दुअईत अअताना केले. चार पैअे कमावले. मी मिळवलेले

पैअे त्यात गुंतवले. मिलाफ म्युझिक अर्कल ही अंअथा आम्ही काढली. त्यामार्फत आम्ही अॉर्केअ्ा मुंअईत करायचो. पेपरात जाहिरात द्यायचो. कांट्रक्ट मिळत गेलीत. मी त्यात हिन्दी गाणी गायचो. मी कुठे ही शिकलो नाही. मी हयात आर्गनायझर म्हणून रोल करायचो. तो काळ अॉर्केअ्ाचा होता. आम्हाला

भुरग्यातीला डोंखिलीला कार्यक्रम मिळाले. आमचा “कार्यक्रम” पाहून लोक खोलावू लागले. अनेक लोक हया क्षेत्रात येऊ लागले. स्पर्धा होऊ लागली. आमचे कलाकार भोडून जाऊ लागले. मग आम्ही खार मध्ये ऑर्केस्ट्रा करू लागलो. त्यावेळी खार मध्ये आजच्याभाखरी परिस्थिती नव्हती. माझा भाऊ दत्ता हया क्षेत्रात बिथरावलेला होता. पैसे मिळू लागले. माझा भाऊ पेक्टरन ग्रुपमध्ये गात होता. तो ग्रुप खिंदाच्या “ड्रमशीट” हॉटेल मध्ये कार्यक्रम करायचा. त्या ग्रुपचे हॉटेलशी काहीतरी खिनभले तेव्हा खिंदाने माझ्या भावाला कार्यक्रम करशील कां ? अशी विचारणा केली. यात मा. श्री. खालाभाहेखांचा पाठिंखा मोठा आहे. तेव्हा होकार देऊन कार्यक्रम करू लागलो. आम्हाला पुढे शिपिंग कार्पोरेशन ऑफ इंडियाच्या माध्यमातून ओटीपरील प्रवाशांचे करमणूक करण्याचे कार्यक्रम मिळाले. ही खफर १० दिवसाची असायची. खिंगापूर मलेशिया इ. ठिकाणी जायला लागायचे. आमचा नाव लौकिक होऊ लागला. हा ऑर्केस्ट्रा १२ वर्षे चालला”.

लग्नाखदल भावूक होऊन म्हणाले “मी लग्न एका अनाथ विधवेशी केल. लग्न उशीरा झाल. तिला मुलगा होता. त्याला मी शिकविल. आम्हाला एक मुलगी झाली. हया लग्नाखदल फक्त खहिणीला कल्पना होती. वडिलांना उशीरा कळल पण त्यांनी जमवून घेतल. आर्थिक ओढाताण होतीच. मी उत्पन्नाभाठी “अगारखती” व “खंगा” विकण्याचा खटाल चालवायला दिला. त्यावर ही लक्ष केंद्रित करतो.

आम्ही कॅसेटच्या व्यवसायात “त्रिगुण कॅसेट म्युझिक अंशेमार्फत अनेक कॅसेटख काढल्या. ”अप्तशृंगीदेवी व “माय ना दरखार” हया कॅसेटची निर्मिती केली. आम्ही श्री. खुरेशजी वाडकर, अनुप जलोटा, प्रभंजन मखाठे, पैशाली खामंत अनुष्का कड्डा मंखार आपटे अमोल खवडेकर यांच्या खहयाने अनेक भक्तीअंगीतावर आधाखीत खीडीज काढल्या. हयाचा खरप देवखानावर जाखती झाला. हयाचे मार्के टिंग मीच करायखो. पैसे यायखे पण उशीर व्हायखा. माझे खजकीय वजन वापरून वखुली कधी कधी करायी लागायची.

अर्य खजकीय लोकांशी अंघामुळे अंखंध आला. आता मी खष्ट्रखदीत अखलो तरी अंघाशी अंखंधित आहे. अखूनही मी अहकार भारतीखे काम करतो. भाजपाच्या लोकांच्या अंपर्कत ही आहे. अर्यांची कामे कुठलीही अपेखा न ठेवता करतो. श्री. गोपीनाथ मुंडे, श्री. अटलजी, श्री. अडवाणी, कै. खामदाख नायक गोव्याखे मुख्यमंत्री श्री. मनोहर परिकर या अर्यांचा जवळून परिचय. मी कै. खामदाख नायकाभाठी भरपूर काम केल. खिखक पत्करली. कधी जीवावर ही खेतल होते. अहकार भवनात श्री. खामदाख नायकांचे पॅनेल निवडून आणल. मी १९८४ पासून अखून पर्यंत अंचालक मंडळावर आहे.

“हे अर्य लोक भाजपावाले मग तुम्ही खष्ट्रखदीत कसे” माझा प्रश्न.

कै. रामदास नायक हयांच्या मृत्युनंतर मी त्यांची पत्नी जयश्री नायकाना उभे राहण्यास मदत केली. त्यांना निवडून आणल. त्यामुळे पक्षातील काही विरोधक वाढले. माझी खदनामी करू लागले. हया सर्वांला कंटाळलो होतो. दरम्यान श्री. ज्ञानराय पाचपुते यांच्या संपर्कात आलो. माझे संगठन कार्य पाहून श्री. अरुण गुजराती यांनी मला जिल्हयाचा सेक्रेटरी/उपाध्यक्ष केले. सन २००० पासून मी राष्ट्रवादी आहे. महाराष्ट्र कला कीडा विभागाचा महाराष्ट्राचा कार्याध्यक्ष आहे.

चित्रपट व्यवसायात कसे....

दत्ता हा ज्या क्षेत्रात आहे तिथेच श्री. दिलीप कोल्हटकर ही आहेत. त्यामुळे मी त्यांच्या संपर्कात आलो. हिन्दी चित्रपट दिग्दर्शक श्री. गौतम पालीत यांच्याखरोखर ही सहाय्यकाची भूमिका केली. मी श्री. गौतम पालीत हयांच्या “एक और सुहागन”मध्ये श्री. अचिन खरोखर छोटी भूमिका केली. हा काळ १९८०नंतरचा आहे. त्यांना दिग्दर्शनात मदत करत होतो. मी स्वतः अनेक अल्लम डायरेक्ट केलेत. सर्वांच्या प्रभावामुळे हया क्षेत्रात ही तंत्रज्ञान दृष्टीकोन समजत गेले. हया सर्वांतून मी स्वतः अहिराणी भाषेत “प्रेममा डूषी जावू” ही टेलीफिल्म स्वतंत्रपणे दिग्दर्शन करून तयार केली. भोजपुरी भाषेत “खिरहाकी रात” “सायाखिना घर बुना” हे चित्रपट दिग्दर्शित केलेत. “स्वप्न प्रसाद” स्वामी समर्थाने तर “साई मेरा शिर्डीवाला” साईबाबावर दोन श्री. डी बनवल्यात. मी २००५ मध्ये “गायत्री फिल्म सेवा सहाकारी संस्था” ही रजिस्टर संस्था स्थापन करून चित्रपट निर्मिती करू लागलो. आमचे सर्व चित्रपट लो खजेट असतात. आम्ही १२ संचालक स्वतः वर्गणी काढून कुठलेही कर्ज न काढता निर्मिती करतो. नवीन लोकांना संधी देण्याचा आमचा प्रयत्न असतो. आम्हाला “खिरहाकी रात” मध्ये आर्थिक नुकसान झाल. तरी ही ध्यास सोडला नाही. माझ्याकडे निर्माते लोक आता “सिनेमे करा” म्हणून मागे येत आहेत. चित्रपटाची निर्मिती करतांना मी फक्त कथा चांगली किंवा वाईट हे खगतो. मी स्वतः ही हिन्दीतून स्क्रिप्ट लिहितो.

माझा “तात्पुरती खायको” हा चित्रपट प्रदर्शनाच्या मार्गावर आहे. माझे आगामी चित्रपट “नको तो हनीमून”, “दिनू टपोरी”, “मोह फूल”, “दो खोल मोहखतके”, “सल्लू किया कमाल”, “सबूर जैसा जमाई”, “चमत्कार”, “भजनात बंगलो मी” आहेत. त्यांच्या स्क्रिप्ट लिहित आहे. मला चांगला दिग्दर्शक व्हायच आहे.

दुर्दम्य इच्छा शक्ती, चिकाटी ध्येय, रिस्क घेण्याची मानसिकता व श्रम करण्याची तयारी असले तर माणूस काही ही करू शकतो. “प्रयत्ने वाळूचे कण बगडता तेल ही गळे” हया म्हणीची प्रचिती श्रीपादजीना भेटून येते.

Shri Shripadji Thite

Res:-47 A Bazar Road, Bandra West Mumbai 400 050

Cell-9324325664

Office-Sahakar Bazar, Opp Bandra Rly Station west Mumbai 400
050

Tel: 022-26434141/26428312/26435184

निश्चयाचा महामेख

श्री. जयवंत चाफेकर

माणूस कर्तृत्व अर्थात घडवतो कां अर्थ त्याच्या हातातून पूर्वाभंगिता प्रमाणे घडत असते हे खरे कां एखादे निमित्त आयुष्यात घडते आणि त्या माणसाच्या आयुष्याला वेगळी कलाटणी देऊन जाते. यांत माणसाचे योगदान काय असते ह्याचा शोध निरंतर चालू आहे. श्री. जयवंत चाफेकर प्रभा इंजिनियर उद्योग समुहाचे चेअरमन यांच्या गरूड भवारी परून असे दिशते की कुठलेही पाठशळ नसतांना वडिलांच्या प्रेरणेतून अकष्टाने हा उद्योग समूह वाढवून एका यशाची उंचीवर आणून ठेवला. नंतर नव्या पिढीकडे त्याची धुरा सोपवली. हे करतांनाही त्यांनी कौटुंबिक जिवाळा नाते अंध प्रत्येकाचा अन्मान याला महत्त्व दिले. ज्या काळात हा उद्योग सुरू केला त्यावेळी अभावानेच मराठी माणसे धंद्यात उतरत होती. त्यांचे वडिल (दुसरी शिकलेले) प्रिमियर मध्ये डायमेकर होते. १९५८ च्या प्रदीर्घ अंपामुळे परिस्थिती मुळे अर्थाचा व्यवसाय परेलच्या लहान घरात ५०० रूपये भांडवलावर सुरू केला. त्याच घरात राहणे व एका टेबलवर रात्री १२ पर्यंत डाय अनविणे व विकणे. रात्री अर्थ साफ करून झोपणे. त्यांच्या प्रामाणिकपणा, चिकाटी व मेहनत या गुणांमुळे कामे मिळत गेली. त्यांना मुलांनीही कुठे काम न करता आपल्याच धंद्यात मदत करावी असे वाटे. त्यांची ४ ही मुले श्री. पद्मकर श्री जयवंत श्री. अशोक व श्री. सुभाष यथोचित जुनी एअ. एअ. बी झाल्यावर वडिलांना मदत करू लागले. घरची तशी मारीचीच होती. श्री. सुभाषने श्री. ई मेकॅनिकल केले. वडिलांनी कुणी काय करावे हे आंगितले नाही ना काम नेमून दिले. श्री. पद्मकर व श्री. अशोक शिक्षणात रस नसल्यामुळे वडिलांना मदत करू लागले. चुलत भावामुळे वडिलांना दादरला दुसरी जागा मिळाली. तेथे ही व्यवसाय सुरू केला.

श्री जयवंत यांना आपण इतरांपेक्षा काहीतरी वेगळे करावे असे वाटत असे. त्यांनी इंग्रजीचे ज्ञानाचे महत्त्व ओळखून ते खोलपणाइतपत आत्मसात केले. ते व्यवसायासाठी लोकांना आवेष्ट भेटू लागले. ते **विज्ञाने** आणू लागले व त्याचे **एकिक्युशन** करायचे असे ठरवून काम करू लागले. क्वालिटी व मॅन्टेनन्स वडिलांकडून शिकून त्या डाय मधून एखादी नवीन गोष्ट कां बनवून विकू नये हा विचार अतावू लागला. वडिलांना ही गोष्ट आंगितली. वय तेव्हा १९/२० होते. आपल्या कर्तृत्वावर पैसे मिळवायचे ह्या अतिरिक्त कशातही आकर्षण नव्हते. कुठला ही छंद नाही. अर्थाला अर्थसाठी डेव्हलप करण्याकरिता अनेक पुस्तके वाचू लागले. त्यांच्यासाठी शिक्षण हे महत्वाचे जरी असले तरी अर्थही नव्हते. उद्योजक होण्यासाठी ह्यापेक्षा अधिक गोष्टी शिकल्या पाहिजेत. लोकसंपर्क वाढला पाहिजे. कारखान्यासाठी मोठी जागा हवी. ह्यासाठी मुलभूत दळवळणाच्या

भोई ऑफीससाठी /मिटींगसाठी वातानुकूलित जागा हवी. हे मिळवण्यासाठी १८/१८ तास काम करून वडिलांशी चर्चा करून ३००० चौ. फूटाची जागा १९७२ साली झीप्लस जवळ घेतली. वडिलांचा लोनला विरोध असतांनाही त्यांनी प्रत्येक गोष्ट उभी करण्यास कॅपिटल आवश्यक आहे. ते शेंकेकडून मिळवून ठराविक मुदतीत फेडायचे हा निश्चय करून त्यांनी जोखीम पत्करली तसेच वडिलांना शाब्द दिल्याप्रमाणे कामगार भरती. त्यांना काम वाटप फोन, ऑफीस डेकॉरेशन, मार्केटिंग भरकार खाते. कामगार अंशध, फायनान्स इ. गोष्टीत लक्ष घालून आज त्यांचे उत्पादन डाय मेकींग व्यतिरीक्त “वायपर मोटर वॉशर युनिट डी. झी. मोटर स्पीचेस, बॅटॅरिलायझर जॅक ऑइल फिल्टर सुरू आहे. IBM मधील लोकांना भेटून त्यांच्याकडून काम मिळवले. धंद्याची उलाढाल ५ लाखांपर्यंत गेली. त्यांनी उद्योगाचा खर्च २०% वाढवत गेला. शेंकेचे बर्ष लोन एक वर्ष नऊ महिन्यात फेडून बर्ष मालकीचे पेपर्स वडिलांच्या पायावर ठेवले. हे भांगताना आनंद होताच पण कुटुम्हाच्या सहकार्याची कृतज्ञतेची भावना ही होतीच. या बर्ष उलाढालीत कुणाही भावांना मदतनीस म्हणून घेतले नाही. तेच बर्ष करत गेले. त्यामुळे अपभाव “मी करीन तिच पूर्व दिशा” असा घडत गेला. ह्यात “इगो”छद्म कुणीही प्रतिकार केला नाही कारण “रिझल्ट” दिले. सर्वांना श्रेयाचा समान वाटा दिला.

परेलच्या लहान घरातून एकत्र राहून अंधेरीला २००० चौ. फूटाच्या घरात बुध्दा एकत्र राहू लागले. त्यावेळी नुकतेच लग्न झाल्यानंतर बुध्दा मौज

मजा न करता धंदा अर्पण मानून त्यास पहिल्या आयकोचा दर्जा दिला. तसे पत्नीला सांगितले. असे असून बुध्दा बुध्दभावी पत्नीने कधी कुणाबद्दल तक्रारीचा अर्थ काढला नाही हे आदरयुक्त प्रेमाने कथुल करतात. कामगार अंधाबद्दल खोलतांना अर्थाशी अंधांचा चांगले आहेत. कामगारांच्या मनात आदरयुक्त धाक ही आहे असे ते सांगतात. असो उशी राहण्याची कुणाची हिंमत नाही असे खोलून जातात. व्यवस्थापनाच्या कुठल्या तत्वात ही style असते असे विचारले तेव्हा ते प्रांजळपणे कथुल करतात की मी आधी "Technocrate" आहे. त्यामुळे ती वेगळी आहे. बुध्दातीला अर्थेच अर्थ युनियन नव्हती. कालांतराने त्यांच्या कारखान्यात युनियन झाली. तो कालखंड अर्थ कारखान्यात आजुआजुला अशांतता व लढ्याचा होता. त्यांच्याही कारखान्यात प्रदिर्घ अंप झाला. तेव्हा त्यांच्यातील कठोर प्रशासक जागा होऊन युनियन तोडून टाकली. Strike च्या काळात ते अतः अर्थ कुटुम्बाच्या अतीने एकटेच तोंड देत होते. निवडक कामगारांच्या घरी जाऊन कुटुम्बाशी चर्चा करून, कामगारांना कुटुम्बासमवेत कारखान्यात घेऊन आले. पुन्हा कोणी कामावर आले नाहीत तर आहेतून नवीन कामगार घेऊन कारखाना चालू करीन असे सांगून आले. ३० दिवसांच्यावर सा-या कामगारांना कारखान्यात ठेवले. अतुश्चिती दाखवली. त्यांच्याशी अंधाद साधून विश्वास निर्माण केला. कामाच्या पध्दतीत त्यांना सहभागी करून घेतले. हे करतांना अर्थेच कामगारांना सादर न्याय देण्याचा प्रयत्न केला. त्यांच्या सादर मागण्या मान्य करून पगार वाढ दिली. अर्थेच लोक बुध्दी समाधानाने कसे राहतील हे पाहण्याचा प्रयत्न केला. आजही काही लोक युनियन मध्ये आहेत. आत काम करीत आहेत. ते असेच येतील किंवा येणार नाहीत तरी अर्थांना समान न्याय देतात.

आपल्या आयुष्याच्या जडण घडणीत ते अडिलांइतके महत्त्व प्रदिध्द उद्योगपती श्री. माधव आपटे व महेंद्र आणि महेंद्रचे अंचालक श्री. बुळे यांना ही देतात. श्री. आपट्यांमुळेच श्री बुळे यांची ओळख झाली हे मान्य करत या दोघांमुळे आयुष्याला कलाटणी मिळाल्याचे सांगतात. श्री. माधव आपटे यांचे CEO श्री. पारसेकर यांच्यामुळे श्री. माधव आपटे यांची ओळख झाली. श्री. माधव आपटे यांना इंग्लंडच्या कंपनीशी Collaboration करायचे होते. त्यांच्याअतीने इंग्लंडला जायचे भाग्य लाभले. ही अंधी मिळवण्यासाठी अडिलांना राजी केले. Collaboration म्हणजे काय याची जाण नव्हती. ही अंधी अनेक गोष्टी शिकवून गेली. कुठलीही तयारी नव्हती. परंतु मनांत वेगळे करण्याची जिद्द होती. आधी तयारी करणे ही मानसिकता नव्हती. जे मनांत येईल तसे करत परिस्थितीजन्य निर्णय घेणे ही मानसिकता. अफाईद्वार इंग्रजी किंवा त्यांचे उच्चार समजण्यास कठिण जाणे हा प्रश्न होताच. तेथे गेल्यावर तेथे काय विचारतील जेवण्याच्या मॅनर्स काय खायचे इ गोष्टी नवीन होत्या. प्रथम त्यांच्या कंपनीत अर्थेच डिपार्टमेंटस फिरलो. फिरतांना जे प्रश्न मनांत आले ते सांडावर लोकांना विचारले. ही आतमी अधिका-यांच्या कानावर गेली. विचारलेले प्रश्न अिज्ञिनेसअंधी महत्वाचे होते, त्यांना आयडलेत. हे खोलण्यातून कळले. किकेटची मॅच चालू होती. त्यातील माझा

इंटरनेट, खेळाडूंचा परिचय हे चर्चेमध्ये आले. या वर्षाचा परिणाम म्हणजे लोकांमध्ये ते पॉप्युलर झाले. ह्या चर्चेत इतका रममाण झाले की पहिलीनी मुलगा झाल्याचे फोनवर कळवले तरी थंडपणे “थॅक्यू “ म्हणून फोन ठेवून दिला. Collaboration मिळाल्याचे निश्चित झाले. त्यांनी श्री. माधव आपटे यांना फोनकरून कसबावर बही करण्याचे मान्य केले. वडिलांना ही गोष्ट सांगितल्यावर आनंद झाला. मग घरी मुलासंबंधी विचारपूस केली.

दुसरा अनुभव अमेरिकेतील होता. ज्या लोकांना भेटायचे होते त्यांचे भारतीयांखेळ मत वाईट होते. ते शिष्या घालत होते. हॉटेलच्या मिटिंग मध्ये त्यांचे प्रश्न समजून घेतलेत. तुम्ही चुकीच्या माणसाकडे गेलात. मी प्रश्न सोडवीन आणि मदत करीन असे आश्वासन दिले. एका माणसावरून संबंध भारतीय वाईट नसतात तसेच अमेरिकेतील लोकांखेळही म्हणता येईल. असे सांगितले. त्यांनी भारतात चर्चेसाठी येण्याचे मान्य केले आणि हॉगकॉग मार्गे भारतात आल्या नंतर तो प्रश्न ही सोडवला. ह्या दोन अनुभवातून थंड्यांत अजून काय करायला पाहिजे अकाशत्मक राहायला पाहिजे ही जाण विकसित झाली. अकाशत्मक राहून जितकी “बिस्क” आपण घेऊ तितके आपण “ पिनर” होतो हा अंघोच तयार झाला. प्रवासामुळे आपण किती लहान आहोत, जग किती विशाल आहे, आपण काय शिकायला पाहिजे हे कळले.

डोक्यात एखादा नवीन प्रॉडक्ट बनवावा ही कल्पना आली की ज्यात कोणी स्पर्धक नसेल. म्हेंद्र आणि म्हेंद्रचे संचालक श्री. भुळे यांना त्यांच्या इटालीयन कारसाठी “थॅटरी चार्जर” बनवून ह्या होता. तो कुठेही मिळत नव्हता. त्यांच्या कारखान्यात गेलो. मॅनेजर व इंजीनियरना भेटलो. त्यांनाही हा पार्ट कसा बनवावा हे कळत नव्हते किंवा हा आपण बनवू शकणार नाही ह्या निर्णय आपत आलेत. मी प्रश्न समजावून घेतला. मी हा पार्ट बनवून देतो हे सांगितले. ते आश्चर्य चकीत झालेत किंवा त्यांना वेड्यात काढले. सगळे अनुभवी माणसे हे होणार नाही असे म्हणत असतांना हा कसा काय बनवणार हा प्रश्न त्यांना पडला. वडिलांना ही गोष्ट सांगितली. तो पार्टस आम्ही बनवून दिला. तेव्हा ते आश्चर्य चकित झालेत. मी नंतर पायवर मोटर बनवायचे ठरविले.

श्री. जयवंत चाफेकर यांच्या नेतृत्व, धोरणात्मक निर्णय घेण्याची पध्दत, नियोजनखेळ आखणी इ. विषयाची मते जाणून घेतांना असे दिभून आले की ते माणसे घडवविण्यावर भर देतात. त्यांच्या दृष्टिने जास्त शिकलेली माणसे जास्त काळ टिकत नाहीत. “Technocrate” असल्यामुळे धोरणात्मक नियोजन करणे हे तत्वात असत नाही. त्यांच्यातील भ्रुप्त गुण, जिद्द, हे वेगळे विचार करायला लावून कार्य प्रवण करतात. कुठलीही गोष्ट करतांना ती उलटी जाऊन करून (Reverse Engg) पाहणे त्याला लागणारे निर्णय तत्काळ परिणामाचा विचार न करता घेणे ह्यावर भर देतात. म्हणून कुठली ही गोष्ट करतांना यशस्वी होऊ शकतात ही

धारणा. यामुळे आत्मविश्वास निर्माण होतो. आज त्यांच्याकडे “एबीपी सिमेंट्स, कॉमटन, एल ग्रॅंडटी, खजाज” असे मोठे उद्योग समुहाचे काम आहे.

आज त्यांचा मुलगा श्रीकांत बंचालकाची धुरा बंभाळत आहे. तो बी. कॉम असून एम. बी. ए. शेवटच्या वर्षात आहे. तो १२ वी झाल्यापासून सुद्धीत कारखान्यात येऊन धंद्यात लक्ष घालत आहे. शिक्षिनेस मिटींग मध्ये खसत आहे. वडिलांनी त्याला टाटा मोटर्सच्या मिटिंगला खर्मिगहमला पाठवले तेव्हा टेक्निकल ज्ञान नव्हते. त्यांना भारतात उद्योग उभारणी करण्यासाठी काय करावे लागेल हे स्वतः टिम खरोखर चर्चा करून माहिती मिळवली. कंपनीचा शिक्षिनेस मिळवला. त्या नंतर पुढे काय हा विचार करण्याअगोदर शिक्षिनेस एक्झिक्युशन करण्याची जबाबदारी टाकण्यात आली. त्यातून पुणे येथील रोल ऑडिज निर्मिती करण्याचा कारखाना उभा राहिला. टाटा मोटर्सची कामे मिळवण्यात कारखाना जवळच असावा ही अट होती. ह्या कामाचे एक्झिक्युशन करणे एक आव्हान होते. कुणी पुढे येत नव्हते तेव्हा काही मोजक्या कामगारांना व जुन्या अधिकारी वर्गाला हाताशी धरून हा प्रोजेक्ट बनवला. हे करतांना मी स्वतः सकारात्मक, उत्साही २४तास एकत्र राहून काम करीत होतो. निर्णयावर ठाम होतो. कोणतेही रिस्क घेण्याची तयारी ठेवत होतो. श्रीकांतचा काम करताना भर टिम वर्क, चर्चा, सामुहिक निर्णय ह्यावर होता. फक्त आर्थिक निर्णयासाठी लोक माझ्याकडे येतात. आकी सर्व टिमच कामाचे व्यवस्थापन ठरविते अशी पध्दत ठरविली. आपल्यातील उद्योजकाला लागणारे कौशल्य विकसित करण्यासाठी पाचन करणे नवीन नवीन उद्योजकांना भेटून चर्चा करणे. स्वतःला अव्यापत करणे. ग्राहकांशी संपाद साधून त्यांचे विचार तकारी ऐकणे समस्या सोडवणे ह्यात जास्त लक्ष घालतो. ह्या सर्व गोष्टीत वडिलांची भूमिका त्रयस्थ मेंटॉरची आहे हे कळू करतो.

श्री. जयवंत चाफेकर नवीन प्रोजेक्ट यशस्वी करण्याचे श्रेय श्रीकांतला देतात. आज श्रीकांत मुंबई व पुणे दोन्ही कारखाने तोच बंभाळत आहे. सध्या कारखान्यात कामगार (दोन्ही मिळून) ६०० च्या आसपास आहेत. श्रीकांतच्या खोलण्यात आत्मविश्वास दिवत होता.

श्री. जयवंत चाफेकर हे स्वतः गरीबीतून आले. वडिलांनाही शिकता आले नाही. ह्या जाणिवेतून मनोरला गरीब विद्यार्थ्यांसाठी ७ वी पर्यंत शाळा दत्तक घेतली. तिथे सर्व त-हेची मदत करतात. आता कॉलेजही वडिलांच्या नावे सुरू केले आहे. वडिलांचा वाढदिवस ते Foundation दिवस साजरा करतात. सर्व कामगारांना कुटुम्बासह एकत्र खोलावून स्पर्धा खेळ आयोजित करून, यशस्वी लोकांना सक्षिसे वाटप करतात. सर्व एकत्रीत हा दिवस साजरा करतात. आम्ही सर्व कुटुम्भीय हजर असतो. पुण्याच्या कारखान्यातही तिच गोष्ट आहे. कामगार व अधिकारी एकत्र टेनिस कोर्ट मध्ये खेळतात.

आज श्री. जयवंत चाफेकर प्रतबंध बाहण्याचा प्रयत्न करीत आहेत. उद्योगाची, सर्व कारभाराची काळाची पावले ओळखून, सर्व भांडांची इच्छा नसतानाही आईला विश्वासात घेऊन, समान वाटणी केली. ३१. ३. २००० रोजी घुपच्या चेअरमनपदावरून निवृत्ती स्विकारली. आज सर्व भावांची मुले शिक्षितेच अतंत्रपणे संभाळत आहेत. काळाची नवीन आव्हाने स्विकारण्यास व यशाची होण्यास शुभेच्छा देऊन गप्पांची मैफल संपवली.

Shri Jaywant Y Chaphekar/Shri Shrikant J Chaphekar Director

Chairman

Prabha Engineering Pvt Ltd

36, MIDC, Central Road, Andheri (E)

Mumbai 400 093

Tel: 022-61519300

Son: - Cell 9820283250

उमलते भूर.....

नुपूर काशिद.

नुपूर काशिदचे गाणे कल्याणात दोनदा ऐकण्याचा योग आला. तिचे गाणे मनाला भिडणारे आहे. अनेकांकडून तिचे कौतुक ऐकायला मिळाले. एक मध्यमवर्गीय कुटुम्भात वाढलेली. गाणे उपजत अभाषे लागते कां ? घरातून काय प्रेरणा हवी ? कोणी शिक अशा पाठपुरावा करावा लागतो कां ? हयाचे उत्तर नुपूरशी गप्पा मारतांना मिळाले. हे अर्थ आजच्या तरुण पिढीपुढे यावे हया हेतुने तिची मुलाखत घेण्यासाठी घरी डोमिणवलीला गेलो. घर लहान भाषे पण शुष्क कलेची आवड दर्शवणारे. तिची ही पहिलीच मुलाखत. मनांत भिती दिशली नाही. आई वडिलही गप्पात सहभागी झालेत. तिला आचार्य एम. एन. रातंजनकर पुरस्कार तसेच बुधीर फडके स्मृतीभमिती आणि म्हैसूरकर फौंडेशन यांच्यातर्फे शिष्यवृत्ती मिळल्याबद्दल अभिनंदन केले. तिने गप्पांची सुरवात मुलतानी रागातील “गूणीदास”ची चीज “ हो मोरे मंदिरवा मे ”गाऊन केली. गातांना तंभोच्याशिष्याय कुठलीही भाषासंगत नव्हती. धीरगंभीर आवाज मनाची पकड घेणाऱ्या तृप्तीतच एकदम प्रश्न जाहेर पडला.

हे गाणे कुणाकडे शिकलीस किंवा शिकत आहेस ?

पं. मधुकरशुवा जोशी डोंबिवलीतच राहतात. त्यांच्याकडे गेली १० वर्षे ५ वी इयत्तेपासून शिकत आहे. पं. मधुकरशुवा जोशी यांच्याकडे ग्वालहेर आग्रा व जयपूर घराण्याची गायकी आहे. मला गाण्याची आवड सुरवातीपासून आहे. लग्ना अगोदर आईने शुवांची मोठी शिष्या मालुताई शिकवून यांच्याकडे प्राथमिक शिक्षण घेतले. शुवांचे आजोबा अन्तुशुवा हे ग्वालहेर घराण्याचे. वडिल गजाननशुवा हे आग्रा घराण्याचे विलायत हुसेन खाँ व जयपूरचे भुर्जीखाँ यांच्याकडे गाणे शिकलेत. वडिलांकडेही शिकलेत. म्हणून शुवांकडे तिन्ही घराण्यांची गायकी आली. मी ही गाताना तिन्ही घराण्यांची गायकी पेश करते. शुवा शिकवतांना घराण्यांची शांघिलकी मानत नाहीत. त्यांनी मला पहिला राग “शंकरा” शिकवला. राग शिकवतांना प्रत्येक घराण्याची शौर्यस्थळे दाखवायचे. शुवा स्वतः प्हायोलिन वाजवतात.

ही आवड कशी निर्माण झाली ?

वडिल : आमच्या घरात आमच्या शिष्या कुणाला गाण्याची आवड नाही. मी स्वतः मैफिलीत गाणे ऐकतो. लहानपणी थोडीथोड्यात पेटी शिकलो.

आई : लहान अक्षतांना कुठलेही गाणे ऐकले की त्याच भूवातून बघर काढायची व मी गाऊ कां अक्षे म्हणायची. मी ज्यावेळी मालुताईकडे शिकायला जायचे तेव्हा हिला अक्षे घेऊन जायचे. अक्षे हिच्याभाठी खेळणी घेऊन जायचे. ही खेळणी खेळता खेळता अक्षे ऐकायची. ती गुणगुणत अक्षायची.

आम्ही दोघांनी मग हिची प्राथमिक शैठक तयार करण्याभाठी गाण्याला अक्षे घेऊन जाऊ लागलो. हिच्या खेळण्याभाठी झाईगचे कागद घेऊन जायचो. ती ब्रेघोटया काढता काढता गाणे ऐकायची. हे अक्षे तिच्या गाण्याचा पाया झाले.

कालांतराने मी लुवांकडे भीतभीत हिला घेऊन गेले. मनांत भिती लहान पयात ते शिकवतील कां ? लुवांना हिला गाणे शिकवायचे आहे अक्षे आंगितले तेव्हा तिला गाणे “गा” म्हणालेत. हिने सुगमभंगीत गाऊन दाखवले. मग लुवांनी बोजच शिकायला “ये” म्हटले. अडिल बघिवाशी पेटी घेऊन ती काय शिकली हे तिच्याकडून गाऊन घ्यायचे. अशा रितीने तिच्यातील आवड पाढविली.

नुपूर : लुवा गाणे शिकवतांना रागातील अक्षे आरोग अक्षे घोटवून घ्यायचे. अक्षे पाठ करून घ्यायचे. ते बघतः उरगा घेऊन तालात कक्षे गायचे हे दाखवायचे.

गाणे व अभ्यास यांचा मेळ कसा साधतेस ? लहान वयात खेळावेसे पाटले नाही कां ?

माझी सकाळची शाळा. दुपारी झोप. संध्याकाळी शुष्कांके गाणे शिकायला. समितीच्या शाखेतही जायचे. मी खरे ८वी पासून सपताचा सियाज करू लागले. मला शुष्कांनी लहानसा तंशोरा आणून दिला. मला जे शिकवायचे ते पॉकमन मधे रेकॉर्ड करून घरी येऊन आलापी लिहून काढायचे.

तू शिकणासाठी श्री. कॉम कां निवडलेस ?

मला कुठल्या आजूष जाणे हे कळत नव्हते. मी १० वी झाल्यावर शुष्कांना पिचारले. शुष्कांनी सांगितले सायन्स इंजिनियरींग च्या अभ्यासात तर गाणे जमणार नाही. माझे गाण्यात शैक्षिक ज्ञाने होते. म्हणून कॉमर्स निवडले. माझा गाण्याचा सियाज चालू राहिला.

अजून दुसरीकडे गाणे शिकावेसे पाटत नाही कां ?

शुष्कांकडे तीन घराण्यांची गायकी आहे. अजून भरपूर शिकायचे आहे. म्हणून इथेच गाणे शिकणार. मी गांधर्व विद्यालयाची विशारद आहे. आता एअनडीटी तून एम्. ए. करत आहे. शुष्कांनी मला १०० राग शिकवले.

तुझा पहिला Performance केव्हा झाला ?

मी ७वीत होते. डोंडिवलीला गणेश मंदिरात संगीत सेवा केली. तेव्हा शास्त्रीय व सुगम संगीत गायले. माझे अनेक लोकांनी कौतुक केले. मी गणेश उत्सवात दिवाळीत घरगुती कार्यक्रम केले. मी नाट्यसंगीत सुगमसंगीत ही गाते.

सटेजची शिती नाही पाटली ?

मला जे जे येते ते मी गायचे. त्यामुळे शिती मनांत नव्हती.

आई : लहानपणीची आठवण सांगत म्हणाल्या “ ती गाण्यासाठी धीट आहे. एकदा पू. श्री. दशरथ पुजारी शुष्कांकडे आले होते. त्यांनी शुष्कांकडे “गाणे करायचे आहे असे सुचवले. शुष्कांनी नुपूरला गायला सांगितले तेव्हा तिने चटकन “ त्या सावळया तनूचे” हे गाणे म्हटले. तेव्हा शुष्का म्हणाले “ अग त्या गाण्याचा आप तुझ्या समोर आहे. त्याचेच गाणे गायलीस. ” त्यांना ही गाणे आवडले.

Performance खदल नुपूर पुढे म्हणाली “ २००८ मध्ये अखिल भारतीय नभोवणी मुंछई केंद्रावर शास्त्रीय संगीत स्पर्धेत प्रथम क्रमांक मिळाला. श्री वेड कलाकार दर्जा मिळाला. शुष्कांची शिष्या आहे तसेच पहिली आले हयामुळे २००९

भाली भातारा येथे अॅध अंगीत महोत्सवात गाण्याची अंधी मिळाली. तसेच I. T. C. S. R. A चा “Promising Artist Award” मिळाल्यावर “ एन. बी. पी. ए. ” त गाण्याची अंधी मिळाली. श्री. गोपीनाथ भावकार यांच्या जन्मशताब्दी निमित्ताने मुंबईत नाट्यस्पर्धा झाली. त्यात दुसरी आले. श्री. अभय कुलकर्णी यांनी गाणे ऐकून त्यांच्या “ पंचमी” अंधेमाफत “ गोवा अंगीत अॅकॅडमी” त गाण्याची अंधी २००९ मध्ये दिली.

मी : तू अगळ्यांची “अखी “ दूरदर्शनवर केव्हा व कशी झालीस ?

२०१० मध्ये M2 G2 हॅलो अखी वर “नाट्यअंगीत” थीम होती. श्री. अज्ञीम खॉं यांनी लुवांची पुतणी अपूर्ण गोखले हिला नांव अुचवण्यास आंगितले तेव्हा तिने माझे नांव अुचवले. त्यांनी मला फोन करून खोलावले . असा कार्यक्रम झाला.

शिष्यवृत्ती मिळाल्यावर गाणे शिकतांना काही अंधने येतात कां ?

मला २०१० मध्ये केंद्र अरकारची शिष्यवृत्ती मिळाली. अट फक्त गुरूंकडे तालीम गाणे अुरू ठेवायचे. त्यांच्या फॉर्मॅटमध्ये गाण्याच्या प्रगतीचा अहवाल गुरूने पाठवायचा. अोषत गाण्याची बी. डी. व कार्यक्रमामाचे वृत्ताकन. मला अुधीर फडके अमृती पुरस्कार २००७ मध्ये मिळाला. म्हैअकर फॉऊंडेशन तर्फे ५ वर्षांसाठी गाण्याची शिष्यवृत्ती मिळाली. अट फक्त गाणे अंगीताचे शिक्षण चालू ठेवणे. आर्थिक पाठखळ मिळावे हा हेतु आहे.

गाण्यात “चमक” व “डेप्य “ येण्यासाठी काय करतेस ?

मी अर्षांचे गाणे ऐकते. गायकांची आत्मचरित्रे वाचते. मनन करते. लुवांकडून अर्षांचे ऐका त्यातून नवीन नवीन घेत रहा अशी शिकवण मिळाली आहे. गाण्यात “चमक” येण्यासाठी गळा तयार होण्यासाठी डॉ. करंढीकरांचा “ अॅ”कार आधना गाण्या आधी करते. (अर्ष प्रात्यक्षिक करून दाखवले)

शास्त्रीय नाटय अुगम अंगीत शिकतांना काय अडचणी येतात ?कुठले अोपे आहे ?

आम्हाला शिकवण आहे की अंगीतातले कुठलेही प्रकार असो त्याचा अभ्यास करावा. मी नाटयअंगीतातील डिप्लोमा केला. मी नाटयअंगीत अौ. शुभदा दादरकर श्रीकांत दादरकर अौ. रजनी जोशी श्री. अरविंद पिळगांवकर आणि श्री. रामदास कामत यांच्याकडे शिकले. प्रत्येकाने मला आधी शास्त्रीय अंगीत शिकवण्याचा अल्ला दिला. नाटयअंगीत शिकताना ते पद कुठल्या रागातील आहे हे आंगून ते ठराविक वेळेत रागात कसे असावायचे थेट अवर लावून लहान आलाप घेऊन अमेवर कसे यायचे याचे शिक्षण मिळाले. (अर्ष प्रात्यक्षिक करून दाखवले)

कुठलाही गाण्याचा प्रकार ओपा नाही. आधी श्रेय करावा लागतो.

शुभांकडे गाणे शिकत असतां तू स्वतःची शैली कशी निर्माण केली

मी सुरवातीला शुभांसारखी गायचे. माझे गाणे अनुनासिक होते. ते दूर करण्याचा प्रयत्न केला. मी आधी आंगितल्याप्रमाणे पुस्तकांचे पाचन करते. मनन करते. निरनिवाळया अंदिशी गोळा करते. स्वतःच्या पध्दतीने म्हणण्याचा प्रयत्न करते. मी स्वतःच्या शैलीत गाते हे लोकांकडून कळते. कॉलेजमध्ये पुस्तक प्रकाशनाच्या वेळेस आशांच्या कवितेला चाल देण्याचा प्रयत्न केला.

आ रे ग म प च्या स्टेजवर जावेसे पाटले नाही कां

मी प्रयत्न केला नाही. मला जावेसे पाटले नाही.

हया क्षेत्रात स्पर्धा आहे तेव्हा तू मार्केटिंग कसे करणार

हयाच क्षेत्रात मला **Performing Artist** व्हायचे आहे. माझ्या गुरू जनांचा आदर्श ठेवून प्रवास सुरू केला आहे. महाभारतात शास्त्रीय संगीता श्रोतरीने नाट्यसंगीत लागते. ते कार्यक्रमामातून गाते. इतर प्रांतात ओलावणे आले तर तिथला प्रकार जाणून घेऊन ते गाण्याचा प्रयत्न करणार. मला अखिल भारतीय नभोवाणी मुंबई केंद्रावर शास्त्रीय संगीत कार्यक्रम करण्याची संधी मिळते. लोक ऐकतात. चार लोकां पर्यंत हे जाते. हेच मार्केटिंग .

संगीतात “स्री मर्यादा” येतात कां ?

सध्या कार्यक्रमात माझ्याश्रोतार आईशाळा असतात. मी अजून लहान असल्यामुळे तसा अनुभव नाही. पण मैत्रीणींकडून ऐकते. ज्यावेळी वेळ येईल तेव्हा विचार करून मार्ग काढीन.

पुढची आव्हाने काय असतील

मला **Professional Artist** व्हायचे आहे. संगीतात एम्. ए. कशीत आहे. पुढे पीएच डी करण्याचा विचार आहे.

कार्यक्रमात वादकाश्रोतार टयुनिंग कसे जमवता

मी कार्यक्रम करतांना आधीच्या वादकांना काही शंभने घालीत नाही. मला शुभांनी गाताना ताल डोक्यात ठेवून शिनधास्त गात जा आसा अल्ला दिला. कधी कधी कार्यक्रमाच्या अगोदर एकत्र शसून चर्चा करतो.

आईपडील म्हणून तुम्हाला हिचे यश पाहून काय पाटते

पडील म्हणाले “ मी ज्यावेळी आसाई गंधर्वाला हिला घेऊन जायचो त्यावेळी पाटायचे माझ्या मुलीने एकदा स्टेजवर यावे. शुजुर्गासमोर गावे. आईनेही

“ हिने या क्षेत्रात शिखरावर जावे. कुणाची कॉपी करून गाऊ नये. चांगले **Performer व्हावे**” अडिलांच्या भुवात भूव मिळवून आंगितले.

तू या क्षेत्रात येणाऱ्यास काय आंगू इच्छितेस

मी अजून लहान आहे. मला गुरुजींनी आंगितले बियाज करीत रहा. उतावळेपणा नको. थोड्या यशात हुबळून जायचे नाही. अनेकांना जास्त ऐकत जा.

गप्पांची मैफल अपठित्याअगोदर तिने “ हे भुवांनो चंद्र व्हा” हे गाणे ऐकवले.

तुपूरने लहान वयात “ कै. पं राम मराठे स्मृति पुरस्कार २००८” “कै. पं. विष्णू दिगंबर पुरस्कार २००८” “कै. शत्रुघ्न जोशी आणि कै. मालती पांडे अर्थ पुरस्कार (भारत गायन समाज पुणे)२००८” “कमल तांभे कॉलराशिप २००८(अंगीत शिक्षकअंघ मुंबई ट्रिनीटी क्लब मुंबई)” “कै. श्रीमती बोहिणी भाटे पुरस्कार २००९ पुणे” “ गुणीदास स्मृती गायन समाज देवल क्लब कोल्हापूर २०१०” इ. पुरस्कार मिळवून लहान वयात अरीच नेत्रदीपक प्रगती केली. तिच्या आवाजातील गहवाई मनाची पकड घेणारी आहे. हिच्या यशात जसा आईवडीलांचा वाटा आहे तितकेच तिचे अथक परिश्रम आहेत. ती नक्कीच या क्षेत्रात उच्च शिखर गाठणार. लोकांनी तिचे गाणे नक्कीच ऐकावे. अंगीतकारांनी तिला “अल्लमभाठी” अंधी दयावी एवढी उंची तिने नक्कीच गाठली आहे.

घरचा पत्ता: श्री /२१० जयेश स्मृती म. कर्णे रोड विष्णूनगर डोंबिवली पश्चिम जिल्हा ठाणे ४२१ २०२ टेलिफोन ०२५१ /२४८०८७२ भ्रमणधनी ९८६९२१७८५१

ई साहित्य प्रतिष्ठान

मित्रहो, सहजासहजी काहीच मिळत नाही. केवळ अश्रू गाळून किंवा चिंता करून संकटं टळत नसतात. न स्वातंत्र्य, न मुक्ती, न प्रगती, न धन, न आरोग्य. काहीही मिळवायचं तर संघर्ष आणि श्रम करावेच लागतात. “गोलमाल” करून सर्व काही मिळवता येतं असा समज माध्यमांद्वारे सर्वत्र पसरवला जात असताना अशी पुस्तकं वाचून माणूस “जमिनीवर” येतो. आपल्याला आज मिळणाऱ्या प्रत्येक गोष्टीसाठी कोणी ना कोणी अतोनात कष्ट घेतलेले आहेत वा संघर्ष केलेला आहे. कोणतीच गोष्ट आपोआप मिळत नाही. प्रत्येकाचं मूल्य असतं.

ई साहित्य प्रतिष्ठानची पुस्तकं विनामूल्य मिळतात. पण ती लिहिण्यासाठी लेखकांचे कष्ट व बुद्धी लागलेले असतात. आणि या एकेका पुस्तकाची किंमत म्हणून लेखक हजारो लाखो रुपये मिळवू शकतात. पण नाही. मराठी वाचकांना विनामूल्य पुस्तकं मिळावी, व मराठीत वाचन संस्कृती वाढावी म्हणून असंख्य लोक प्रयत्न करीत आहेत. या प्रयत्नांत ई साहित्य प्रतिष्ठान व हे सर्व लेखक सहभागी आहेत. आपण या अभियानात सहभागी झालात का?

आपण ई साहित्य प्रतिष्ठानचे VIP सभासद झालात का?

VIP सभासद बनणं अगदी सोपं आहे.

आपल्या ओळखीच्या दहा लोकांचे मेल आय डी कळवा आणि बना VIP सभासद.

एका दमात तीन कामं.

1. पहिलं म्हणजे तुम्ही VIP सभासद बनता. तुम्हाला ई साहित्य प्रतिष्ठानचं पुस्तक ई मेलवर सर्वात आधी मिळतं. त्यांच्या कार्यक्रमाचं आमंत्रण मिळतं. त्यांच्या योजनांची माहिती मिळते. त्यांच्या कामात स्वतः सहभागी होण्याची संधी मिळते.

2. ज्या दहा किंवा अधिक मित्रांना तुमच्यामुळे फ्री पुस्तकं मिळतात ते खुश होतात. त्यांना त्यांच्या आवडीची पुस्तकं मिळाली की ते इतर लोकांना तुमच्याबद्दल सांगतात. त्यांच्यासाठी तुम्ही म्हणजेच ई साहित्यचे प्रतिनिधी बनता.

3. यातून तुम्ही मराठी भाषेच्या संवर्धनाला अमूल्य असा हातभार लावता. आमचा उद्देश आहे मराठीतल्या सहा कोटी साक्षरांना वाचक बनवणं. आणि हे लक्ष्य साध्य करणं हे केवळ आणि केवळ मराठी लोकांना त्यांच्या भाषेवर असलेल्या प्रेमातूनच शक्य आहे. आपल्या भाषेचं

राज्य व्हावं म्हणून १०६ हुतात्मे झाले. आपल्या भाषेनं राजा व्हावं म्हणून आपण एक दहा-वीस ई मेल आयडी देणारच ना! वाचनाची आवड असो वा नसो. फक्त मराठी साक्षर अशा दहा लोकांचे ई मेल पत्ते पाठवा. त्यांना वाचनाची आवड आपोआप लागेल. आपणच लावू. लावूच लावू. करूनच दाखवू.

आहे ना : एक दम : तीन कामं.

संपर्क साधा : esahity@gmail.com

ही सेवा पूर्णपणे निःशुल्क आहे. त्यामुळे आपले मित्र आपल्यावर खुश होतील. शिवाय आम्ही ही खात्री देतो की या ई मेलसचा वापर फक्त आणि फक्त मराठी साहित्य पाठवण्यासाठीच केला जाईल. इतर कसल्याही जाहिराती पाठवून त्यांना त्रास दिला जाणार नाही. तेव्हा लवकरात लवकर आपल्या माहितीतल्या दहा किंवा अधिक मराठी साक्षरांचे ई मेल पत्ते आम्हाला द्या.

अधिक माहितीसाठी, आम्ही कोण ते जाणून घेण्यासाठी एकदातरी

www.esahity.com या वेबसाईटला भेट द्या.

आपल्या पत्राची वाट पहात आहोत.

धन्यवाद

आपले नम्र

टीम ई साहित्य प्रतिष्ठान

